

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

TIZENEGYEDIK ÉVFOLYAM.

MÁSODIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1901.

TARTALOM.

	Lap
Sztregoyai Madách Gáspár versei. <i>B. Radvánszky Béla</i>	129
Vörösmarty kora. (Befejező közl.) <i>Dr. Sebestyén Gyula</i>	153
Galánthai gróf Fekete János. (II. közl.) <i>Morvay Győző</i>	168
Gúnyirat a nyelvújítók ellen 1795-ből. <i>Szily Kálmán</i>	182
Themistios és Dudith András. <i>Hegedűs István</i>	190

Adattár:

Deák Ferencz levele a Vörösmarty árvák érdekében. <i>Rexa Dezső</i>	200
Magyar írók ügyvédi vizsgálatai. <i>Dr. Badics Ferencz</i>	203
Báró Jósika Miklós két levele. <i>Dr. Eszlegár László</i>	209
Id. gr. Ráday Gedeon halotti levele. <i>László Imre</i>	216
Holland tudósok levelei magyar tudósokhoz. <i>Zoványi Jenő</i>	217
Ének, papok felavatására, a XVII. század első feléből. <i>Sz.</i>	223
Ének a kakasról. <i>Sz.</i>	226
Themistius XII. beszéde. <i>Hegedűs István</i>	230
A Festetich-codex s még valami. <i>Sz.</i>	235

Ismertetések. Bírálatok.

Vörösmarty Emlékkönyve. <i>Cs. E.</i>	239
Reinhold Köhler, Kleinere Schriften. <i>Katona Lajos</i>	242
Suchier-Birch-Hirschfeld, Geschichte d. franz. Litteratur. <i>T. J.</i>	248

Kisebb közlések.

Misztótfalusi Kis Miklós életéhez. Pápai páriz-anekdoták. — Arany »Bajusz« cz. költ. forrásához. <i>D.</i>	250
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpádtól</i>	254

— — — — —

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős

Szerkesztő lakása: Halas.

SZTREGOVAI MADÁCH GÁSPÁR VERSEI.

1590—1647.

Költészetünk irodalma a XVII-ik században még nem oly felette gazdag, hogy egy eddig ismeretlen költő műveit tekintetbe ne vehetnők. Ezen szempont által vezérelve mutatom be Madách Gáspár verseit.¹

Egy és ugyanazon időben a XVII. század első felében a Madách családban két Gáspár élt két különböző ágból származva. Az egyik, Miklós fia a Zsemberen lakó úgynevezett keletcsényi ágból, a másik a Sztregován lakó törzsből.²

Költőnk, mint az egyik versfüzetbe írott jegyzetéből látható, Sztregován lakott, élénk összeköttetésben volt Rimay Jánossal,³ ki egy levelében tudakozódik is Madáchnak János nevű fiacskájáról. Ezeknek alapján megállapíthatjuk, hogy a költő Madách Gáspár, a törökverő és később török fogoly Madách II. Péter kapitánynak nejétől, Themai Sarlay Annától származott fia volt.

Születési évét nem tudjuk, de azt 1590. év körül kereshetjük, mert a családi levéltár adatai szerint⁴ 1617 elején, midőn tanúvallatást kér a vármegyétől alsó-sztregovai telke végett, még nincsen hivatalban, de ugyanazon év későbbi szakaszában már szolgabíró. Néhány évvel ezután ülhetette lakadalmát Nándori Bene Annával, kitől mindössze egy fia III. János született, több gyermekről legalább nincsen emlékezet.

Hogy meddig szolgabíráskodott, nem tudjuk. 1625-ben mint táblabíróval találkozunk vele, tíz évvel utóbb az alispáni székbe ültették, 1636-ban is mint alispán működik.

Hivatalos működése mellett nem hanyagolja el családi dolgait. A családi vagyont, a sztregovai várkastélynak a törökök által 1552. évben történt lerombolása,⁵ továbbá atyjának török

¹ Nagy Iván, Magy. csal. VII. k. 225—226. l. — Pallas Nagy Lexicon XVIII. k. Latkóczy M. czikke a Madách családról.

² Anno 1636. adtam sert Sztregovai koresmára.

³ Madách Sándor feljegyzése szerint M. Gáspár apját Rimay János térítette az ág. ev. hitre.

⁴ A Madách család levéltárából eredő minden adatot, a levéltár alapos ismerője Latkóczy Mihály főgymn. tanár úr lekötelező szívességének köszönhetek, ki szíves volt azokat összefoglalva számomra leírni.

⁵ Palágyi M. Madách Imre élete és költészete. Budapest, 1900. 31—32. l.

fogsága jól megapasztotta, erősen és sikerrel igyekszik ennek helyreállításán. Hatalmas szomszédjával, kékkői Balassa Simonnal igen jó barátságban él, igen élénk az 1640. év végeig terjedő levelezésük,¹ sőt alkalom adtán pénzzel is segíti a pénz szűkében levő Balassát.

Érdekeseke fiával, Jánossal váltott levelei is, melyekből a szülei szeretet sugárzik ugyan felénk, e mellett azonban az anyagi gondoskodást sem hagyja figyelmen kívül. 1645—46-ból fenmaradt utolsó leveleiben arról értesíti fiát, Jánost, ki akkor Wesselényi Ferencz mellett katonáskodott, hogy Sztregova, Kisfalu, Kelecsény és Podluzsány nem illetik a leányát.²

Rodalmi szempontból azonban legérdekesebb Madách Gáspárnak egy évszám nélkül fenmaradt levélfogalmazata, melyben keservesen panaszkodik Istenben elnyugodott atyafia, Rimay János írásainak sorsa felől. Azt találja, hogy Rimay utódai nem érdekesek arra, hogy az elhunyt ékes írásait forgassák és olvassák, mert meg sem értik azokat, sőt azt sem remélheti, hogy háza és maradéki jó gondját viselnék a hátrahagyott írásoknak.

Madách tudta mit féltett, ismerte Rimay munkáinak nagy részét, énekeit mindenestre, ezekből harminczhét »minden argumentomival együtt« nála volt 1629-ben,³ tehát még Rimay életében, akkor, midőn Ráday András sürgette az énekek kinyomatását.

Nagy kár, hogy Rimaynak legalább versei nem lettek akkor kinyomatva, mert bizony Madách Gáspár minden igyekezete és busulása daczára sem tudta Rimay írásait megmenteni. Szétszórdtak, nagy részt elkallódtak.

Hasonló sors érte Madách saját munkáit is. Előbb említett levélfogalmazatának végén azt írja Madách Gáspár egy ismeretlen barátjának »Hogy penig kgd én felőlem is oly ítéletben ne legyen, hogy csak henyélésben töltsem időmet, im egynehány énekecskét, kiket megfordítottam cse nyelvből, küldtem kegyelmednek.«⁴ Ezen énekeknek nyoma veszett, azt sem tudjuk, kinek küldte.

Madách Gáspárnak azonban egynehány más verse, éneke másfelől mégis korunkra jutott. Évekkel ezelőtt sajó-kazai levéltáramhoz tartozó mindenféle írások között egy összekötött csomagra találtam, melyben nagy meglepetésemre Rimay János verseit, szerelmes énekeit és más munkáit fedeztem fel, mellé voltak téve Madách Gáspár itt közölt énekeinek eredeti kézíratai.

Kétségtelen, hogy a költészetben Madách, Rimay tanítványa, de valamint hogy Rimay János nem érte el nagy mesterét, Balassa Bálintot, úgy Madách sem mérkőzhetik mesterével.

¹ Madách levéltár, I. cs. 3—19. számok.

² Madách levéltár, I. cs. 20—24. sz.

³ Ráday András levele Rimay Jánoshoz. Ipolyi A. Rimay J. államiratai és levelezése. 321. l.

⁴ Madách levéltár, I. cs. — Ipolyi A. Rimay J. államiratai és levelezése 353—59. l.

Madách Gáspár költői munkásságának két iránya van, működik mint műfordító, de írt eredeti verseket is. Megmaradt költeményeinek száma nem sok, pedig előbb említett levelének tanúsága szerint a verselés rendes foglalkozásai közé tartozott.

Az első itt közölt darab Rimay János latin nyelven írott Soliloquium-ának fordítása, két példányban van meg, egy tisztázattal és egy fogalmazattal, ez utóbbi tele van törlések és javításokkal.

A harmadik csoport négy szent ének, »Igen szép énekek« gyűjtő cím alatt cseh nyelvből fordította 1636. évben. A versfőkben minden ének *Czobor Anna* nevét rejt. Azon időben Nagy Iván táblái szerint¹ egy Czobor Anna volt: Thurzó Szaniszló, később pedig Tarnovszky Szaniszló felesége. Hogy minő összeköttetésben volt vele Madách, nem tudjuk.

A negyedik szám egy eredetinek látszó verses elmélkedés.

Az ötödik szám alatt lévő csoport, hatvan bölcs tanácsot oszt az embereknek.

A következő hatodik szám, egy cseh nyelvből fordított valóságos ének, mely Calabria tartománynak 1638-ban földrengés által történt elsüllyedését és tenger vize által való elborítását kesergi, tulajdonítván ezt az emberek bűnössége és vallástalansága által felidézett Isten haragjának.

A sorrendben ezután következő hetedik egy »Kronika« című tanköltemény, melyben a valótlan állításokat, hazugságokat ostorozza. A szerzőnek bő olvasottságáról tanúskodik. A szövegben előforduló »Tiszántúli föld«, »Kékkő« és a »mézes-máli bor« említéséből azt lehet következtetni, hogy eredeti magyar költemény.

Az ezt követő töredék, valószínűen az előbbi krónikába volt szánva.

Elérkeztünk ezzel az utolsó darabhoz, mely tulajdonképen egy Wesselényi Ferencz nevére szerzett, kilencz soros Balassa strophában írott fohász.

Talán ez a leglendületesebb valamennyi ismert verse között. Különbözik egy Nógrád vármegyei úr lelkesedhetett is a füleki kapitány hősi tetteiért, kardja dicsőségeért, védte az ő házukat is. Még más szál is fűzte akkor hozzá, egyetlen fia János 1645-ben Wesselényi seregében harczolt.

Összevetve ezen körülményt a vers címében foglalt »Tekintetes és Nagyságos« címmel, miután Wesselényi Ferencz 1646. ápril havában lett gróf, a költemény írásának időpontját 1646. évre tehetem.

Ezt azért is szükségesnek tartottam megemlíteni, mert habár gondos összehasonlítás után kitűnik, hogy ezen eredeti kézirat betűinek jellege azonos a korábbi kéziratok betűivel, még is látszik, hogy nehezebb, öregebb kéz írta e fohászokodást.

Ha már most végig tekintünk Madách Gáspárnak összes

¹ Magyarország. csal. III. 207. l. »Czobor«-család.

ismert versein, azt láthatjuk, hogy nyelve gyakran darabos, sok helyt döcögősek a sorok és gyarlók a rimek, de egészben véve a költői tehetség nem tagadható meg tőle.

Érdekes jelenség az is, hogy a költői ihlettség, habár közben ébredezett is egyik kis unokában, V-ik Jánosban, de egészben véve mégis csak két egész század múltán tört elő, de akkor hatalmas erővel Madách Gáspárnak hetediziglen való unokájában, Madách Imrében.

1.

SOLILOQUIUM JOHANNIS RIMAIN .

- Miért törődöl én lelkem,
Kínzod és fárasztod igen,
Fájdalommal mint epesztesz,
Száráztvám szívem veszéliehez.
5. Gondolod, hogy vagy felejtve,
Istenedtől eltévelyedve?
Lelkem te ne sopánkodjál,
Semmiben ne szomorodjál,
Vastag hittel Istenben higyj,
10. Könyörgést te eleiben vigyj.
Mert ha egy kis verebecskét,
Földön csúszó kis férgesckét
Ő szent felsége élteni,
Őrzi, táplálja s vezérli:
15. Senki nékiek nem árthat,
Életektől meg nem foszthat:
Hát inkább téged ő fiát,
Képére teremptett (*igy*) állatját
Éltet, gondodot viseli,
20. Búal (*igy*) lelked nem terheli:
Tégedet hozzája ő fogad,
Pokolra nem is kárhoztat.
Noha bűnös, fekélyes vagy,
Üdvösségtől távozva vagy:
25. Tekints Krisztus érdemére,
Oldalból kifolyt vérére,
Ki tégedet az ő juhát,
Genyes fekélyekkel rakvát,
Téged szent vállára veszen,
30. Akla seregében viszen;
Eltévelyedned nem enged
Hitedben nem hagy csökkenned,
Hogy farkasoknak szájokbar.,
Ördögnek ő hajlékában,

35. Mert oltalmaz ő tégedet,
 Ki mindenkor áll melletted.
 Csak Jézus Krisztusban bizzál,
 Ki éretted vigyáz s fenn áll;
 Éltet boldog reménységgel,
40. Megáld téged üdvösséggel.
 Ő mi érettünk áldozott,
 Az keresztfán értünk megholt;
 Mi bűneinkért füzetett
 Tűrülven világnak vétkét.
45. Ő csak egyedül sajtolta,
 Istennek haragját nyomta.
 Ő fertelmes sebeinket
 S gyógyít, vigasztja őket.
 Értünk szent vérét ontotta,
50. Bűneinkből tisztította.
 Minyájunkot szent vérével
 Megváltott ő, kegyelmével.
 Nem jött senkit kárhoztatni,
 De életben megtartani.
55. Hogy ő hozzá folyamodjunk,
 Fáradozva a kik vagyunk.
 Terhektől meg könnyebbíti,
 Hitiben megerősíti.
 Ő Istennél egy szószólónk,
60. Lelkünkben édes orvoslónk;
 Mindenkor bennünk lakozik,
 Mi éretünk hadakozik.
 Felviszen az magosságban
 Dicsőséges hajlékában.
65. Én gyarló törött edényed
 S többi között építésed,
 Mint az juh erdön tévelygek,
 Szent igédtől messze lépek,
 Én vagyok tékozló fiú,
70. Bűnnel rakva ártalmas fű;
 Edénye rossz gondolatnak,
 Gerjesztője hamisságnak;
 Helye az esztelenségnek,
 Indítója feslettségnek.
75. Betegségnek dohottsága,
 Kép utálatossággal rakva.
 Létem napjától és eddig,
 Jóság bennem nem találtatik;
 Nincs bennem isteni félelem,
80. Hazugsággal rakva élttem;

- Nincs bennem az irgalmasság,
Tőlem távozott igazság.
Az én keresztyéniségem :
Merültem kegyetlenségben.
85. Menyei jókon nem kapok,
Testin s világín kapdosok.
Az ki megárt, azt szerettem,
Szent dolgokat megvetettem.
Fajtalan gonosz testemben,
90. Harag szorúlt minden ízben.
Bujaság és nagy hamisság,
Kevélység szorúlt, hazugság.
Állhatatlanság, torkosság
Nincs bennem semmi jámborság.
95. Igazság tőlem elfordult,
Írigységben éltem merült.
Én szívem vonszon gonoszhoz,
Ez világi kívánsághoz.
Ó Jézus fényes igazság
100. Kútféje, nagy irgalmasság,
Moss meg engem sok rútságból,
Fertelmes undok vétkemből.
Szent lelkeddel engem újíts,
Minden jókat bennem építs.
105. Tiszta szívet teremts bennem,
Mi nem jó, vess ki belőlem.
Töröld el én bűneimet,
Fekélyes undok vétkemet.
Légy ez életben mellettem,
110. El ne állj sohun mellőlem.
Krisztus Istennek báránya,
És világnak megváltója.
Adj szép csendesen kimulást,
Holtam után boldogulást.
115. Hogy tégedet én dicsérjem
Mondjon lelkem, legyen Amen.
Hogy mikor jösz ítélne,
Álass engemet jobb fele.
S több szentiddel egyetemben,
120. Mind örökké dicsérhessen.

Fordítottam én Madách Gáspár deákbul magyarra, Rimai uram verseiből.

2.

SOLILOQUIUM JOHANNIS RIMAINI.

(Ugyanazon fordításnak fogalmazata törlések és javításokkal.)

Miért törődöl *oh*¹ én lelkem,
 Kinzod és fárasztod (*testem*)² igen.
 Fájdalommal *megepesztesz*,
 Száraztván szívem veszélyhez.

5. Gondolod (*hogy*) vagy (*felejtve*) tévelyedve,
 Istenedtől el (*tévelyedve*) felejtve.
 (*Semmit*) Lelkem te ne sopánkodjál,
 (*Vastag*) Erős hittel Istenben *bízzál*.
 (*Könyörülő* Istenedhez,

10. Minden *igyledet helyheztesz*).

[A 11—18. sorokban semmi változtatás nincs.]

20. S vigyázz, gondodot viseli,
 Búál lelked nem terheli.
 Ő tégedet hozzá (*ja*) fogad,
 Pokolra nem is kárhoztat:
 Noha bűnös (*és undok*) fekélyes vagy,
Igazságtól távozva vagy.
 (*Nincs egy íz is benned jóra*)

25. Tekints Krisztus érdemére,
 (*Hited helyheztesz beléje*)
 Oldalból kifolyt vérére:
 Ki tégedet az ő juhát,
 (*Fertelmes*) Genyes fekélyekkel rakvát,
 Téged szent vállára *teszen*,

30. Akla seregében viszen,
 Eltévelyedned nem enged,
 Hitedben nem hagy csökkenned.
 Hogy farkasoknak *szájában*,
 Ördögnek ő hajlékában

35. (*Meg*) Mert oltalmaz ő tégedet,
 (*Istenben ajánlván lelkedet*).
 Ki mindenkor áll melletted.
 Csak Jézus Krisztusban (*te*) *bízzál*,
 Ki éretted vigyáz s fenn áll,
 (*Ki*) Éltet boldog jó reménységgel,

40. Megáld téged üdvösséggel.

[A 41—58. sorokban semmi változtatás nincs.]

¹ A dőlt betűkkel szedett részek csak a fogalmazatban vannak.

² A dőlt betűkkel szedett és zárójel közé tett részek törlések, az ezek után következő szó a javítás.

Ő Istennél egy szószólónk,
60. Lelkünknek édes orvosunk.

[A 61., 62., 65—76. sorok változatlanok, a 63. és 64. sor pedig a fogalmazatban hiányzik.]

Létem napjától és eddig,
Semmi jószág nem találkozik.
Isteni félelem nincs bennem,
80. Hazugsággal rakva éltem.

[A 81—99. sorokban semmi változtatás.]

Ó Jézus fényes igazság,
100. Kútfeie irgalmasság.
Lelkemnek légy már kegyelmes,
S dicsőségeddel részeltes.¹
Moss meg engem sok rúttságtól,
(Sok undok senyvedt) bűnömtől.

[A 105—115. sorokban csak az a változtatás van, hogy a 106-ik sor »Az« szóval kezdődik.]

115. Hogy tégedet én dicsirjem,
Örökkön örökké Amen.
Hogy mikor jössz ítélnie,
Állas engem jobb kezed fele
S több szentiddel (össze állass)² egyetemben,
S dicsírhessem tégedet örökkön örökké.

3—6.

IGEN SZÉP ÉNEKEK.

Csehnyelvből magyarra fordított.

Első ének.

Ad notam: Bud Boze mong sam Sandcze etc.

[Légy te magad birám, Istenem.]³

AZ Isten magasságból,
Néz reánk dicsőségéből.
Fordítsa el haragját
Mi feslett bűneinktől.
Hajts füleidet,
Ébreszd lelkemet,
Dicsírhessem tégedet:
Jézus Krisztus mi kegyelmes urunk,
Esedezzel értünk.

¹ Ez a hét sor csak itt a fogalmazatban van meg, a tisztázott szövegben nincs semmi helyette.

² Végül állass javítás is behúzva.

³ A cseh szöveg megfejtését és fordítását Melich János úr szívességének köszönhetem.

Ne hagyj, hogy több bünt tegyünk,
Míg e világon élünk.
Adj mi nekünk, mit kérünk,
Mert te vagy a mi urunk:
Jó reménységet,
Tiszta új szívet,
Igaz s vastag jó hitet.
Igazgasd s vezéreljed életemet,
Vékony elmémét.

Neveld rajtam áldásod,
Fordítsd reám orczádod,
S vigasztald szolgálódot,
Maradjon áldomásod:
Hogy Istenemet,
Úr fölségedet,
Dicsírijem végig téged.
Mert te vagy nekem fő vigasztalóm,
Kegyes táplálóm.

Az te hatalmasságod,
Nyújtsd hozzám te szent karod,
Hogy hozzád ragaszkodjam,
Keservemben folyamjam.
Ments szolgálódot,
Árva voltomat,
Busúlt állapotomat.
Uram, én Istenem ki vagy
Menyekben, végy kegyelmedben.

(Cz) Csíntalanságnak fészke,
Ördögnek az ő keble,
Világnak kevélysége,
Rajtam ne legyen helye.
Nem retteghetek,
Míg állok és élek;
Hatalmoktól nem félek.
Istenemnek hatalmában én bízom,
Lesz megmaradásom.

O uram s én vezérem,
Óhajt tégedet lelkem.
Szüntelen fohászkodik
S te hozzád ragaszkodik.
Éleszd lelkemet,
Meghűlt szívemet.
Értsem te szent igédet,

Hogy szent nevedet én tiszteljem
És dicsírhessem.

Bocsásd meg bűneimet,
Undok rút vétkeimet,
Kit naponkint vétkeztem,
Szemeid előtt élvén.
Alázatosan,
Buzgóságosan
Könyörgök térdem hajtván,
Tégedet én Istenemet imádom,
Ki vagy üdvözítőm.

(Oe) Ördög s te vén kígyó,
Kárhozatra vetendő,
Ki eleinket csaltál
S hamis praktikáiddal,
Tőled nem félvén,
Mert híván mellém.
Keresztfán függött értem
Jézus Krisztus, ki tégedet megrontott
S menyből taszított.

Reménységemet vetem,
Te benned én Istenem.
Míg itt romlott világon,
Árnyékában élhetvén,
Hogy csendességben,
Tiszta életben,
Mehessek te elődben:
Adj igaz szívet kereszt viselésben,
Hozzád menésben.

Más ének.

Ad notam: Ws sechmohanczj Vecznj boze etc.

[Mindenható örök Isten.]

Czendes lélekkel dicsírjük
Minyájan az Atyát,
Fiut Szent-Lélekkel együtt,
Szent háromság állatját.
Mert ő Főlsége kegyelmes
És igen irgalmas;
Mi reánk nagy gondot visel,
Oltalmaz kezével.

O mely nyelv azt mondhatná ki,
 Az te jó voltodot,
 Kit velünk cselekeszel,
 Terjed ránk áldásod.
 Újítsd mindenkoron őket,
 Hogy szent Fölségedet
 S keressem s nem hagysz bennünket,
 Tévelyedett juhodot.

Bizonynyal mondhatom én is,
 Hogy ez uton engem
 Őriztél és oltalmaztál
 Csudálatosképen.
 Veszedelmes helyeken,
 Iszonyú szélvészben,
 Az te akaratod szerint
 Hordoztál igyemben.

O uram, mely nagy gondot
 Viseltél én reám,
 Szárnyaidot éjjel nappal
 Fedeztél én reám.
 Ördögnek álnokságátul
 És csalárdságátul
 Oltalmaztál és őriztél,
 Hamis tudománytól.

Régenten te megígírted,
 Hogy el nem hagysz minket,
 Rágalmazó nyelvektől is
 Oltalmazod bennünket.
 O Jezus, mi üdvözítőnk,
 Utunkban vezérlőnk,
 Jelen vagy szent kegyelmeddel
 És nagy dicsóséggel.

Azért kérlek maradj velünk
 Most is kegyelmeddel,
 Terjeszd reám áldásodot
 Nagy üdvösségemmel.
 Legyen dicsőret te neked
 S ki jár s keres veled.
 Neked ajánlom lelkemet,
 Add menyben helyemet.

Ne utálj meg uram engem,
 Szegény teremted.

Bocsásd meg sok bűnömet
 S tisztíts meg velőmet.
 Mert én te benned óhajtok,
 Minden jót is várok,
 Hogy ennek utána is
 S tarts meg te szolgádot.

Nem is tudok olyas embert
 Világ árnyékában,
 Hogy te elhagytad volna,
 Ki bízott az Úrban.
 Esedezem én hitemmel,
 Jó reménységgemmel,
 Megmentesz minden bűnömtől
 Ördögnek tőritől.

Azért én uram Istenem
 Cseleked(j) én velem
 A te ígíreted szerint
 Ad(j) szent lelket belém,
 Hogy ez nyomorult világból
 Költözzem boldogúl,
 Az te szent hajlékodban
 Mehessenek be szentül.

Harmadik ének.

Ad notam: O Mylosrdnj Ocze nass etc.

[O kegyelmes atyánk sat.]

<p>Az utnak ha eredünk,
Szent-Háromságnak könyörgünk;
Atyához Fiuhoz kiáltunk:
Szent-Lélek legyen bátorítónk
És ő vele járunk.</p>	<p>Az te őrző angyalidot
Bocsásd és helyezhessed ott:
Előttünk járjon oszlopod,
Ne hagyjon jönni felénk gonoszt
Te hatalmasságod.</p>
<p>Ne kételkedjünk az Úrban,
Mi urunk Jézus Krisztusban:
Ád nekünk szerencsés utat,
Szent angyali kiket mutat,
Gonosztól minket távoztat.</p>	<p>Csak az jó csendességben,
Uton járván békességben,
Szárnyad alá minket vegyen,
Ellenségektől őrizvén,
Jól haza térítvén.</p>
<p>Ne rettentsen bátor minket,
Félben szakasztván igyünket,
Vezérelj csak te fejünket:
Jó reménységünkben
Dolgunkot vihessük végben.</p>	<p>Zent szövétneket előttünk,
Világosságot adjon nekünk,
Te légy nekünk mi vezérünk,
Mert neked mi könyörgünk,
Hogy ne téveledjünk.</p>

O urunk mi Jézusunk,
Légy mi utunkban fő társunk;
Semmivel téged meg ne bántsunk,
Legyen maradásod velünk;
Ördög ne ártson mi nekünk.

O ne hagyj ez mi utunkban,
Téríts meg jó egészségben,
Szerencsés állapotunkban
S te kedves áldásodban,
Jó áldomásodban.

Bír és igazgass bennünket
Félre ne hagyj vonni minket;
Órizz éjjel nappal helyünket,
Könyebbíts lelki terhünket,
Számítalan bűnünket.

Rám térítsd áldásodot,
Kegyes irgalmasságodot,
Hogy végezhessek utunkot,
Hasznosan mi dolgainkot:
Dicsírvén téged urunkot.

Negyedik ének.

Ad notam: Buoch ohnem Swateg etc.

[Az Isten szent világosságú tűzzel sat.]

Az én uram és Krisztusom,
Nem hagysz, mert vagy oltalmazóm.
Nézz reám te szolgálódra,
Árvai állapotomra.

Csak te légy az én ügyemben,
O ki gazdag kegyelemben.
Bocsásd engem szolgálódot,
O Jézus, őrizd juhodot.

Reménységgel éppel táplálj,
Mellőlem sohun el ne állj,
Búmban segélj és áld(j) jóval,
Vétkemet elő ne számlálj.

Mert szentséges bölcsességgel
Bir minket erős kezével;
Reánk néz kegyes szemével,
Jó voltával is vezérel.

Az napnak ragyado voltát
Kiterjeszti ránk világát,
Igazgatja lábunk járását,
Oszítja reánk áldomását.

Gondot visel az árvákra,
Özvegyet hozzá fogadja,
Őket vezérli és tartja,
Kebelében őket szorítja.

Azért mi is könyörögjünk,
 Minthogy ilyen jó tett urunk,
 Benne erősen bizakodjunk,
 Mégis bódogít ő bennünk.

Fordítottam 26 Junii Anno 1636. M. G.¹

7.

1. Az Úr Istenben bizzál erős vastag hittel,
 Szent dolgairól éjjel nappal elmélkedjél.
2. Felebarátodot mint magadot szeressed,
 Istennek áldását ezután hogy vehessed.
3. Senkit becsületiben meg ne sértsed,
 Hogy mondjanak felőled s értsed.
4. Halálod felett mindenkoron elmélkedjél,
 Boldogúl itt ez világon javadból hogy él.
5. Haragot sokáig szívedben ne tartsad,
 Avval lelkedet ne terheld s ne bántsad.
6. Ne hid megbékélt ellenségednek,
 Mert megárt védtére becsületednek.
7. Ahoz ne bizzál kinek tudod hamis voltát,
 Megmutatja neked hon nem várnád, haragját.
8. Ne örvend kárán felebarátodnak,
 Hogy annak sorsa fejedre ne áradjanak.
9. Gazdagnak pénzedet költsön ne add,
 Mert gyakorta kérvén azt megbánnád.
10. Titkodot ne jelentsd asszonyembernek s gyermeknek
 S ne is hid mindenkor beszédeknek.
 Mert az gyermek azt is megjelenti,
 Kiről az előtt nem is volt emlékezeti.
 Kit mond, hamar meg is tagadja,
 Ha kérdik tőle, ostort nékie mutatja.

8.²

HATVAN LELKI ŐRZŐ VITÉZEK.

Szoktak az emberek bizakodni, minden mellett sok szegényes vitézeket tarthatnak. De azoknál erősbek ím ez hatvan szép oktató és biztató szók, kiket szívedben úgy szorítsad, hogy mint neves vitézek mindenütt oltalmazra legyenek, kiknek értelméről, te magadban gondolkodjál.

¹ Minden verső »Czobor Anna« nevét adja, a negyedik énekben azonban ettől eltérőleg az első kilencz sor kezdőbetűiből alakúl a név, ilyformán: *Czobor Anna maga*.

² Ez erkölcsi szabályokat, noha nem versek, meghagytuk azon a helyen, a hol a kéziratban áll, a versek közé ékelve.

1. Az életnek czélja az Krisztus, azaz mindenkor az ő mondására figyelmezzél.
2. Az Krisztus békességét kövessétek.
3. Az lelkiismeretnek csendes voltának örüljétek.
4. Minden dologban embernek fő orvosa az békességes tűrés és szenvedés.
5. Az életnek szája az barátság.
6. Istennek legyetek első baráti.
7. Az Istent féljétek és szeressétek.
8. Úgy éljétek, hogy azután is élhessétek.
9. Barátokat tiszteljétek, őket haragra gyakorta felindítani el távoztassátok.
10. Ellenségből lött barátodra fő dolgokat ritkán bízzátok.
11. Fejedelmeteket híven tiszteljétek.
12. Nagyobbal nálatoknál ne tusakodjatok.
13. Az szegénynyel magatokat szerettesétek.
14. Minden személynek rendi szerint való tisztességet tegyetek.
15. Más embernek kárával az ti magatok hasznát ne öregbítsétek, az ti magatokéval pedig igazán éljétek.
16. Az ragadományból gyűjtött marhát, az igaz keresménynyel öszve ne elegyítsétek.
17. Az halálról és halandó voltokról gyakran emlékezzetek.
18. Az megholt embert soha meg ne mosolyodjátok s ne növéssétek.
19. Minden dolgokban magatoktól tanácsot kérjétek.
20. A mi állandó dolgot kezdetek, azba ne hertelenkedjétek.
21. Fületek a hallásra, szemetek a látásra, minden időben nyitva legyen, szátok az szólásra be fogván álljon.
22. Olyanok legyetek az minémőknek akarnátok láttatni.
23. Az mit embertől szégyenletek nyilván, magatokba arról ingyen se gondolkodjatok.
24. Az magatoknak nem akarnátok, azt másnak se műveljétek.
25. Az mit az természet hozott az születésben, békével szenvedjétek.
26. Más ember fogyatkozását könyörületességgel nézzétek.
27. Az természet bennetek, az okosságnak mindenkoron engedjen.
28. Az haragnak búsulása idején, semmi dolgot ne kezdjétek.
29. Minden dolognak előszer végére menjétek és úgy kezdjétek el minden igyeteket.
30. Gazdagságért ne házasuljatok.
31. Az jámborságnak inkább örüljétek, hogy sem mint az gazdagságnak.
32. Hazátoknak örömet szolgáljatok.
33. Fejedelmeteknek titkait rejtekben tartsátok.
34. Fejedelmeteknek engedjétek minden nagy alázatossággal.
35. Hivalkodástól magatokat ójjátok.
36. Heába való szóktul magatokat oltalmazzatok.
37. Az idős, értelmes népeket tiszteljétek.
38. Rágalmazó nyelvtől asztalatokat oltalmazzatok.

39. Az fondorlókra sok kenyeret (*így*) ne kelljen.
40. Balgatag és gyors szavók ne legyetek.
41. Az jámbor és szelíd erkölcsököt szeressétek.
42. Az feslett erkölcső gazdagnak barátságát igen távoztassátok.
43. Az ok nélkül való esküvésektől ójjátok magatokat.
44. Jámbor és istenfélő népekkel tartsátok barátságokat.
45. Barátid között ne legyetek bíró.
46. Senkinek hirtelen ne ígérjeteK semmit.
47. A mit ti míveltek szüleiteKkel, ugyan azon dolgot várjátok a ti magzatotoktól.
48. SzüleiteKkel ne vetekedjeteK.
49. Az időnek ne higjeteK.
50. Jámbor szolgának örüljeteK.
51. Magatoknak egészségéről nagy gondot viseljeteK.
52. Az részegséget távoztassátok.
53. Az igyenességet kövesséteK.
54. Az jó szomszédságról gyakran gondolkodjateK.
55. Erőtök felett semmit meg ne késértsetek.
56. Titok dolgoktól ritkán szóljateK.
57. Az bizonyost bizonytalanért el ne hadd, az járt utat az járatlanért.
58. Estveli haragodat reggelire hadd.
59. Az Isten ígétjét gyakran hallgasd.
60. Az örök életet mindég várjad.

9.

Az 1638. esztendőben 9. die Aprilis.

Az Űr Isten minémő ostorát bocsátta légyen Olaszországban, egy Calabria nevő tartományra, mely tartományban városok, faluk, nagy földindulás miatt süllyedtenek el és mindgyárást tenger vízzel el borítottattanak, kit ez ide alá való versekből megértheted.

(Csehből magyarra fordítottat.)

Hallgasd keresztyén ember,
Mit fogok előhozni,
Istennek nagy haragját
Látván ránk terjedezni,
Ez romlott állapotban,¹
Nincsen kin örvendezni:
Szű reped és hasad,
Ily csudákat hallani.

Napról napra csak ujúl
Feslett állapotjában,
Tobzódás és hamisság,
Hajló paráznaságban,
Nagy harag jó rendet bont,
Bűnre való hajlásban.

Világ elhanyatlott már
Szántalan (*így*) gonoszságban,

Hova szemed fordítod
Körül tartományokra
Önti Isten haragját
Feslett bűnös fiakra.

¹ Törölve: *Ez mostani világban.*

Látván ¹ nagy sok vétkekre
Hajladozásokra ²
Megyen csak az elméjek
Undok ³ gonoszságokra.

Elhagyták az emberek
Isteni tiszteletet,
Egyházi emberektől
Megvontak becsületet;
Atyafiak ⁴ között is
Nincsen igaz szeretet,
Tisztátalan életre
Minden csak vetemedett.

Igy szokta ostorozni
Az bűnért az Úr Isten,
Ember gonosz vétkeiben
Csudák által rettenjen.
Utálatos bűnökből,
Jó életre térhessen,
Szörnyű ⁵ veszedelmektől,
Hogy megmenekedhessen.

Veszek egynéhány példát
Az szentek írásából:
Mint bünteté az embert
Igaz ⁶ itéletiből;
Hogy hajlottak ⁷ vétkekre,
Gonosz cselekedetből,
Isteneket elhagyván,
Veszni tértek ezentől.

Az első világot is
Víz özönnel elvesztett;
Sodomát és Gomorát
Vízzel mért elsüllyesztett;
Kényköves tüzekkel
Városokat égetett;
Hatalmasságot rajtok,
Haragjával terjesztett.

Sok számtalan városok
Romlandóságban juttak;
Troia és Babylon
Földdel beborítottak;
Carthago s több városok
Mind semmissé jutottak;
Szép drága épületek
Földig mind elromlottak.

Jórávaló szép intést
Nem akartak hallani,
Bűnökből megtérését,
Poenitentiát tartani.
Istennek szent szavát,
Hátra kezdték vetni,
Haragjával így kezdett,
Ostorával rontani.

Im nem régi időkben,
Tengernek melyékiben,
Hasomlóképen történt
Városok sülyedésben.
Noha sokszor láttatott
Nékiek jelenésben,
Térjenek igaz hittel,
Bizván istenséégében.

Mostan ezerhatszáz
Harmincznyolcz ⁸ tájban,
Ez nagy csuda történet
Lött Szent Györgynek havában.
Calabria ⁹ tartomány
Az nagy Olaszországban
Negyven mélyföldnyire
Terjedvén ¹⁰ határában.

Isten rájok bocsátován
Nagy földindulásokat,
Rontott sok szép falukot ¹¹
S tornyot, szentegyházakat.

¹ Ez után törölve: *az.*

² Ez előtt törölve: *Nagy.*

³ E helyett törölve: *Iszonyú.*

⁴ Ez előtt törölve: *Az.*

⁵ Ez előtt törölve: *Ily.*

¹¹ A köv. sor lehúzza: *kerített városokat.*

⁶ Ez előtt törlés: *Isten.*

⁷ Ez után lehúzza: *az.*

⁸ Ez után tör. *eszlendő.*

⁹ Ez után tör. *nevő.*

¹⁰ Ez előtt lehúzza: *tartomány.*

Az tenger is mozdított
Nagy sűrőven habokat,
Vízzel embert és barmot,
Szörnyűséggel burított.

Vénet és szép ifjakot
Egyaránt az föld nyomott;
Nagy hertelenséggel is ⁸
Az föld és víz burított.

Az föld két felé vált
Tűz láng belőle ¹ ment,
Mindeneket elnyelt:
Várust, öreg falukot.
Tengernek csatornái
Azonban ² ott megnyílt, (*így*)
Víznek az ő soksága,
Burítá mind ³ fejenkint.

Véletlen nagy veszélyben
Sokan felkiáltottak;
Bűnökre siránkozván
Keservesen jajgattak:
Im mit értünk, mondván,
Az hajókat szaggattak,
Haragra indítottuk
Mi kegyes Megváltónkat.

Szép két drága tartományt
Az tenger elburított;
Tizennégy öreg várust,⁴
Abban sok sok falukot,
Sok ezer embert,
Isten elsüllyesztett ott.⁵
Most sűrű köd rajta
Gőzölögven, füstölög.

Jaj nekünk bűnösöknek,
Hogy világra születünk,
Akkor lőtt volna holtunk,
Jobb volt volna mi nekünk.
Im mire hozott
Az mi szántalan vétkünk,
Mint Abiron és Jabbi,
Pokolra taszítottunk.

Más tartományokból is
Rakták ő hajójokat;
Gazdag fő fő kalmárok,
Bennek drága⁶ marhájok:
Azonban tenger habja
Jött véletlen reájok,
Nagy hertelen burított,
Összetörvén hajójok.

Büntelen és bűnösök
Nem menekedtenek,
Jók és az gonoszok
Mind egyaránt vesztenek:
Érdemlett jutalmokat
Együtt ők elvettenek,⁹
Istennek intésére
Akarva nem tértenek.

Nagy sírás rívás ⁷
Emberektől hallatott;
Véletlen veszedelem
Hogy őket nyomorított;

Példát ez tartományról ¹⁰
Mi is ez szerint vegyünk,
Könyörögjünk Istennek,
Ezent ne tegye velünk;

¹ Lehúzza: *kijött*.

² Ez után tör. *megnyíllak*.

³ Utána törölve: *azokat*.

⁴ A köv. sor törölve: *Faluknak soksága*.

⁵ Köv. sor törölve: *Az mint elszámllatott*.

⁶ Lehúzza: *arujok*.

⁷ Törölve az előtte levő sor: *Siralmas jajszókot*.

⁸ Törölve a köv. sor: *Sok ezer embert vesztett ott*.

⁹ Utána a köv. sor törölve: *Mert az Isten szavára*.

¹⁰ Utána tör. *Olaszországról*.

Ily szörnyű veszedelmet	Ne bocsássa ostorát ¹
Távoztassa mi tőlünk;	Szegény ő híveihez.
Szárnyaival födeztén,	
Békességben hogy éljünk.	Minden szempillantásban
	Istenhez esedezünk,
Tűr, szenved az Úr Isten,	Alázatos szívünkkel,
Várja megtérésünket,	Az földre leburulunk.
Kegyelmével megelőz,	Szántalan sok vétkünket
Hozzája hív bennünket.	Bocsássa meg minekünk.
Ha látja peniglen	Holtunk után is tégedet
Mi keménységünket,	Uram Isten, dicsirjünk.
Ront s ver, ostoroz,	
Bünteti fejünket.	Ó irgalmas Istenünk,
	Adj, hogy hozzád tartozzunk;
Az Úr Isten mikoron	Sírván mi bűneinkre
Más tartományt ostoroz:	Szívből választ tehessünk;
Kiálts fel teremtdhöz,	Itt ez világon élvén
Az bűnökben ne habozz,	Igaz hitből élhessünk,
Penitentiát tartván,	Te benned bizván,
Bízzál te Istenedhez	Istenesen meghaljunk.

10.

KRÓNIKA

P. G. D. P. B. D. V. M. F.

Sok szép dolgokat immár hallottunk
 És krónikákban csudákat is olvastunk,
 Melyeknek hitelt aligha adtunk
 Csudás az hitre ha gondolkodunk.

Tudós emberek írják nagy Indiáról,
 Sok rendbeli nagy történetekről,
 De főképen az földnek terméséről,
 Gyümölcsnek soksága és nagyságáról.

Columbus Kristóf is ír új világról,
 Ott lakos emberek erkölcséről,
 Fáknak leveleknek széles voltokrul,
 Vas helyett fát vágni arany fejszékrül.

De hagyjuk el immár sok írásokat
 Lássuk meg immár némely mondásokat,
 Kelletinél való nagy hazugságokat,
 Mondások utána orca pirulásokat.

¹ Lehúzza a köv. sor: *Hozzád bűnös fiához.*

Nincs rutabb dolog az hazugságnál,
Főképen nagy urak asztalánál,
Mert sok szem néz s fülel azoknál,
Oly helyen s másutt is nincs jobb hallgatásnál.

Ciciliai királynak az fiát,
Octavianus császár megutált,
Kertiben szakasztván egy almát,
Hazugságért megadá jutalmát.

Mert országát tőle elvéve,
Minden maradékától elidegeníté,
Hogy sokat hazudott ő előtte,
Melyet méltán megérdemlette.

Meg akarván őket személyenkint írni,
Kik voltak azok, nevenkint nevezni,
Csak hogy tudnák mégis nyelveket gátolni,
Szava járásokat zablában hordozni.

Mindazonáltal meg nem nevezem,
Ki légyen az, magam is szégyenlem,
Ha gyalázódnék nevében s híriben,
Gátlása lenne előmenetelében.

Mi tartományunkban vannak oly emberek,
Nagy hazugságoknak bocsátják nyelveket,
Végre nem adnak helt magok beszédének,
Mondások nem bánván igen hamar készek.

Előállván egyik, mond: szilva nagy terem,
Mint meszelyes fazék nő nagy temérdeken,
Hossza két arasznyira nem szintén megyen,
Három pintes fazékban hogy férjen nem itilem.

A mellett éjjel kertben ki megyen lopni,
Nem kell sok embert érte esküdtetni,
Mert lába nyomán ki lévén megösmérhetni,
Az után lopásért meg is büntettetni.

Görög dinnyének iszonyú nagysága,
Nyolcz ökrű szekér ötet ha elvonhatja.
Egyet egy ember vállán nem is bírhatja,
Hanem két ember korcsolyán vontatja.

Félben ha metszik és bélit kiveszik,
 Mindjárt az emberen által ereszthetik,
 Ha az dinnyét oldalára fektetik,
 Nincs oly ember ki által nem bujhatik.

Ez is nagy csuda az többi között,
 Az Tiszán túl való földet ki látott,
 Kertben az dinnyét egy mély földről meglátott
 S ki messzire ez nagy dolog hallatott.

Oly madarat is láttak Kékkő mellett,
 Nagysága mint az ló olyan lehetett,
 Kőfalra semmiképen nem röpködhetett,
 De az árokban esnie kellett.

Kakuknak soksága lépen fogódik,
 Nöstinye pedig ugyan torlódik:
 Harminczkettő egy óra alatt nyomoríttatik,
 Akkoron himje mind másutt forgódik.

Nagy csuda az is Stiriában:
 Len kétszer terem hideg országban,
 Minden fű virágzik Januariusban,
 Aratás vagyon Februariusban.

Nincs oly bor, kit meg nem veszen
 Akóját huszonöt pínzen,
 Mint malozsa oly fő leszen,
 Mézes-Málihoz ¹ hasonló leszen.

Ez mondásokat meg is újítják,
 Urak asztalánál hittel bizonyítják,
 Ki mellettek ül ugyan eláztatják,
 Hogy ily kimondók az hazugságnak.

Hagynak el immár sok hazugságot,
 Tartanak nyelveken az igazságot,
 Pirulva miatta már az orczájok,
 Csélsapásért ² lenne az jutalmok.

Jobb az nyelvet szájban kevésbé megfogni,
 Hogy sem sok után az után bánkódni.
 Az bölcs embereknek mondásával élni,
 Hallgatásnál nincs jobb, azon megnyugodni.

¹ »Mézes-Mál« most is egyik leghíresebb szőlőhegy Tokaj-Hegyalján.

² A kéziratban: Chelczapászért.

Azért az ki hallgat, az jól uralkodik,
Nyelve fékemplőin nem igen bánkódik,
Fekszik csendesen, örül, nem bánkódik,
Nyelve hazugságát nem igen növetik.

Hallgatásomat soha meg nem bántam,
De szólásomat gyakran megsirattam,
Mikor nyelvemet folytában bocsáttam,
Az bölcsnek mondását helin hagytam.

Az embert nyelve felette meggyaláz,
S ki hazugságot szól, ha nem hiszi más,
Mindenek nevetik s nincsen megmaradás,
Vigasság helyett száll rá szomorú gyász.

Nyelved miatt néha nem mersz előmenni,
Ha hazugságodat nem tudod fedezni,
S mégis mind az által jól tudsz nyelveskedni,
Hazugságot hazugsággal nagyon újítani.

Rekesszük be avval az ő mondásokat,
Mikor sokat szólnak, ne higgyük azokat,
Sőt inkább növezzük bolondságokat,
S gyönörködtessük velek mi magunkat.

11.

Hideg országnak mondják Sveciát,
Oceanuson túl belső Scotiát (?),
Minden paraszt azt mondják visel nust subát,
Semminek ők tartják az fekete rókát.

Ez igen nekünk csudásnak is tetszik,
Embernek orrából forrás ereszkedik,
Jég fagya miatt mindaddig ott fekszik,
Miglen alfel . . sora ¹ meg nem párlik.

Olahus Magnus noha ír ő sokat,
Kelletinél való szántalan szép ² dolgokat,
De én csudáлом némel mondásokat,
Mi városunkban történt hazugságokat.

Az előbbi vers füzetében található Madách Gáspár írása, úgy látszik, hogy ez a töredék az előbbi »Krónika« szövegébe volt szánva.

¹ Törlés miatt olvashatatlan.

² A kitörült »nagy« szó helyébe.

12.

Az Tekintetes és Nagyságos Hadadi Wesselényi Ferencz uram ő nagysága nevére szereltetett versek.

HADAkot viselő,
Jó útra vezérő
Szent Jehova Istenem,
Visel egészséggel
Szerény bátor szívvel,
Erősít lelkem bennem.
Hogy az ellenséggel,
Jó gyors vitézekkel,
Kedvem meg ne csügkenjen.

Deritsd fel napomat,
Terjeszd világomat,
Jó hírrel, becsülettel.
Hogy az pogányokon,
Hatalmat azokon
Vehessem dicsirettel.
Híván segítségül,
Nevedet nagy szentül,
Járhassak szerencsével.

Jó elmét ahoz adj,
Engemet el ne hagyj,
Szállván ellenséggemmel.
Bátoríts szívemet,
Erősít hitemet,
Együtt az vitézimmel.
Hogy harcoljak bátran,
Jó lovamnak hátán,
Forgolódván jó szerrel.

Wram velem voltál,
S mellettem harcoltál,
Szerencsésen áldottál.
Jó hírrel és névvel,
Nagy jó becsülettel
Fejemet látogattál.
Irgalmasságodból,
Kedves jó voltodból,
Pogánt meg is gyaláztál.

Engedd ez után is,
Tégedet kérem is,
Vezéreljed utunkot:

Hogy az pogány népet,
Megis szegényítsed,
Vágja s ölje azokat.
Az ő szándékjokat
Vedd el hatalmokat,
Ne lássák meg házokat.

SZErencsésen vezess,
Minket el ne veszess,
Pogán által bennünket.
Ellenben ne mondja:
S ki oltalmazója,
Meggötöztvén kezünket.
Bátran állj mellettünk,
Mert vagy mi paizsunk,
Rád hagyjuk mi ilyünket.

LEgyen hát jó kedvem,
Minden reménységem,
Uram végik te benned.
Felfualkod szívvel,
Nagy kérdésemmel,
Szívem ne emelkedjen;
Alázatossággal,
Csendes állapattal,
Nagy hasznosan terjedjen.

Nincsen semmi állapot
Föld és az ég alatt,
Az ki te tőled nem fél,
Ha megharagítanak,
Bűnökkel megsértnek.
Rút híre neve is kél:
De ha meg nem sértnek
S te hozzád sietnek,
Áldod jó hírrel névvel.

FErgeteges szelet
S gyalázatos nevet,
Uram, fordítsd én tőlem.
Pogány ellenségem,
Távoztasd mellőlem,
Győzedelmet ne vegyen.

Szegényítsd harczon,
Mind vitéz piaczon,
Űzd el messze én tőlem.

Ennék előtte is
Voltál mellettem is,
Legyen áldott szent neved.
Az pogány nemzetet
Általunk megverted,
Az mint tetszett te neked.
Sok szép merészséggel
S több jó vitézekkel
Látogattad fejünket.

No vitéz barátim,
Jámbor hű szolgálaim,
Bátor szívvel legyetek.

Tudom hogy az Isten
Azután is velem,
Megvidámít bennetek.
Szerény bátorsággal,
Vitézi állapattal
Mindent jól tesz veletek.

Czalárd álnokságtól,
Rám hozott nagy lestől,
Ójj meg Uram kegyesen.
Őrizz az harcz között,
Vastagíts kezünköt,
Nézz ránk nagy kegyelmesen :
Hogy hamis pogányság,
Hitető csalárdság
Hatalmat ne vehessen.

B. RADVÁNSZKY BÉLA.

VÖRÖSMARTY KORA.

Második és befejező közlemény.

V.

E korból még egy posthumus művet is bírunk: *Debreczeni Márton A kióvi csata* című tizenhat énekes eposzát. A szerző szintén erdélyi ember, egy szegény gyerő-monostori fazekas mester fia volt. Nehéz küzdelmek után bányász-akadémiát végzett s a fényes eredménynyel elsajátított kenyérkereső tudományban idővel európai hírnevet vívott ki magának. Költői hajlamainak már tanuló korában jelét adta; de nyilvánosság elé még később sem lépett annyival, hogy a hozzá közel állókon kívül valaki az irodalmi hagyatékában talált eposz készültét sejtette volna. A közönség csak halála után, 1853-ban értesült róla, s midőn gróf *Mikó Imre* a következő évben egész terjedelmében kiadta, sok bámulója és magasztalója akadt. Irodalomtörténetünk már eleve tisztában volt azzal, hogy a hatást ezúttal nem a tartalom, hanem a szokatlan megjelenés idézte elő. Ha a maga idejében kerül nyilvánosságra, az Árpád szomorú sorsát osztotta volna meg. Létrejött a kiadó tanúskodása szerint *Zalán futása* sikereinek köszönhető. A váratlanul megjelent mű még *Selmeczen* találta s 1826-ban már a saját terve kivitelén dolgozott. A kivitel további részleteiről keveset tudunk. Belső okokra támaszkodva, azt kell hinnünk, hogy üres óráiból még élete utolsó éveiben is áldozott neki. Két utolsó éneke csonkán maradt, a mi szintén föltevésünk mellett bizonyít. Sőt az is nagyon valószínű, hogy az Árpád megjelenésekor még nem volt túl a tizedik éneken, mert ebben szintén van egy olyan zökkenés, mint a minő *Horvát Endre* eposzában a *Zalán futása* megjelenésekor nyomot hagyott. Értjük *Attila kardjának* szerepét, mihez az Árpád negyedik könyve szolgáltatott ötletet. Ott ugyan csak annyi van mondva, hogy a vérszerződés után *Tatur* a kardot *Álmosnak* adja; de e mellett nem szabad felednünk, hogy a kiaknázható motívum mindig nagyobb tért kap ott, a hol újra elhelyezik, mint ott, a honnan kölcsönözve van.

Mielőtt nálunk az első eposzi kísérletek megjelentek, csak a klasszikusokat ismerte, kiknek verseit »oly értelmesen szavalta,

mintha maga írta volna. Görögül, latinul egyaránt tudott. *Anakreont* könyv nélkül tudta s oly bámulatos könnyűséggel analizálta, hogy tanárai az alsó osztályokban vele taníttatták a görögöt. Arról, hogy *Homert* mennyire szerette, gróf *Mikó* hevenyészve írt életrajza nem beszél; de annál többet beszél az a körülmény, hogy a Zalán futása megjelenésekor rögtön megtalálta a honfoglalás történetének azt a helyét, mely egy magyar hősköltemény második Ilionjának önkény ajánlkozik. Ez Kioy ostroma volt. A kút-főül elfogadott királyi jegyző róla igen sokat beszél, ámbár igen kevés mondani valója van. Az Attila utódaitól megrémült kiovi vezér haditanácsot ül s az egybegyűlt ruthen vezérekkel segítségül hívja a kunok névszerint is megemlített hét vezérét. Álmos szintén feltalálja magát, midőn lóhátról kezd dikciózni a »scythák«-hoz, vagyis azokhoz a magyarokhoz, kiknek scytha ősei megszalasztották Dariust, levágták Cyrust háromszázharminczezer emberével, s ugyancsak csúfosan megszalasztották Nagy Sándort, Fülöp király és Olympiász királyné világbíró fiát. Mivel pedig ilyen badarságokkal még *Horvát* István sem tévesztette el a hatást, Kioy szerencsésen elesik, a ruthénok sarczot fizetnek, a kúnok pedig meghódolnak és csatlakoznak. A huszonnégy éves radnai olvasztó-kohómester pedig tervez belőle egy újabb Iliást, melyben csak Álmos beszélőkedve, a helyszínen, a kúnok szerepe és pár személynév lesz a kút-fővel azonos. A többiben majd a klasszikus analogia segít.

Legtöbb bajt természetesen a szereplők és a róluk szóló epikus művek sorsát intéző istenek okoztak neki. A klasszikus ismertet mindent pótol, csak ezeket nem. A forgalomba hozott Hadúr és Ármány az ő igényeit nem elégítette ki. Baj volt az is, hogy itt hét nép áll szemben, melynek nem egy vallása volt, tehát mithoszja sem lehetett azonos. Ez a körülmény széles körű tanulmányokra kényszerítette. Irodalmi tarlózásai közben jelent meg *Vörösmarty* Tündérvölgye és *Székely* Dierniásza, melyekből a tündérek fölvételére nyert merész és részben helytelen útbaigazítást. A külföldi írók közül főleg *Voltaire* gyakorolt rá szerencsétlen hatást. A Henriás megszemélyesített fogalmait nem vette át, hanem a mester szellemében megteremtette helyettük a Halált, Kétségbeesést, Sorsot, Boszút, Visszavonást, Emléket, Végzést stb. Eltérés csak annyiban észlelhető, hogy a magyar szerzőnél csak akkor és csak addig szerepelnek, a míg rájuk szüksége van. *Voltaire* legalább igyekezett őket állandósítani; de ez annyira nem sikerült neki, hogy a tanítványok, köztük *Debreczeni* is, félreértették s csak a mesternek középkori allegoriákkal támogatott leleményét utánozták. E visszaélésért *Voltaire* szellemét azzal engesztelték meg, hogy szolgáiban utánozta a Henriás VII. énekét, melyben Szent Lajos álmában elragadja Bourbon Henriket s égben, pokolban meghordozván, bevezeti a Titok házába is, hogy lássa maradékait s országa jövő nagy embereit. *Csokonai* ezt némi önállósággal a Végzés tükör-szobájává akarta átalakítani. *Debre-*

czeni meg marad az ég és pokol mellett; Álmot szintén elaltatja, de ágyát és testét a földön hagyja s csak a lelkét viteti fel »Csina-várba«. Az istenek összeválogatásában *Vörösmarty* nyomába lépett. Hadúr mellett megtartja Ármányt s a persa mithoszból átveszi Áhrimán ellenfelét, Ormuzdot, továbbá Mithrászt, a fény tündöklő istenét, valamennyi fölé pedig oda helyezi a Mindentehetőt, a kereszténység mindenhatóját. Az indogermán oroszok és turániákhoz tartozó kúnok külön mithoszi fenhatóság alá kerülnek. Nekik a germán Odin lesz főistenük, míg a többit a szláv mithoszból vett Pérún (a kieviek főistene), Vikhor (vihar), Vólos, Ládó, Kupuló és Kólada neveken tisztelik. Mikor aztán az égiek túlsúlya biztosítva volt, költőnk megindította a cselekvényt, melyhez a heterogen istenségek folytonos nézeteltérése s a homogének érdekharcai nyújtottak kifogyhatatlan anyagot.

Az első ének azon kezd, hogy a kabarok elűzött fejedelme, Uldár, Kióv fejedelménél, Olegnél keres pártfogást Árpádtól támogatott testvére Ungó ellen. Az erejében elbizakodott Oleg a hazát kereső magyarokkal összetűz. A dühös ütközet nyolczadik napján párbajra hívja Árpádot, kinek halálos csapásai elől védistene, Pérún, menti meg, segítségére küldvén Vikhort, a szelek gyors istenét. A hadak tovább küzdenek. Ungó elesik, de tetemét Szabolcs menti és Bulcsúra bízza. Maga a hátráló ellenség után ered s győzelmi jelül Kióv szent piaczárol elhozza Pérún szobrának ezüst fejét. A meggyalázott isten ezért menten lesújtaná a nagy buzogányú magyart, ha Ódin ki nem ütné kezéből a mennykövet. Pérún tehát mást gondol. Leszáll az égből s Ládó szerelemistennő övével Bulcsút szerelemre kelti az elesett Ungó kedvese iránt. A győztes magyarok víg táborozás közt töltik az estét, Oleg pedig tanácsot ül s feleinek értésül adta, hogy a megbántalmazott isten fia, Olizár halálával akarja őt büntetni. Erre a tanács békét indítványoz, mit a magyarok elfogadnak. Az elért siker alkalmából Árpád megjutalmazza hőseit. Bulcsu Ungó hitvesét, fegyvereit és vezéri állását kapja meg. Ez Szabolcsot nagyon elkeseríti s mivel ő is szerette a szép kabar nőt, ellenfelét, ki a rábízott holttesttel méltatlanul jutott boldogsághoz és dicsőséghez, párbajra hívja. Ez alatt Uldár is dühöng a béke miatt. Hogy a kabar vezérséget visszaszerezhesse, Boszú istenhez fordul, a ki aztán Pérún segítségével Árpád képében Terzán várára ront és ott a hős nejét és gyermekét megöli. Terzán elkeseredésében újabb harczra tüzeli Oleget, kit most a kúnok fejedelme, Bongér is támogat. Az éj leple alatt készülõ támadásról Mitrász Ormuzd által értesíti a magyarokat, a kik közt az ellenség így is nagy vérengzést visz végbe. Terzán egész a fejedelemné sátraig hatol, de mielőtt boszúját végrehajtaná, ott terem Árpád és megví vele. Ezúttal Árpád vasának nem kedvez a szerencse, mert a haláltól Lehel menti meg. A sötétségben végzetes zűrzavar támad, a magyarok egymást pusztítják, de végül Mithrász elküldi a hajnalt s a szerencse az ártatlanul üldözöttek

javára fordul. Oleg várába menekül s Pérunnak legszebb lovát áldozza fel. Az isten Olizár és Szabolcs halálát kívánja, az elbűsült apa belenyugszik s hogy a kiengesztelés teljesíthető legyen, leányát annak igéri, a ki Szabolcsot neki élve megkeríti. A hősök most versenyre kelnek, de a nagy buzogányú magyart csakis egy álomhozó tündér segítségével sikerül Kióvba vinniük. Ezalatt a magyarok is elfogják Oleget. Mikor fia, Olizár ezt meglátja, visszatartatlanul a magyarokra ront s egészen Tuhutum sátoráig tör. Itt apját lánczaitól megszabadítja, de maga elvész, mert Előddel is ösztetűz, a kinek buzogányában a Péruntól oda rendelt Halál rejtetik. Míg Árpád hada az új győzelem torát lakja, Szabolcs tömlöczében megjelenik a Kétségbeesés s a foglyot öngyilkosságra akarja rávenni, de mielőtt szándékát végrehajtaná, fölkeresi Oleg leánya, a szerelmes Thámira, s azzal a kéréssel, hogy atyját kímélje meg, egy áltúton szökni engedi. Mivel a tervezett áldozat így megghiúsult, a kioviak újra kironتانak. Élükön Oleg és a tündértől támogatott Uzól vitézkedik. Ezt egy vitéz magyar leányzó ejti el; amazt pedig a hős Kolmár akarja leteríteni, de közbelép Szabolcs s a szerelmes Thámirának tett fogadáshoz híven Oleget megvédelmezi.

Ezzel eljutottunk a nagy terjedelmű eposz forduló pontjához, mely a IX. ének végére esik. Szabolcs ilioni dolgai után most egy kis Odyssea következik. Irígyei vádat emelnek ellene s Árpád száműzi. A hős világnak indul, magával vivén Pérun ezüst fejét is. Egyszer egy forrásnál lepihen, s álmában megjelenik neki Hadúr, a ki elmondja, hogy az Ódin hatalmába került Attila-kardot a Dniper partján egy barlangban rémek őrzik, de azért hozzá juthat az, a ki helyette Pérun fejét teszi az oltárra. Egyidejűleg Árpáddal is csoda történik. A kabár Uldár boszúja még mindig füstölög. Felbújtja egyik emberét, hogy Árpádot orozva gyilkolja meg. Ormuzd a veszélytől megmenti; de Ármány ezen felboszankodik s a főpapot, Kurzánt ejti helyette áldozatul. Árpád a gyilkost lelövi s meglövi a gyászos esemény színhelyén lévő forrásvizet is. Erre fájdalmas kiáltás hallik, a víz véresre változik, azután a habokból előlép Réka szelleme s megköszöni Árpádnak, hogy megszabadította. Egyszersmind elmondja azt is, hogy Hadúr azért változtatta könnyetontó forrássá, mert Attilát megmérgezte. De most a büntetés már letelt, mert csak addigra szólt, míg Attila utóda el nem jön visszahódítani Pannóniát. Erre újra harczok következnek. Oleg és Bongér támadnak; magyarok részéről főleg Bulcs, Tuhutum, Toos és Lehel vitézkedik, de kevés eredménnyel. Valamennyien megsebesülnek, s ha Ormuzd le nem bocsátaná az éjt, ügyük talán örökre veszve volna. A jó isten beleavatkozása miatt Ármány újabb haragra gyúl. Egy jó levágott fejét a sebeiben fekvő Árpád sátrára tüzeti és a magyarok végromlását jövendőlteti vele. Árpád maga is halált kér, mire megjelenik Ormuzd s lelkét felviszi Csina-várba. Mikor a lélek visszatér, Árpád magához tér, aztán elmondja az égben látott múltat és jövendőt. Ugyanott értesült Szabolcs

ártatlanságáról is. Most tehát első dolga, hogy utána meneszt Lehelt, apjának, a hős Elődnek pedig Álmos fenyves fegyverzetét küldi meg engesztelésül. Előd most föllelkessedve keresi föl az ellenséget, melynek három hatalmas vitézét mindjárt meg is öli.

Mig ez történik, Lehel nyomára jön annak, hogy Szabolcs egy Dniper melletti barlangban van. A rémek útját állják, de Szabolcs lovának feláldozása után szabad bemenetelt nyer. Szabolcsot a barlang tündöklő várának rózsaligeteiben találja meg, a mint a gyönyörű Ládó szerelemistennő kebelén szendereg. Az ellenállhatlan vágy Lehelt is elragadja. Mielőtt azonban a gyilkosság gondolata erőt venne rajta, kürtjébe fú s vele a csábos istennőt elriasztja, Szabolcsot pedig életre kelti. A visszahívott hős Pérún ezüst fejével kicseréli Attila kardját, mire megjelenik Ódin s dicséri Szabolcsot, a kit most már maga is siettet a magyarok táborába, Kiovban ezalatt Olegnek is megjelenik áldozatul esett fia szelleme s figyelmezteti, hogy Pérún még nincs megengesztelődve. A kívánt ezüst koponyát egy érczöntővel elvégre elkészítteti. Pérún némileg megbékül, a mi újabb bajt hoz a magyarokra, mert, midőn most Kióvra rontanak: Pérún ellenük meneszti Vikhort, a ki aztán mennykővével lesújtja a legyőzhetlen Elődöt. Megjelenik Oleg álmában is, hogy buzdítsa és a naponkénti leányáldozat teljesítésére figyelmeztesse. A sorsvetés másodszorra Thámirát, Oleg leányát jelölte ki, de helyette Szabolcs húgát, az elfogott Rékát áldozzák fel. Utána Helvát, a hős magyar amazont akarják megölni; de az áldozat kezdetén megérkezik Szabolcs és Attila kardjával szétveri az oroszokat, aztán Pérún és Vikhor szent oszlopait is ledönti. A két isten ebben Ódin győzedelmét látván, más vidékre költözködik. Helva amazon megszabadul s Szabolcs átadja neki a kardot, melylyel a kidolgozatlan rész sejtetése szerint valószínűleg a hős szíve is vele jár. A rettentetlen hős később a gaz Uldárt ejti el. Oleg a biztos veszély elől csak azért szabadul, mert Ódin akarta, hogy neki hőshalál ne jusson osztályrészeül. Papjai megjósolták, hogy legkedvesebb lova okozza majd halálát, a mi be is következik. Előzőleg Árpád Ódin tanácsára az ajánlott békét elfogadja, aztán népével és a csatlakozó kúnokkal megindul Pannónia felé.

E vázlatból mindenek előtt az tűnik ki, hogy a mű tartalmát lehetetlenség oly rövidre összevonni, hogy a szerkezeti hibák belőle elő ne meredezzenek. Ezzel azonban nem a szerző tudatlanságát vádoljuk; sőt ellenkezőleg, a hiba ott van, hogy nagyon is sokat tanult, és a mit tudott, az a nagyterjedelmű eposzba mind belekerült. A belezavarodásig halmozott hadiképeket *Homertől* és *Vergiltől* tanulta el. Csak hogy az eleven tartalommal párosult nyugodt művészetet már nem vette észre, vagy nem tudta elszájtítani. A Zalán futásából is csak azt utánozta, a mi rossz. A színes nyelv, melyet mindig erőltet, nagyon illett volna a bizarr tartalomhoz; viszont az is bizonyos, hogy vele az ügyetlenül szerkesztett mondatok még tűrhetelenebbek, énekei még elnyújtottab-

bak lettek volna. Legkárosabb hatást reá *Voltaire* gyakorolt, mert belőle is azt utánozta, a mi legkevesebbet ér, a régi franczia irodalom modernné torzított csodás elemét. Ez a csodás tudniillik az értelemnek szól, s valahányszor meg tudja magát értetni, már nem csodás. Ez a gyakorlati eszű *Debreczeninek* igen tetszett. Hiszen már a klasszikus époszok emberfeletti elemeit is a filologusok egyoldalúságával tanulmányozta. Különben sohasem jött volna arra az okos, de rosszul értékesített gondolatra, hogy az idegen fajú népeknek külön mithosza van. Nálla külön istenségei vannak az oroszoknak s külön a magyaroknak, de már az első énekben megbotlik velük, az utolsóban pedig végleg összezavarja őket. A nemzeti isten nála idegen fajú néppel küzd, a mi csak addig helyes, míg közvetített az érintkezés. Ezt azonban nem tudta keresztül vinni. Az utolsóelőtti énekben Szabolcs már az orosz istennő keblén pihen, az utolsóban pedig Ódin Árpáddal folytat tárgyalást. Mindkét esetben objektív csodással van ugyan dolgunk, de még ez sem képzelhető el ott, a hol a befolyásolt halandó az idegen mithosz istenét nem ismeri.

Mivel A kióvi csatában jóval több csodás elem van, mint egész époszirodalmunkban összevéve, már eleve is el lehetett rá készülnünk, hogy ilyen mérték mellett a szerkezet tévedései is igen nagyok lehetnek. A költő egy vár nagyszerű megvételét akarta megénekelni époszi értelemben és terjedelemben. A szemben álló ellenség két fejűl Oleget és Árpádot állította oda; s hogy a hatalmas hadieseménynek valami regénye is legyen: Oleg mellett megjelentek a gyermekek, Olizár és Thámira, Árpád mellett pedig a fiatal Szabolcs, a legyőzhetlen Előd dicső gyermeke. A regény aztán azzal kezdődik, hogy Szabolcs megsérti Pérunt, az ellenség istenét, a ki boszúból Bulcsnak szerzi meg azt a szép özvegyet, a kit Szabolcs szintén szeretett. A belőle származó drámai összeköttetésből tudvalevőleg semmi sem lesz; nem lesz pedig azért, mert közben eszébe jutott a költőnek, hogy tulajdonkép ő nem is ezt a viszonyt akarja kiaknázni, hanem azt, a mi Szabolcsra és Thámirára vonatkozólag még a tollában van. Ezt a regényt csak a VI. énekben kezdi meg s neki a további bonyolításban olyan szerepet juttat, hogy miatta az előző öt énekből ezentúl már csak a szobor megcsonkítását kell emlékezetünkben tartanunk. A többit mind elfeledhetjük, mert az éposznak nélküle is értelme van.

Ez az egyik szerkezeti hiba. A másik és a többi: ebből már magától következik. A míg tudniillik költőnk Szabolcs hasznavehetőségével kísérletezik főhősétől, az első ének hatalmas Árpádjától elvonja a maga érdeklődését is, a mienket is. A csatározásokban Árpád személyesen jelen van, de ilyenkor többnyire csak reprezentál, vagy poétikai szabályok szerint közbenjár istenek és emberek között. Hősiségéről kellőleg tájékozva nem igen vagyunk. Különben meg sem tudnánk a költőnek azért a két botlásért bocsátani, hogy Árpádot a IV. énekben Botond, a rákövetkező-

ben pedig Lehel menti meg a neki szánt halálos csapástól. Szabolcs növekvő jelentősége utóbb észrevéteti vele, hogy a főhősre némi homály esik. Ezért az ifjú új szerelmi regényéből nem is lesz semmi; távoznia kell s mivel távozása a jelentős szerelmi regényből folyik és rendkívüli rázkódásokkal és még nagyobb következményekkel jár: Szabolcs csak marad az, a mi volt. Távozása után Árpádnak sokkal nagyobb tere jut, de hogy a teret méltóan betölthesse, költőnk újabb eszközökhöz nyúl s mivel tényleg újat is ad, a cselekvény egységét most azzal rontja meg, a mivel tulajdonképp helyreállítani akarta. A mit Szabolcs viselt dolgairól és Árpád égi útjáról ír: már egészen más légkörben látszik mozogni. A szerző minden vonásán fölismerhető, hogy pihent tollal fölfegyverkezve, új olvasmányokkal, új ismeretekkel és új ideákkal megrakottan ír. Ekkor már meggyőződött arról is, hogy az előző énekek heterogen elemekből álló mithosza képtelenség, vagy a mennyiben nem az, következetlen. Annak is tudatában volt, hogy az eddigi eseményeket a kusza meseszövés és állandó fegyvercsatogás szinte élvezhetlenné teszi. Most tehát minden megváltozott, de vele aztán megváltozott az eposz egysége és irodalmi értéke is. Még a végére sem érünk, mikor már tudjuk, hogy a tőle való búcsú nem lesz kellemes. A költő maga búcsút se vesz. A két utolsó éneket befejezetlenül hagyta. Irt ugyan hozzá egy kis prózai utasítást, de ezt akár el is hagyhatta volna, mert mi, olvasók, más befejezést gondoltunk volna hozzá. Rosszabbat semmi esetre sem.

Midőn a szerzőt 1851-ben eltemették, a magyarországi bányászati egy genialis szakíró és feltalálót vesztett el benne. A rendkívüli értelmi erő eposzában is nyomot hagyott. Az a szövőszék, melyen a cselekvény látványos tömkelegét elkészítette, versenyezhet gépkonstrukcióival. A szláv mithosz felhasználása korát meghaladó tudományos ötlet volt. *Grimm* Jakab csak egy évtized múlva adta ki a germán mithológiát s idézett föl vele hasonló kísérleteket. A mithoszi elemeknek juttatott nagy szerep egyszersmint arról is tanúskodik, hogy az eposzt a tárggyal egyidejű viszonyok szellemében akarta megírni. Ezzel a törekvéssel az egykorú epikusok közt senki sem dicsekedhetik. Egyedül az ő műve hirdeti, hogy a naiv hőskorban a vallási és polgári élet tökéletesen egybeforrt, s hogy ebből folyólag az epikai csodás szerepeltetése természetes. A kivitelben oly következetes, hogy mikor ellene vét, még azt az olvasót is képes megbosszantani, a ki zavartalanul élvezte a többi eposzok e nemű együgyűségeit. A figyelmes esztétikus viszont könnyű szerrel kiolvashatja belőle, hogy a műeposz csodás eleme minden időben korszerű, ha csak a naiv hősök hiszik és nem a modern költő korával akarja hitetni magát. Hogy áztán az eredmény a honfoglaláskori viszonyokra mennyiben talál, egészen más kérdés. Ismeretei ma már elavúltak s az őstörténeti kutatás újabb eredményei mellett mosolyt keltenek. De szellemi ébersége itt is nyomot hagyott. Kútfoúl, miként már mondva volt, a nagy

tekintélynek örvendő királyi jegyzőt fogadta el. Vele szemben azonban kritikával is élt, mert ha vakon követi, nem Árpád, hanem Álmos lesz a Kióvo! ostromló magyar fejedelem. A tudatos változtatást aztán azzal egészítette még ki, hogy az Álmossal vezérkedő Elődöt, Toost (Tosut, illetőleg Tast) és Tuhutumot megrémítette s melléttük fiaiknak, Szabolcsnak, Lehelnek és Horkának nyitott illendő teret. Ez a rekonstrukció benne volt az Árpád-ban is, de itt már nem az eposzíró ismereteit, hanem a *Horvát* Istvánét dicséri. Neki közvetlenül *Konstantin* volt a mestere, a mit abból tudunk meg, hogy a második ének epizódjában Onkár Árpád elesett fiáról, Leventáról, a görög kútfő Liuntinjáról mond éneket. Ugyancsak innen ismerte meg a pazina (patzi natzita) és kavar (kabar) népet is. Az előbbiről még nem tudja, hogy a bessenyővel azonos s az utóbbi nemzetségével sincsen kellően tisztában, mert nála az oroszok és magyarok ellenségeskedésének és Pérún engesztelhetlen bosszújának ez a magyarokba olvadt rokon nép lesz az eszköze.

VI.

A körültekintő tudósnál jóval szerényebb tehetségű költőt az a kor, melynek az éposz készült, nem ismerte meg. Ez igen természetes jelenség, mert annak a fogékony léleknek, mely a huszas évek derekán époszírásra buzdult, meg kellett érteni azt a másik kort is, mely a lassan készülő nagy mű megjelenésére nézve már nem lett volt kedvező. Az új eszmékre fogékonytalan kisebb tehetségű epigonok próbálkozása a megváltozott időkbe is átnyúlik, a mi különben szintén természetes, mert az utánzásra indító példa, melyen az egykorú kitünőségek irodalmi híre nagyra nőtt, nem a kiforratlan jelenből, hanem a közel múltból ragyogott elő. Mikor a közönség *Horvát* Árpádján már rendre tért s *Vörösmarty* keleti tárgyú nagy éposza írásával már felhagyott: *Takácsi* Józsa az *Etelköz* című három énekes époszon dolgozott. Az éposz tárgyát *Vörösmartytól* vette át, a feldolgozásban pedig *Horvát* Endrével és *Czuczorral* akart versenyre kelni. A gyorsan nyélbe ütött munka az *Uránia* 1832. évi kötetében látott napvilágot, — és íme ugyanabban megjelent *Horvát* Endre is, de nem ódon tartalmú hexameterrel, hanem egy modern prózai elbeszéléssel: *A háladatlan*. Kísérlete nem volt meglepő, mert az előző kötetben már *Czuczor* is megpróbálkozott egy prózai elbeszéléssel. *Takácsi* ott is jelen volt, de hexameterében akkor nem honfoglaláskori eseménynyel, hanem Temesvár 1552-ki megvételével bibelődött. Míg az *Urániában* a komoly *Guzmics Dugonics* és *Horvát* István östörténeti tárgyainak drámai feldolgozásával buzdított, addig *Vörösmarty* és utána *Horvát* a *Koszorúban* csinált melegágyat az epigonok termelésének. Az utóbbi helyen jelent meg például *Szabó* Dávid *Bendegje*, *Pusztai* Sándor *Budája* s *Miskolczy* István és még egy csomó tehetségtelen regéirő kísérlete.

Kazinczy jövődölése beteljesedett. Már 1825 decemberében megírta *Zádornak*, hogy »addig éneklik az Árpádiászokat, míg végre bele csömörlünk.« Finomúlt ízlése azt óhajtotta volna, hogy a neki dühödt hazafiasság mellett irodalmunk a »rein menschlich« ápolását se hanyagolja el. De szava a pusztában kiáltók szava volt. Külön véleménye csak akkor vert fel nagy port, mikor jóslata már teljesedésbe ment, és akkor is csak azért, mert szavai olyan epikust sértettek meg, kinek ingerlékeny természete megalázó czélzást eltűnni nem tudott. Pannonhalmi útjáról 1831-ben egy kis füzetkét adott ki, melyben újabb alkalmat kerített arra, hogy az epikusokat megcsipkedje. »Nem pirulok megvallani, — mondja többek közt — hogy a párduczos Árpád tömjénezőitől végre borzadok, s szégyenlek tekintetni társoknak. Én nem tudom, az a becsületes ember mit véthete oly nagyot az istenek ellen, hogy ezer esztendeig csendesén fekvethén sírjában, most onnan mindenek által felrángattatik, a ki elhitette magával, hogy hexametert pörölyözni s valami olyan formát, mint az éposz, összefirkálni is tud.« *Horvát* Endre Árpádját épen nyomták, mikor az ősz mester ezeket mondta. A czélzás világos volt s hogy valamiként félreérthető ne legyen, a sértett fél a Sasban álnéven neki támadt a közben elhalt széphalmi mester emlékének. A szent öreg sértett hiúságára alapított vád csak az epéskedő szerzőnek ártott, a ki most még az Árpád jobb ízlésű előfizetőinek haragját is magára zúdította. A közönség előtt ezzel minden el volt vesztve, a mit a nagy mű még veszthetett. Utána a kedvelt epikusoktól csak a Két szomszédvár és a Botond jelent meg, és hattyúdal lett mind a kettő.

Az epikusok túlkapásai ellen párszor *Kölcsey* is felemelte szavát. Ő nem szenvedélyesen, nem sértő gúnynyal, hanem a bölcsök nyugodt hangján oktatott. Nyomban *Vörösmarty* első sikerei után megírta az 1826-ki *Élet és Literaturában* megjelent *Nemzeti hagyományokat*, melyben irodalomtörténeti úton bizonyítgatja, hogy a nemzeti hagyományt »a nemzeti lelkesedésnek s annál fogva a honszeretetnek vezércsillagát« minden népnél, tehát minálunk is a múlt idők szűlték meg. A mi örökségünk legnagyobb része elpusztult, de pótolni lehet, csak a természetes úton reánk hármló feladatot kell megértenünk és teljesítenünk úgy, a mint azt a nemzeti hagyományok keletkezése idején teljesítették. Midőn tehát a nemzet szívéhez új utat keresünk, a körülményekkel számolnunk kell, mint a hogy ő leszámolt, mire azt a tanácsot adhatja, hogy nálunk »legegyszerűsebb ösvény a játékszíni költésben nyilhatnék meg.« Meg is mondja, miért. »A poezis minden nemei közt ez áll a közönséges életkörrel legegyszerűsebb s legkönnyebben érezhető összefüggésben. Az éposz és lyra mindketten életet hagynak szemeink előtt lebegni, de ezen élet a poetával együtt tűnik fel, s bizonyos távolságban, bizonyos emelkedésben áll felettünk: a drámából ki kell a poetának tűnnie, mellettünk s körülöttünk

ömlendez a megnesemesített élet, s csalatásunk a való színét kapván meg. kikelni látszunk önmagunkból s észrevétlenül a költő világába vegyülünk.« A közvetlenül utána következő dramaturgiai cikkekben ismét csak a drámai formák felkarolására buzdított, de az eposz után kapkodók mohóságát egyelőre ezekkel sem tudta megmásítani. A Muzáron 1829-ki III. kötetében újra megszólalt. *Balla* Károly Huba című német betűkkel kinyomatott Ossian-utánzatát reczenzeálta s újra hangoztatta, a mit a *Nemzeti Hagyományokban* a klasszikus-utánzatok ellen már egyszer megírt, hogy »a mások sajtáságaiknak majmolása mindenkor tulajdon karakterünknek romlását hozza maga után; s dolgozásaink vagy nevetséges paródiákká változnak el, vagy pedig minden megkülönböztető jelek, minden phisiognómia nélkül maradnak.«

Az idő *Kölcsey* és *Kazinczy* szellemében változott meg. Iróink, *Vörösmartyval* élükön, a közönséggel közvetlenül érintkező drámát és a költői lelket közvetlenül tolmácsoló lírát karolták fel. Az eposzról azt tartották, hogy már nem korszerű. *Kölcsey* első felszólalása után másfél tized múlik el, mire eszébe jut *Szontagh* Gusztávnak, hogy az 1839-ki *Figyelmezőben* szavá tegye ezt a káros hatású balvéleményt. *Blair* Hugó Rhetoricai és aesthetcai leczkéinek fordítását ismertetvén, erősen hangsúlyozza, hogy a tudós angol az eposzt tartja a költészet legszebb műfajának. És mi ezt újabban elhanyagoltuk, mert helyette boldog, boldogtalan a drámaírás koszorúját után kapkod. Mi ennek az oka? Az, hogy nem tartjuk korszerűnek. Regét, mesét csak gyermekeknek és gyermekkorú élők nemzeteknek szokás mondani; férfinak és haladott műveltségű népnek igaz történet, teljes illuziót keltő dráma kell. Igen ám, veti ellen az értekező, de érettek vagyunk-e mi, kifejlődött-e a mi irodalmunk, melynek a fejlődés természetes sorrendje szerint lírán és eposzon kell kezdődnie?

A fölvetett és hiányosan megvitatott kérdésre *Schedel* Ferencz, a hetilap első szerkesztője adott kimerítő feleletet. Mindenek előtt tagadja, hogy az eposz korszerűsége műveltségünk fejletlen voltára s irodalmunk fiatalságára volna alapítható. »Az eposznak, — mondja — mely az elbeszélő költésnek csak egyik neme, lényeges eleme a nép hitére épített csodálatos: míg ez iránt valamely népben a szükséges fogékonyság megvagyon, addig az eposz e nép kebelében múlhatlan visszhangot talál; ellenben hol e gyermekkor isteneit a tudomány derűje elűzé, hol kifejllettség az érzések pólyáiból, változtatott vallás, megmásult körülmények ama jámbor hitet megtagadják a költőtől, hol az élet a tömeget egyes elemeire osztja fel, s így a költő nem érintkezik többé közvetlenül a néppel, melynek egykor tanítója, papja, vezére, királya volt: ott műve nem az életé többé, hanem a literatúráé, nem a népé, hanem a tanult olvasóé; ott az eposz nem korszerű többé, hanem művészi érdemeinél fogva minden kornak tulajdona. Akkor voltak az eposzi rhapszodiák korszerűek, midőn a lelkes-

dett dalnok lant vagy hárfa húrai közé kapván, a lelkesedett soka-ság, fiatal és vén, király és szolga, egyformán mohó fület, egyformán nyílt keblet hozott az ének hallására; midőn király és szolga itt tanulta elődei tetteit, itt szívta be vallását: itt tanult halni, mint amazok, s élni, mint istenei kívánták. Ily dalnokok voltak Mózes és Homér, Ossian s a Nibelungen éneklői: ily hallgatók a hellenek és kelták: ez volt az époszi kor, akkor volt az éposz korszerű. »Ezzel szemben egészen más a mai keresztyén világ népeinek helyzete, és más a modern költőé is, kinek éneke tudós munka s nem a hagyomány czifrázatlan továbbadása. A kiművelt értelem, melyre a műéposz számít, már letörölte a képzelem himporát. A naiv társadalmi egység oszlásnak indult, egyedivé lett. A műélvezet az egyedek sorsában keres irodalmi gyönyört s a tömegek epikus szerepköre iránt nem érdeklődik. Ebben a letűnt kor kereste és találta meg tükörét; a mai csak a világot jelentő deszkák egyes embereiben ismer magára, kiket színről színre lát s a kikkel közvetlenül érintkezik,

Az eszméltető megjegyzéseket újabb szóváltás követte. *Szontagh* azt kívánta, hogy az igazság keresésében a műirodalmat ezúttal különítsék el az élettől és ennek élő költészetétől, a népköltészettől. Az irodalomnak külön élete van, mely épen úgy fejlődik mint az emberé és az emberek összességéből álló társadalmaké. Legfiatalabb fokán ez is az érzékiségnek, a következőben az érzésnek és képzelődésnek, végül érett korában az észnek és értelemnek él: egyszóval van gyermekkora, ifjúkora és férfikora. Az ősrégi művelődés szerinte belterjes volt, élősóban volt letéteményezve, egységesen fejlődött; az új egyszersmint külterjes is, sajátóval közvetít, házi fogyasztást és vele vegyes műveltségi fokokat teremt. Műveltségünk így választotta aztán el az élő népköltészetet az írott műköltészettől. Így lett ma más a virulás föltétele, melyek ha betöltvék, a műköltészet mindig »hatalmasan fejlődik tökélye pontja felé.« Az eddigi kísérletek a mellett bizonyítanak, hogy az époszi termelés föltételei vannak betöltve s mi most mégis a magosabb fejlettség műfaját, a drámát erőltetjük. És így tovább.

Schedel a Vég szóban a tökély szempontjából okoskodott tovább. Elismeri, hogy különbség van élet és irodalom között; de hangsúlyozza azt is, hogy a kor meghatározásában okvetlen figyelembe kell venni azokat a föltételeket, melyeknek betöltése nélkül az élet semmi némű terméket be nem fogad. A virulásnak külső és belső föltételét különbözteti meg s okoskodása ismét arra a dűlőre jut ki, hogy — »Nálunk az éposz nem korszerű többé! mert, habár ,virágzása föltételei betöltvék', habár egyesek belső hivatása, kedve munkái által ,hatalmasan fejlődött is tökélye pontja felé'; de miután a hősi kor elmúlt, ki a physical erő és bátorságba helyezé az emberiség eszményét (mely mégis fő tárgya az epopoeiának): hiányzik a belső szükség, miután békés fejlődés napjait éljük, melyeknek feladása nem hatalomfejlesztés, vagy a nemzeti létezés-

nek physicali védelme kifelé, hanem belterjes kifejtése a szellemi erőnek s ez által a mindennemű jólétnek: hiányzik a külső szükség, miután az élet s társi szerkezet változott formái következtében az éposz a néppiaczról az olvasó szobába, a népajakról a könyvsajtóba ment által: s miután végre a vallási eszméket egészen más csatornán vesszük, s a régiek epopoeiáját a biblia uralkodása váltotta fel: azóta elenyészett az általános fogékonyság, mely a költésnem életét, divatát, korát — mik synonymok — fentarhatta.»

Schedel szava az egykorú irodalom szava volt. Lapjának élén *Vörösmarty* és *Bajza* szerkesztő társ neve is ott tündökölt, s mindkettő azt a programot jelentette, a melyet *Szontagh* sikertelenül megtámadott. Az egykori époszíró most a lírát és a drámát, a korszerűnek tartott két közvetlen műfajt művelte; a másik félelmes tollú szerkesztő társ pedig »játékszíni krónikát« írt s az ügyetlen színbíróknak magvas »dramaturgiai és logikai leczkéket« adott. Amaz a *Kölcsy*től már régen megjelölt legegyszerűbb ösvényen jó példákkal járt elől, az utóbbi pedig a kritika ölmos botjával hátul koczogott. A derékra fogott írói had az előző évtized epikusainak lelkesedésével az új nemzeti színház deszkáinak és papirkosarának dolgozott. Az *Athenaeum* kritikusa kiszámította, hogy ebben az időben Európa egyetlen színpadán sem jelent meg annyi új darab, mint a pesti színpadon. A darabok tárgya leginkább történeti lett, mert a közönség, mely az éposz neveltje volt, szívesen látta megelevenedve a korábbi olvasmányokban annyiszor emlegetett színtelen alakokat. Ilyen viszonyok közt természetesen a honfoglalás hőseinek is meg kellett jelenniök. Közöttük legelőször Árpád szólalt meg, a kinek ébredése és a pesti színház megnyitása épen összeesik. Utána nagy ellenfele, Szvatozluk, aztán Árpád első vezértársa, Szabolcs következett. Az utóbbi tudvalevőleg *Az áldozatban szerepel*, a másikat *A feleskei* nótárius szellemes szerzője szólaltatta meg.

VII.

Gaal József szomorújátéka, a Szvatozluk, 1839. február 20-án került először színre s mivel teljesen megbukott, többé elő sem adatott. A víg műzsa a hozzá hűtlenné lett szerzőn azzal állt boszút, hogy a néző közönség még szomorújátékán is kedélyesen kaczagott. Ha *Nagy Ignác* Színműtárában utána nézünk a dolognak, tökéletesen indokoltnak találjuk a közönség kegyetlen ítéletét. A darab főhőse a honfoglalási mondákból már jól ismert morva fejedelem akar lenni. A cselekvényt nagyravágyása indítja meg. Mikor ugyanis a közelgő magyarság követi tőle földet kérnek, az a hóbortos gondolata támad, hogy Arnulf császártól függetleníti magát, vagy legjobb esetben a császárt elkergeti és a németek nyakára ül. Az ötlet tulajdonkép nem is az övé, hanem

a darab intrikusaé, Zoboré. Szvatopluk lépre megy s vezére ajánlatára teljesíti a jövevények kívánságát. Mivel Zobornak több esze van, mint urának, vágyai is jóval szerényebbek: Szvatopluk bukását és trónjának elfoglalását tervezi. A terv kivitelében állílólag Arnulf szintén támogatja s hogy célját még sem tudja elérni, annak tisztára *Gaal* József az oka, mert olyan együgyű magyar követeket léptet vele összeköttetésbe, a kik szövetségét büszkén visszautasítják s fecsegéseikkel száműzetésbe kergetik. Zobornak intrikus elméje lévén, most az a kisegítő gondolata támad, hogy Árpádot egy erdő szélére csalja és ott elfogja. Ez azonban nem sikerül neki. A csatát is elveszti. Hívei visszakönyörgik urának, a kit a magyarok elvégre tönkre vernek. A regényes multú Zobor akasztófára kerül, a gyáva Szvatopluk pedig egy Ilma nevű tót leányzó tanácsára Dunába ugrik. Ez az Ilma különben azt is tanácsolja neki, hogy menjen el remetének; de ez csak lélektani fogás, mivel a költő arra akarja előkészíteni a hallgatót, hogy Ilma tiszta lelkiismerettel adhassa kezét a darab hősszerelmesének, Kádósának.

A szereplők jellemének a szegényes cselekvényhez elenyészőleg csekély köze van. Ez drámai szempontból igen súlyos hiba; a jelen esetben mégis menthető, mert ha itt a cselekvény a jellemrajzzal irányítatik, akkor még nagyobb méretű badarságok kerültek volna elő. A szerző groteszk dolgokban gyönyörködő szelleme csak kétféle embert ismer: hőst és gazembert. Hogy aztán egyiket se vegyük komolyan, a darab hős szerepeit csupa magyarokkal, a gazemberekeit pedig csupa tótokkal játszatja el. *Kazinczy* tehát alaposan tévedett, midőn azt hitte, hogy a neki vadült hazafiasság csak az époszszá pörlyözött hexameterekben tud dühöngeni. A *Dugonics* regényeiből ismert jellemtelen Rókákkal szerzőnk a felsőmagyarországi pánszlávokat akarta nyilvánosan megostorozni. Célzásai azonban annyira leplezettek, hogy őket a közönség nem értette meg; de a figyelmesebb cenzor sem vette észre, mert akkor okvetlen eltiltatta volna az elől a közönség elől, a mely igen jól tudta azt, hogy a bécsi kormány által élesztett államellenes törekvések tulajdonkép a magyar reformpárt küzdelmeit akarják ellensúlyozni.

A korrajz, a mi bennünket ezuttal leginkább érdekelne, hiányos és hamis. A mult csak álarcz, mely alatt a szerző nem költő, hanem politikai czélt akar szolgálni. Hogy választása a honfoglalás korára esett, csak esetleg, mert a színtelen szerepeket más történeti nevekkel akár mult századnak is játszathatta volna. A Szvatopluk nevéhez fűződő mondákat az I. felvonás 6. jelenetébe szúrta be, de a nélkül, hogy a cselekvény tovább fejtésével szervileg összefüggene. A magyar követség megviszi a fehér lovat. Szvatopluk elfogadja s módot nyújt Kádósának, hogy *Thüróczi* szövegét elcizfráfván, kérje a »földet, melyet folytában öntöz a Duna, s füvet, mely e dús földön terem, s vizet, mely a Dunának zúg hullámai közt.« Erre aztán Szvatopluk többek közt így felel:

»meg adom neki (t. i. Árpádnak), mit esdekelve kér, a földet nyughelyül, a füvet eledelül (t. i. Árpádnak), s enyhére a vizet.« A monda szerint az következnek, hogy Szvatopluk a szimbolumok értelmét csak később tudja meg. *Gaal* azonban a tudatos feldolgozás gyanúját azzal hárítja el magáról, hogy Kadosával nyomban közbekiáltat: »Király, nem úgy! Árpád nem esdekelt, ő mint fejedelem nemzete nevében üdvözle téged; ő a királyi Etelének, ki ezen földnek ura, s ostora volt, unokája, s ősei előbb parancsoltak itt, mint ti szolgáltatok.« Erre Szvatopluk kategorikusan kijelenti, hogy a küldött lovat hódoló ajándéknak veszi, aztán tótjaival távozik. Az értelmetlen jelenet után a mondának nyoma veszik.

A fennen hirdetett drámai korból még egy drámai költeményt, *Bodor Lajos Álmosát* kell megemlítenünk. Szerzője »tündérmű«-nek nevezi. Bevezetésül a magyar pogány hitregékről értekezik. Az összehordott adalékokat *Horvát* István etimologizáló módszerével magyarázza s minden tévedése daczára is betudja bizonyítani, hogy tudománya aránytalanul nagyobb annál a sekélyes költői érnél, mely a terjedelmes tanulmány után következő párbeszédes részben csörgedez. A költemény tartalmát kivenni igen nehéz, mert a hóbortos szerző tündériest hajhászó nyelve nagyrészt érthetetlen. A cselekvény Szkithiában kezdődik, Hún város környékén, hol Előd egy kozár leánynyal menyegzőjét üli. A mulatságra megjön a varázsligetekben barangoló Csaba is. Az ábrándos ifjú harczias leczkét ad a henyélőknek, mire mennydörgés keletkezik s megjelenik a Bakiri (Baskiriai?) Sámán s Csabának átnyújtja Etele kardját. Az összegyűlt vezérek felajánlják szolgálatukat, aztán kezdődik a véget nem érő tündérkedés. Csaba elmegy Sivahonba s ott egy tündérvárban Etele szobra előtt látományai támadnak, önkívületbe esik és a szoborral együtt elsüllyed. A következő színben boszorkányok közt találjuk. Mire eszmél a vasfogubába elüzi rémeit, csak Tomboli, a táltos ló marad mellette, a mely aztán végig hordozza a rézkirály, ezüstkirály, aranytündér erdein és termein. A sok kaland végén szerelmese, Anda tündér megkínozza, majd aztán életre ébreszti. Ez idő alatt vezértársai Zaarhelyet (Sarkelt?) diadalmasan beveszik. Az utolsó szín Kevevár alatt van. A vezérek körben ülnek, Hülek áldozik s mivel »most éppen teljes idője«, Csaba is megjelenik. Mikor az álomszerű történetekről beszámolt, Hülek ezzel a talpraesett indítványnyal állt elő:

Isteneinkben el valál rejtezve,
Légy kedves újra, s így neved elveszve
Nagy álmaid jeléül állítódik,
Neveztesz Álmosnak késő utódig.

Csaba rááll és átveszi a történeti Álmos vezér szerepét. A nagy esemény öröme megjelenik Anda tündér is, mint Álmos menyasszonya.

A képtelenségekkel megrakott mű komoly figyelemre alig

érdemes Szerzője az époszgyártó epigonok nyájába tartozott. Társait a Figyelmező drámai iránya lassankint elhallgattatta, vagy pedig zúgdrámaírókká változtatta át. A mi emberünk a nyáj egyik eltévedt báránykája volt. Lelkében a korszerűtlen éposz régi tündéres tárgyaival, a *Musaeus-Mailáth*-féle mesékkel, és a *Schedel* által semmisnek állított mithoszi elemekkel bibelődött. Bevezető tanulmánya is az éposz legfontosabb tényezőjével, az őshit csodáival foglalkozik, sőt az utána következő látványosságok is inkább epikus természetűek; de elbeszéléssé már nem volt elég merészsége megírni, mert a legfelső irodalmi fórum mindenkit azzal ijesztgetett, hogy az éposz kora már lejárt. Csakhogy *Bodor* Lajosnak a drámaírásról halavány sejtelve sem volt. A mit tudott, vagy a mit eltanult, azt mind *Dugonicsnak*, *Perecsényi Nagy* Lászlónak, *Horvát* Istvánnak, *Székely* Sándornak és *Vörösmarty* époszainak köszönhette. Világosvárt, Andát, Manó hitét, Adurt (Hadurt) és Tombolit tőlük vette át. Annak, hogy nála az ósdi tartalom az új formával, az éposz a drámával, összeütközött, s hogy Tomboli, a ló, rendes drámai szerepet kapott, a Figyelmezőben közzétett kitűnő polemia volt az oka. Ez a polemia tehát a klasszikus formában írt époszok korának valóságos halotti búcsúztatója lett.

DR. SEBESTYÉN GYULA.

GALÁNTAI GRÓF FEKETE JÁNOS.

Második közlemény.

III.

Atyja halálával életének egy kalandos korszaka záródott le . . . Anyagi előnyeit és erkölcsi sikereit is úgy látszik neki köszönhetnie, most egyszerre önmagára maradt, még pedig tökéletesen egyedül, hogy a Fekete-vagyont kezelje és összetartsa, hogy a családi nevet oly nagy fényben óvja meg, a mint azt örökölte. Atyja dúsan gondoskodott róla, neki fiáról kellett gondoskodnia, hogy újabb érdemekkel kivívott állását egy nagy név örökösének biztosítsa. Nagy feladat várt tehát rá, melyhez megvolt ambíciója, melynek kivívásához nem hiányzott a derék múlt és a kivételes szellemi tehetség sem, de ezt sem a körülmények, sem a kitartás szívóssága nem gyámolította. Eddigi működése távol tartotta az ország közügyeitől s inkább ötleteinek és szenvedélyeinek kielégítésére irányult, míg atyja egész világéletében a dynastia és a haza érdekeit szolgálta. Fia a kettőből csakis a másodikért vállalta el a küzdést. Az elsővel meghasonlott és vérző szívvél, majd boszúsággal adta fel az érte való lelkesedést, belátván, hogy önzését és ösztönét ki nem elégíti, hogy sikertelenül fáradozik katonai posztójának elérésében. Elégületlenségét viselkedésében és nyilatkozataiban sohasem palástolta, inkább tüntetőleg ki is mutatta. II. József állami munkásságát, külföldi politikáját, Belgium elvesztését és a nem épen dicsőségteljes török háborút mint tapasztalt katonát, mint világlátott politikus kérlelhetlen szigorral, sőt gúnynyal illeti és ítéli meg emlékeiben, míg nagy rokonszenvvel és lelkesedéssel fordul a Franciaországból hozzánk is elhatott forradalmi eszmék felé.

Politikai munkásságának megkezdésével két évig hiába várt. József politikája, államának szervezete semmiféle alkalmat nem nyújtott az önállóan gondolkozó magyar politikusoknak és despota eloli az egyéniség kifejtésének gátjaul voltak. Pedig a magyar politikus egyuttal határozottan egyéniség.

József halála kecsgetető kilátást nyitott a magyaroknak. A rohamosan és meggyeszerte lázadásszerűen fejlődő nemzeti reactio, mely az 1780. előtti állapotokra áhítozott, a francia

eszméktől áthatva az országot, annak nemzeti intézményeit még a dynastiával is és a maradiakkal szemben újjá teremteni, újra »házát építeni« törekedett. A meg nem alkuvó büszke mágnások nem hittek többé a bécsi udvar ígéreteinek és mint kisebb párt szívesen elismerte a felségjogokat, hogyha Werbőczy törvénykönyvén alapultak, szívesen karolta fel azonban a francia demokrata eszméket is, hogyha azok a nemzet önállóságát biztosították. Lelkesítőül a régmúltban is elég példát találtak és szavaikból sokszor ki-kihangzik II. Rákóczy Ferencz mozgalmas korának az országos közvéleményt föltüzelő eszméi.¹

E pártnak egyik szószólójává Fekete János lett.

II. József 1790. febr. 20-án halt meg. Törvényes utóda II. Lipót márcz. 29-én bocsátotta ki az országgyűlésre szóló meghívókat, melynek helyéül Budát, megnyitása napjául jun. 6-át rendelte, mire a diéta jun. 10-én beállott.

A statusok és a megyék elégtelensége, a poroszok pénze is hozzá járult, hogy az ország nagy forrongással készült az országgyűléshez. Azonban a belgák elpártolása, a török háború befejezése után osztrák részről Poroszországot is megnyugtatták és Lipót nyugodtan foghatott az ország rendezéséhez.

Viszsa térsz már Fiam! az Árva Honnyunkba,
Látni fogod ottan Lánczon Szabadságunk'
Ama' tiz el pártolt mirigy gyilkosunkba,
Kikben bár tölthetnének egyszer boszszúságunk.
Annyi otsmány kigyót ki vérünkön hizni
Igyekszett, 's a' kikről Verbőcz Törvényt nem irt,
Komiszárságokban azért mertek bizni,
Hogy ki préselhessék tsontjainkból a' zsirt.
Irtózávn ezektől, Apád el távoza
Hogy ne lásson büszke kegyelmes Barmokat
Csálni Jósef Császárt, ki minket áldoza,
'S El tiprani nálók igazbb Magyarokat ,
Add Uram Istenem! hajdani sorsába
Viszsa térti lássam Scityai Nyájomat,
'S Én is fáradhassak szabadulásába. — 2

¹ *Petites Reflexions* LXVII. Au moment ou ma chaste moitié, dont feux Messaline est la patrone et le modèle, non contente d'avoir voulu armer le fils contre le père, de m'avoir peint aux yeux du mien, comme un monstre d'atrocité, me peignait à Vienne comme un insensé, comme un forcené, qui la torche de la rebellion à la main, voulait incendier sa Patrie; au moment, ou deux puissants partis, que j'avais humilié, et dont j'avais derouté les menées criaient Haro sur moi à la Cour; au moment ou cette Cour tres mal instruite, qu'on volait basement sur l'argent, qu'elle prodiguait à l'espionnage, me croyait un Tököli, un Rákotzi, et que sais-je quoi; je ne profitais du crédit que j'avais près de mes Collegues, que pour tranquilliser les esprits, pour les ramener à un but sensé et possible, qui était à mes jeux la consolidation legale de notre Constitution.

² *Magyar Munkái* I. 203. Midőn Olasz országnak egy részét, s a Velencei

Igy rajzolta az állapotot Fekete a fiához írt egyik levelében.

Országszerte a nemzet fensége szólalt meg. Nem akart elszakadni királyától, bár ez eszmét külföldről támogatták. Örökösödés, királyválasztás és önállóság a jelszavak, melyek vezetik. A megyék szívesen látják a II. József alatt nem szolgált főispánokat vagy azokat, a kik alatta udvari, közigazgatási vagy katonai méltóságuktól önként megváltak. Így szolgált Fekete György kegyvesztettsége és János mellőztetése hazafias érdemül s így jutott János az aradi követséghez. Ő volt Aradmegye legnagyobb és leghatalmasabb birtokosa. Arad városa pedig igen sokat köszönt Györgynek közművelődési és gazdasági fejlődéséért, melyeknek fölvirágoztatása végett fiát küldi az országgyűlésre.¹ János független gondolkozású politikus, gazdag földesúr, az udvarnak semmitsem köszönhet, sőt határozott ellenlábas. Az országos hangulat épp ilyen embereket kívánt s misem volt alkalmasabb, mint, hogy őt szemelték ki követül. János a megyét külön értesíti feladatáról² és kifejti, hogy a josefinus intézmények ellen foglal állást, a magyar nyelv, alkotmány s szabadság megőrzését és a nemesi jogok védelmét tűzte ki politikai céljául.

Vágyait főttebbi versében is kifejezi, annál inkább abban az általános mozgalomtól fölkellett örömeiben, midőn még a hit ringatja, hogy a magyarok tervei sikerülnek. Ennek kifejezése a következő lelkesedő poema:

Viszsa tért hazánknak ditső Szabadsága,
 Commissár nem poczkáz már a Nemeseken,
 Nem mázolja Házink a' Számok rabsága,
 Nem peng a' mérő Lánccz vérrel nyert földeken.
 Meg tért a' Magyarság Németült Honnyunkba,
 A' Szent koronával vissza jött Törvényünk,
 József meg vigasztalt szomorúságunkba,
 Régi lábra tévén vérrel szerzett fényünk.
 Vesd meg édes Hazám Tizedes rontóid,
 Ne hadd kérlek őket más katlanba főzni,
 Köpd ki kebeledből meg bérlett kinzóid,
 Mert szabadságodban akartak fertőzni.
 Vallyon hogy láthatnád jó Magyar jutalmát
 A' Fő Ispányságot, olly pribék kezekbe?
 Ragadó Szíveknek éreztük hatalmát,
 Melly Magyar bizhatna rút vezérlésekbe?
 Lássák így gyermekink, hogy voltak közöttünk,
 Kik nem szégyenlették Nemzetjeket rontni

Tartományt velem megjárta volna, Hazánkba visszatérésére Fiamnak 1790-ik elején.

¹ *Aradm. II.* 1790. 8. 161. (Somogyi Gyula aradi főgymn. tanár szívesességéből.)

² *Aradm. II.* 1790. 16. 10.

De lássák azt is, hogy rajtok ki kötöttünk,
 'S Törvényünket, mint ők, más ne merje bontni.
 Légyen büntetések, hogy az igaz Magyar
 Tőlök mint kigyóktól távozzon irtózva
 'S Ugy akarki vélek társalkodni akar,
 Magyar barátságából ki legyen átkozva.¹

Bármennyire is csalódott a várt általános lelkesedésben, a papi uralom óriási és szerinte áldatlan befolyásában, a pártot és elvet nem tekintő főurak viselkedésében, mégis örömmel fogadja azt a részleges szabadság-törekvést is, melyet pártja, a tiszán-inneni és tiszántúli köznemesség, a kalvinisták magyar tömege a megyék egy része képviselt és benne látja a kecsegtető jövő-dőnek előhírnökét.

Később maga is belátja, hogy Lipót rendőr-államában, hogy az akkori viszonyokban mindent elérni nem lehetett.² Belátja, hogy az exaltált elemek nem küzdhettek győzelmesen a klérus és a királyi hatalom ellen.

A diétán folytatott szerepe rövid és dicsőséges. A Napon-kénti Jegyzetek, Keresztési, a lapok tudósításai, saját följegyzései és versei csak töredékes képét nyújtják részletes működésének. Valószínű, hogy valamint többször volt megbízva kiküldetéssel, úgy többször is hozzászólt az ügyekhez és ekkor oly keményen ostromozza a papságot, a maradiakat, hogy ezeknek az udvarnál kedves, de a nemzet előtt alattomos munkájának eredménye volt, hogy az »Aradi Mirabeau« a későbbi országgyűléseket nem kereste föl többé. Barátai és pártja azonban nem csalódnak benne. Egyik³ énekében egész kis képét állítja össze annak a baráti körnek, melyhez tartozott s mely vele működött:

Énékimből, mondám egyet ajánlani
 Kivántam a' Jóknak mellyekről szóllani
 Nagyobb számok miatt külön nem lehetett,
 Mert annyi ditsó név ide nem férhetett.
 Fáy,⁴ 's Horvát Palkok,⁵ Gömörnek Pistája,⁶
 Aczél remek tolla,⁷ Jezerniczki szája,⁸
 Igaz Magyar szívvvel esze Szétsényinek,⁹

¹ Magy. Munk. I. 205. Hazámnek ugyan 1790-ik Esztendőben.

² *Petites Reflexions* LXIV.

³ Az orleáni szűz. XXI. Ének. Előljáró Ének.

⁴ Fáyak. 1. Ágost abaujmezei viczispán. 2. István szabolcsi követ.
 3. Pál tornamezei viczispán. 4. Barnabás táblai bfró.

⁵ Horváth Pál ungmezei első viczispán.

⁶ Máriássy István második viczispán.

⁷ Aczél István Personalis ítélő mester.

⁸ J. Károly királyi tanácsos, nyitrai követ.

⁹ Sz. Ferencz, István apja, ki 1790—1-ben nyerte vissza II. József alatt elvesztett rangjait.

Józan viselése szép Püspök Prinyinek,¹
 'S még némely követek, Mágnások nevei,
 Kik Magyar Hazának maradtak hivei,
 Jezsuita nevet hordó Battyánival,²
 Szemes Orczy³ Joska, tudós Pásztorival,⁴
 Tihanyi meggondolt elmés restellése,⁵
 Somsitsnak venája,⁶ Pálfi kikelése,⁷
 Gunyoló vágási próbált Abafinak,⁸
 Torban ritka lelke bajszos Rakovszkinak,⁹
 Horvátságán kívül Skerlecz józansága,¹⁰
 Battyáni Ferencznek délczes bátorsága,¹¹
 Ezopus termetű Kis Podmanitzkivel,¹²
 'S Forgás tisztán látó bantsa szemeivel,
 Szintugy érdemelnék, hogy csekély versembe
 Idvezeljem őket, valamint szívembe . . .

ide számítja továbbá a már egyebütt is megénekelt Bezerédit,¹³ kit

. . . méltán Ország Gyűlésében
 Csudálhatták rendes magaviseltében,
 'S nyájas tréfálását nevelték pajtási,
 Senkit meg nem bántván elmés gunyolási
 'S midőn más hirt vadász hangzó lármázással,
 Tündöklék ő kevés de fontos szollással. . .

és végezetül

Spisitszel,¹⁴ Benyovszky,¹⁵ két érdemes Pajtás
 Kitettek magokért, ugymint akarki más
 Azon országunknak híres gyűlésébe,
 Mellyben némely követ, meg csökkent fényébe;
 Velünk együtt űkis vitattak józan ész . . .

Ez a kis kör, melyhez soroljuk Sztáray Mihályt,¹⁶ Daniel bárót
 Nagy Sámuel Bethlen Lászlót, Gvadányi Józsefet Madách

¹ Prinyi Imre, bácsi, rész szerint felszentelt, rész szerint választott püspök.

² Bathány József az érsek, Fekete jó barátja.

³ Orczy József, Békésmegye követe.

⁴ Pásztori Sándor, a »törvények szabatos formulázója.« (Kat. lev.)

⁵ Tihanyi Tamás: ország albiró.

⁶ Somsich Lázár: Zala követe, királyi tanácsos.

⁷ Pálfi György.

⁸ Abafi Ferencz: árvamegyei táblabíró és követ.

⁹ Rakovszky István: lipitói első alispán.

¹⁰ Skerlecs Ádám horvát követ.

¹¹ Battyáni F. főrend.

¹² Podmaniczky József, helytartó tanácsos, Hevesmegye követe.

¹³ Bezerédy Ignác, Tolna követe.

¹⁴ Spisits János, Zala követje.

¹⁵ Benyovszky Mihály, Pozsony követe.

¹⁶ Követhelyettes.

Sándort, báró Vay Miklóst, a Telekyeket, főleg Teleky Domokost és másokat, kiket Fekete barátaiként tisztelt, a kikkel hol egy táborban, hol becsületes ellenzékben törvényalkotó munkásságot fejtett ki. Velök majd elvbeli, majd társadalmi okoknál fogva sokszor érintkezett a Niczky kert mellett álló házában és a közporondon.

Fekete azonban nemcsak régi ismeretségnél vagy rokonságnál vagy egyéniségénél fogva ragadta meg hallgatóinak és a nagy közönségnek érdeklődését, hanem külső megjelenésével is. Tudjuk, hogy férfias és szép megjelenése már a bécsi udvari körök hölgyeinél is nagy győzelmeket aratott, tudjuk azt is, hogy e sikerek okát, saját becsét és férfias szépségét ő maga is jól ismerte, sőt ez országgyűlésen alaposan ki is tudta aknázni.¹ Midőn 1790. márcz 15-én Zalavármegye² közgyűlése őt választotta meg a koronát őrző bandérium élére, pazar kiállítású ruhája mindenek figyelmét magára vonta. Hasonló feltűnést okozott akkor, midőn a somogyi banderium bevonulásakor, a banderisták csodálatosan káprázatos ruháinak mintájára, mint somogyvármegyei birtokos, legott hasonló pazar fényű ruhát készíttetett magának.³ Értett ahhoz, hogy egyéniségével nemcsak a nemesség, hanem a köznép figyelmét is a maga részére lekösse.

Amde politikai viselkedése sem maradt nyomtalanul, sőt ez emelte azt az érdeklődést, melyet a követek és a közönség mindhaláláig tápláltak irányában. Az országgyűlésen rendszeren megjelent és sokszor panaszkodik, mily lanyha érdeklődés lelkesíti a követeket, a mágnásokat, kik a gyűléseken meg sem jelennek. Első nevezetes fölszólalása (jun. 11.) a magyar nyelv érdekében történt. A hosszantartó és sterilis disputában, melyben leginkább az alföldi, a tiszai és a tiszántúli követek vettek részt, Fekete hatalmas szónoklattal kimutatta a nemzet akarátát és évszázados vágyát. Ezóta a tiszántúli követek őt tekintették vezérüknek, különösen akkor, midőn küzdelmük sikere abban nyilvánult, hogy az országgyűlési napló magyarul is kinyomassék és csakis a horvátok kedvéért nyomassák latinul is. Ettől fogva Feketének minden egyes felszólalásakor feléje, »az nagy és a mostani gyűlésen megbetsülhetlen magyar,« felé fordult a hallgatók, a közönség és a lapok figyelme. Küzdő társaival együtt a magyar költők és írók

¹ Feketét igen sokan rendkívül szép embernek ismerték. Arczképe (Orsz. Képtár metszetei közt) a későbbi időből már az elhízott férfit mutatja. *Kazinczy* (Váczy III. 349. s. 766. l.) Szentgyörgyihez írt levelében mondja, hogy az 1791-ben Stundertől Bécsben festett saját képére azt mondta a festőnek, a mit Gen. Gróf Fekete monda, midőn képét elkészítette: Machen Sie mich so schön und ich will Ihnen die Hälfte meines Vermögens schenken.

² *Zalavárm. II.* Joannis Fekete comes Ductore Banderii denominatus.

³ *Magy. Kur.* XXII. jun. 2. 774. o.

rokonszenvét nyerte meg. Péczeli,¹ Verseghy² és Mátyási³ nevét dicsőítik és még az országgyűlés lezajlása után többször emlegetik, sőt a gyűlés alatt mindenféle álnevű pasquillusok ellen nyíltan is megvédik, mint a magyarság lelkes szószólóját és a magyar írók meczenását.⁴

Fölszólalása és egyénisége tehát megnyerte az alsó tábla köztetszését és ettől fogva minden nevezetesebb küldetésben vagy tárgyalásban vagy egyéb politikai akcióban ott találjuk nevét. Junius 11-én a felső táblánál sürgeti a nyelv ügyének eldöntését és ugyanakkor részt vett a szent korona hitelességének megvizsgálásában.⁵ Az »esküvés«-ről és a hitlevélről folytatott hosszantartó huzavonában újból nevezetes szerep jutott neki, még pedig úgy látszik az által, hogy a dolgok rendes és gyors lefolyását akadályozó és az eskü ellen apróságos dolgokkal obstruáló főrendeket és főpapokat rendre utasította, mivel különösen a papságnak gyűlöletét keltette föl maga iránt. Ilyen »apróságos« dolog, hogy Pestmegyének mind a három ablegatusa jelen volt a tárgyaláson. A hosszas ellenzékies disputának Fekete vetett véget, mondván: »Elvégeztük vala tegnap közönségesen magunknak, hogy már minden apróságos dolgok folytatását elhagyván, ama nagy munkának, a Diplomának készítéséhez kezdünk és a drága időt nagyobb foglalatosságokra fordítván, a mi összevgyűlésünknek célját vittetjük. Ha illetően apró vetélkedéseket elevenítettünk fel, melyek miatt egy hétig nem foghatunk nagyobb dolgokhoz, mert

¹ »Az ország gyűléséhez nyújtott háladó köszönet...« Komárom, 1790.; Orpheus 1790. II.

² »Emlékeztető Oszlop« Orpheus II. 210.

Darvas az oszlopnak tetején tündököljön az égig....
Háromszor szólott s háromszor győz vala szívét,
Mert magyarul szólott a magyar Őszek előtt.
Oh! láttam lelkét anyanyelvén nyögve lebegni,
S a mi azokba kivált béhata, lelke vala.
Ird fel odább *Beülht, Feketét, Márjássyt,*
Nagylelkű neveket gyermeki rendbe se szed.
Két *Vayt* és *Balogot, Domokost* s *Almásyt* is ird fel,
Kikhez meg-meg odább tűzd *Bezerédj* nevét.
Tíz vala szószólód anyanyelv! tíz a ki koporsód
Mélyéből téged fényre s folyásba hozott...
Ime! azok neveit, kik az első talpfa a mi
Boldogságunknak felvitelére veték
Ird fel!...

³ *Verseinek folytatása* 160. o.

⁴ Később még Csokonaynak figyelme is feléje fordult. Dr. *Sebestyén Gyula*: Csokonai kiadatlan versei a M. N. M. könyvtárában. *Magy. könyvszemle* 1891. XVI. 10. o. Csokonay írja Mátyásynak:

»Bölts *Grófod* lábánál Muzsáin addig jára,

Hogy egykor rá akad egy újabb Muzsára...«

Fekete, Mátyási szerint »Fekete nevű Fejér elme, Setét Társaságú Világos lélek volt s szerzett több., józan bölcsi versdarabokat.«

⁵ *Naponkint való jegyzések* ez alkalommal még Fekete Györgynek nevezik, és jegyzik, ugyanezt találjuk *Keresztési Naplójában* is.

ugyanis a szokás ellen levő Pest vármegyei követek majd azt fogják mondani, hogyha közülök egyiknek ki kellet is a gyűlésből menni, menjenek ki azon Pap urak is, kik csak tituyaris káptalan Papok, mivel ezek itt Törvényünk, nemcsak csupa szokásunk ellen ülnek; azért jobbnak látom, hogy az ilyen apróságos kérdéseknek vessünk végett.»

Ezóta kezdődik Feketének majd nyílt, majd alattomos megtámadtatása. A pasquillusoknak nagy sorát nyitotta meg vele, melyekben őt is, apját is gyűlöletes módon sárba hirczolni iparkodnak, mert beszédének — mint a Magyar Kurir jól megrostázott tudósítása mondja¹ — meg volt a maga hatása: »Ekkor csak elbámulának mind a Papok, mind mások és a Papok is csendesebb hangon kezdvén beszélni, a dolog ennyiben marada.« Vagy mint Keresztesi mondja:² »Melyet hallván, sokan kezdének irigykedni generális gróf Fekete Györgyre.« Szavával azonban nemcsak a huzavonának, hanem a királyi hatalom ellen támadó már már hevesebb kitöréseknek is elejét vette és a Diploma elkészítésének, melyben maga is részt vett, útját egyengette.

Ugyancsak erősen kelt ki a papok ellen a circularis ülésekben is, a hol az ablegatusok néha főbenjáró ügyeket feszegetni, a királyi hatalom ellen kikelni, a vallást rostálni, a magyar külügyi képviselőket követelni, az arany bulla utolsó pontját hangsúlyozni, sőt az »ausziriai uralkodóház« kormányának jogtalanságát fejtegetni kezdték.³ Es midőn a katolikus papság kitartó és egységes ellenkezéssel illette azt a törekvést, hogy a protestáns vallásügyek orvoslása is belekerüljön a Diplomába és így a »tiszántuli« és erdélyi követek ezen ellenkezésben a megyéktől kapott utasításaikba ütköző cselekményt láttak, Fekete János, ezeknek elismert vezére, hevesen kikelt a »fekete ruhás emberek« ellen: »Hogyha az isten a vallásban való különböző értelmekeket nem tudná s akarná szenvedni, nem volna arra szüksége, hogy az erőszakot a fekete ruhás emberekre bizza.« Zabráczky egri kanonok protestálása ellen pedig még hevesebben válaszolt: »Én azt akarnám, hogy mind a három vallás annyira volna egyesülve és összezavarodva, hogy az ördög se tudná, melyik közül ragadjon el valakit.«⁴

Képzeltető, hogy az ily fajta elméskedés a papságnak és pártjának nem vívta ki köztetszését és hogy a pasquillusok napról napra tömegszámra szaporodtak. E pasquillusokat azonban Fekete sem hagyta választalanul, sőt az egyes pártférfiak működését még az ülések alatt hevenyében készített epigrammakkal⁵ is

¹ 1790. jun. 25.—725. o.

² *Keresztesi József*: Krónika Magyarország Polgári és egyházi közéletéből. Pest, 1868. Ráth. 264. o.

³ *Keresztesi* 267. o. Successus Domus Austriae in regnum Hungariae interrupta est.

⁴ *Keresztesi* 277. 278. o.

⁵ *Magy. Munk.* I. Elől Járó Beszéd: Több az 1790-diki országgyűlésében

csipkedte, azonkívül barátai is majd latin, majd magyar nyelven védelmezték a névtelen támadások ellen.¹ A magakészített pasquillusok közé tartoznak a *Munkájiban* található, az országgyűlést kárpáló hosszabblegzetű versek is, melyeket jobbára a papság ellen írt. Ilyenek: *Azon ország üléséről a' melyben a' külső udvarokhoz küldendő. Követek választattak (1790.)*²; *Azon ország ülésére, a' melyben Sz . . Püspök, 's M . . . B . . . a' Budáról küldendő Egyezést hátráltatták*³; *Midőn a király elfelejthetetlen előadási ellen támadtak a' Papok 1790-ben*⁴; *Gróf Sztáray Mihálynak, midőn az egyedül idvezítő toll hordójává lett*.⁵ Ezekben nem egyes személyeket, hanem a pártokat a maguk összeségükben ostromozza elkerülvén azt a durva eszközt, a melylyel ellenfelei az ő nevét uton útfélen illetik.

Ugyancsak jelentékeny szerepe jutott a Greven ezredbeli tiszteknek és az országgyűléséhez küldött folyamodásuknak a magyar katonák igaz követelésének megvédésében, miáltal az udvar kegyét örökre elvesztette, sőt Lipót rendőrállamában tényleges katonai felügyelet alá került és titkos üldözéseknek volt kitéve, a mi azonban őt nem gátolja abban, hogy megkezdett hazaépítő munkásságát serényen tovább folytassa, sőt ennek sikere fejében sokszor megfordul Bécsben is az országgyűlés követéséig.⁶ Feketének viszonyát a Greven ezred kéréseihez az országos hangulat, katonai tapasztalata és Festetich György gróf, alezredeshez érzett régi barátsága magyarázza. Mint nyugalmazott generalis részt vett mindazon tüntetéseken, a melyekben a Greven ezred tisztei Budán és Pesten részesültek. Az ezred viselkedését a katonai hatóság szigorúan elítélte és Barco generalis, a pesti helyőrség parancsnoka a Bécsbe küldött jelentésekre azt az egyenes utasítást kapta, hogy a már korábban nyugalomba helyezett tisztek magaviseletét ellenőrizze, kikémlelje és tapasztalatairól újabb és újabb jelentéseket tegyen. Így került Fekete szintén katonai minőségénél, részint követi és társadalmi viselkedésénél fogva mind Pesten mind Bécsben titkos katonai felügyelet alá.⁷ Az egyik

hevenyében költ Epigrammáim Követ Pajtásim által elragadtatván, nintsenek kezemnél, és azért itt meg nem jelenhetnek.

¹ *Keresztési* 278. o. közli a Mátyásitól eredő: Urak! Veszett Kutya . . kezdetű verseket. — E pasquillus-háborút közli *Imre Lajos: Adalékok a 90-es évek irodalmához* Irodalomtört. közl. — Megvan továbbá a még eddig töredékesen közölt: *Hód-Mező Vásárhelyi* ref. főgymn. könyvtárának egyik kéziratában. — *Höke Lajos: Latin íróinkról* Abafi. Figyelő II. 1877. 133.

² *Magy. Munk.* I. 12.

³ U. o. 15. o.

⁴ U. o. 16. o.

⁵ U. o. 17. o.

⁶ *Hadi lt.* 1790. 5. 5978. Fasc. — 44. 368. *Magy. Kur.* 1790. 953. — *Naponként való, jegyz.* 1790. aug. nov.

⁷ *Hadi lt.* 1790. G. 5978. Fasc. 44. 168.

jelentés¹ szerint Fekete generális »jóllehet nem is viseli a generalis uniformist, »bandlerialis« díszmagyarban szokott megjelenni, a katonai őrség mégis tiszteleg neki.« Természetes, hogy Barco legott betiltja a tisztelgésnek ezt a komikus formáját. A katonai hatóság előtt még föltünőbbé vált Fekete azzal, hogy Festetich gróffal és Dániel báróval együtt nyilvánosan is kifejezik a német ellen táplált megvetésüket és gyűlöletüket, »sőt katonai állásuk ellenére nemzeti kokárdákat viselnek.«² Azonkívül ugyancsak sok fejtörést okozott a katonai hatóságnak, hogy Fekete házánál ellenzéki és kálvinista férfiak, volt katonák, mint Sztáray Mihály, Luby alispán, Nagy Sámuel és mások gyakran összegyűlnek. A katonai rendőri szimat itt titkos gyűléseket érzett (Conventicule), melyeken főbenjáró dolgokról tárgyalnak és ezért ezeknek földelésére Barco külön utasítást kap, melyben előírják, hogyan kísérje figyelemmel ez embereket és tudja ki titkaikat olyanoktól, a kik ott megforognak.³

A hatóság intézkedéseit némileg indokolta az országgyűlés forradalmi hangulata, ámde a várt forradalom nem ütött ki. A Greven ezred tisztjei megkapták katonai büntetésüket és az országgyűlés a tiltakozásnál egyebet nem tehetett.

Ime az adalékok Feketének 1790-iki országgyűlési szerepléséhez. Inkább intermezzoszerű működése mind az aulikusok, mind a katonai hatóság figyelmét hívta ki maga ellen. Állandó gyanúsításoknak, támadásoknak és becsületét is bemocskolni törekvő rágalmazásoknak kitéve magára vonta a papság és az udvar gyűlöletét is, két oly hatalmas ellenség, mely ellen ő egymaga sohasem küzdhetett diadalmasan. Az egyedüli dolog, mit érdemül róvhatott föl magának, a magyar nyelv és a vallás szabadság kiküzdése terén elért siker, a melylyel a haladó köznemesség és a protestánsok becsülését vívta ki magának, a melylyel egyedül azonban a tulajdonképeni »hazaépítésben« a fundamentumnál tovább nem juthatott.⁴ — Az országgyűlés és a rákövetkező koronázási

¹ *Hadi lt.* G. 4681. Fasc. 44. 286. Sess. 52. jul. 3. »Wegen Abstellung des Unfuges des Gal. Fekete.

² *U. o.* 1790. G. 4681. Fasc. 44. 286. Sess. 52. jul. 3.

³ *U. o.* 1790. G. 6422. Fasc. 33. 396. Sess. 71. szept. 11.

⁴ Országgyűlési szereplésének hű képét rajzolja a *Petites reflexions*-ban, hol a többek közt ezt is mondja. LXIV.: »A la Diète de 1790, les têtes étaient exaltées, par les événemens qui ont eu lieu en Europe; on ne s'était pas assamblé depuis 25 ans; on ne se connaissait pas, on ne savait à qui se fier; les Comitats, enchoissant ce qu'ils avaient de mieux, avaient envoyé des gens, qui bousifs de leur talent, quoique destitués d'expérience, tenaient de beaux discours, qui ne disaient pas grande chose; le Clergé caballait, trompait à l'ordinaire, pour se remettre dans une autorité, que Joseph II. avait ébranlée; ce Souverain, l'ennemi de toute Constitution, élevé par son Mentor dans les Chimères du Despotisme, pour le quel il se croyait les talens de Frédéric, avait aigri toute la nation, c'était à qui présenterait des vues plus extravagantes, pour secouer le joug, à qui proposerait de plus imprudentes idées, nées de la Revolution Francaise et des circonstances; dans cet état des choses, on voulait à tout force franciser notre Constitution, si bonne avec de très petits change-

ünnepek idejében érte meg Fekete fiának nősülését és cs. kir. kamarássá emelését.¹ Az országos és a családi ünnepélyek lezajlása után és némely pörös ügyeinek elvégzeztével² télire Olaszországba utazott, utjába ejtven Triesztet is, hol huzamosabb ideig mulatott. Itt a Magyar Kurir tanúsága szerint: Német öltözeit többnyire elajándékozván szüntelen Magyar forma ruhát és bajuszt visel; úgy hogy midőn paripáján kilovagol, bámulással nézik az idegen nemzetek. Nem régiben egy nagy asztalnál némely olasz Dámák rövid öltözetét és burtakos bajuszt kezdven szóval nyirbálni ezen Vezér Urnak, ezt felelé: Hogyha mindjárt az egész asszonyi nemet (melynek mindeddig nem ellensége) elidegeníti is magától, mégis bajusztát és magyar öltözetit többé a Halál sem tétetheti le vele: mert a föld gyomrába is magával fogja vinni.«³

Visszatérve apja emlékét megörökítendő annak szobrát készítette el. Erről szól »Az Atyám kőből lett képzelése alá Versek 1791-ben.«⁴

Az 1792-ben összeülő országgyűlésnek is aktiv tagjává lett. Mint csanádmegyei földbirtokos résztvevén a megye közgyűlésén⁵ fölszólított, hogy fogadja el a követséget. Azt el is fogadta, megköszönvén Aradmegyének hasonló fölszólítását.⁶ A rövidlelegzetű gyűlés alatt inkább representálással, mint egyéb országos működéssel tűnt ki.

A Ferencz korabeli első országgyűlések jellegét inkább francziák ellen szükséges hadi segély megszavazása, mint belső viszonyaink javítása adja meg. Fekete ekkor is gróf Szécsényi Ferenczcel és gróf Teleki Józseffel a magyar nyelv jogaiért exponálta magat leginkább.⁷ Részt vett azonkívül a hitlevél szerkesztésében is. Ott találjuk a Nádor ispánhoz⁸ menő, majd a Bécsben járó, majd a király elé Vörösvárig kivonuló országos követek közt. Részt vett Bécsben, máj. 26-án az udvari ebéden, hol megjelenése

mens; je me leve et leur dis; Messieurs! si vous êtes décidés à bouleverser un édifice de tant de siècles, fondé par nos oncles, cimenté de leur sang, ne donnés point à la Constitution le mal Français (c'est ainsi qu'on nomme la verole en Hongrais) coupés lui plutôt la queue; on se mit à rire, mais on sentit mon idée, qui servit à ramener les esprits égarés; j'ai du plus d'une fois le même succès a un bon mot.

¹ *M. Kur.* 1790. 1425. o. »Az ifju gróf Fekete is elnyerte a maga férfit érdeme jutalmát, mely jutalom őtet és őt bizonyosan megérdemelte is. Veszi ugyanis az említett ifju gróf Fekete a gr. Illésházi kisasszonyt a középsőt magának élete párjának.

² *Aradm. II.* 1791. 26. 4. — 4. 1. — 4. 4. — 4. 5. — 26. 1. — 12. 82. — 18. 12. — 18. 13. — 18. 18. — 21. 5. — 26. 1. — 26. 2. — 26. 9.

³ 1791. febr. 22. — 15. sz. 234. o.

⁴ Sem Stunder képének, sem ennek a szobornak hollétéről tudomásunk nincsen. (Fóth?)

⁵ *Csanádm. II.* Horváth János levéltárnokot szívességből.

⁶ *Aradm. II.*

⁷ *Magy. Kur.* 1792. 53. júl. 3.

⁸ *Naponként való jegyzései* az 1792-dik esztendőben magyar országgyűlésének. Budán a királyi akadémia betűivel 1792. XI. XVIII. 7. 15. 30. 116.

és műveltsége a királynő figyelmét is reávonta,¹ aki később — Kazinczy tanúsága szerint,² — a koronázás alkalmával, midőn vége volt a királyi beszédnek és egyéb czeremoniának »lelépe polczozatáról, generális gróf Fekete János olasz nyelven szólítá meg: Felséged látá ezt, mit ítél most hűségünkről? Látom — felelé a királynő — és ha ki egyebet merészlene mondani, mint a mit itt láttam, ujjaimmal dörzsölném össze!«

Az országgyűlést önmaga jellemzi a legjobban:

Vége lett Országunk futó gyűlésének,
 Eleget tett abban Hazánk hűségének.
 Királyunk hibáink' böltsen orvosolta,
 A' rosszszat sugókat magától el toltá.
 Mutatván mindenben hozzánk szivességét,
 Le pökte Papoknak Görög dühösségét,
 Midőn nem akartak Rátz Püspökkel ülni,
 S a' szakállasokkal egy sorra kerülni,
 De bezzeg nem úgy ment az előljárókkal,
 Kik mint Török rabbal bántak Státusokkal
 Az egyik jószívű dúl he vességébe;
 Orozva jár amaz a' mérgességébe!
 Egymással küszködvn' tsak abban egyeznek.
 Hogy el nyomják, a' kik jónak igyekeznek.
 Még se búsúlj magyar! használ kevélysége,
 Okosított őkemek' mágnás büszkesége.
 Szabadoknak ismert bennünket királyunk;
 Kivánják Praesesink hogy szolgálkká váljunk,
 Majd lássuk ezután mire tudnak menni,
 Mert nem elég, mázoltt ígéretet tenni
 Ország erszényéből fényes Pántlikáért,
 A' kit más megszerez tsupán királlyáért.
 Meg esmért titeket Ferencz böltsesége,
 Tudja, kik dolgoztak, titkos kegyessége,
 Látja világosan, hogy jégre vittétek,
 S a' hív Statusokat keserítettétek.
 De lám nem ditsértük őket e' Gyűlésbe;
 S szokott ajánlások hagytuk feledésbe?
 Tanuld jövendőre, minket tipró mágnás!
 Hogy betsület viszi nemzeted', nem is más.
 Előljárója légy; nem mint most, káplárja;
 Ugy szívet előttd soha bé nem zárja³

Ezzel politikai pályafutását befejezte. A többi országgyűlésen már meg sem jelenik, mivel az örökös hadi adó megszavazáshoz semmiféle kedve nem volt.

¹ *Magy. Kur.* 1792. 43. sz. 662.

² *Pály. Eml.* VI. 1792.

³ *Magy Munk.* I. 19. 1792-ben tartott országgyűlés utolsó ülésére.

Amde ekkor már más ideál vonzotta, kinek franczia költeményeiben¹ bámulattal és rajongással adózik. Ez az ideál Napoleon, kinek hadászati lángesze teljesen elragadta a megbántott generálist és nem képes arra, hogy ellene hadi adót megszavazzon. 1796-ban² sem ő, sem fia nem jelenik meg az országgyűlésen, 180-ben csak egy »Veni Sanctet« ir az országgyűléshez, melyben verses összefoglalásban megihletett ajakkal fejezi ki a maga és a nemzet kívánságait.³ Kisebb dalai, melyeket az insurrektiókhoz írt⁴ katonadalok minden politikai íz nélkül.

Természetes, hogy ily hangulatokkal és elvekkel nem győzhette le undorát a politikai, a közpiacz sokféle hitványsága iránt⁵ és ő, aki többet is akart, mint ellenzéki szónok lenni, inkább lemondott e pályáról és a csendesebb, otthoniasabb bölcselemi műzához fordult, irodalmi férfiakkal szövén szoros barátságot, hogy ezekkel egyesülten erősítse a magyar művelődést. A politikától való elfordulását élénken jellemzi »*Midőn ötvenedik esztendőmet haladnám*«,⁶ verse, melben Faludi modorában keményen elítéli a politikai világot:

Láttam számárt elől menni,
 Betsültetni gaz embert,
 Keresztet a félszre tenni,
 Kit a' vitéz el nem nyert.
 Sokan jutának polczokra,
 Bár az udvart gyalázták;
 Mert bizván ügyök Papokra
 Áldásikat vadászták.
 Igaz mondók üldöztetni
 Szoktak a Képzeltől.
 Nints igazság az Országba,
 Örvend kiki más kárán,
 Ne is bizzál jámborságba,
 Ha bátran ülsz a párán.
 Hogy ha nem tudsz hízelkedni,
 Még a' Kurva sem hódúl;
 Most a virtus csak üres szó
 Kivel szintűgy kénykedik

¹ *Oeuvres posthumes: Au premier Consul de la République.* 56. o. *Sur les Dangers que le premier Consul a couru.* 58. — *Sur l'Égypte* 61. — *Au Premier Consul.* 63.

² *Diarium.*

³ *Figyelő.* Irodalomtörténeti közlöny. Abafi Lajos XVIII. köt. Bp. 1885. *Veni Sancte az 1802. esztendőbeli országgyűlésre.*

⁴ *Magy. Munk.* I. 158. *Az insurrectio indulása, és Más.* — II. 39. *Az Insurrectio.* II. 179. *A' Től máz egyéb Indegenek Pártütéséről.*

⁵ Jellemző adatul idézzük. *Magy. Munk.* II. 108: »Nem lett volna így 1790 ben a' vallás eránt annyi Czirakodás, mert a' Nemenyit úgy vélem nagyobb részént Protestánsá tette volna a rossz Féleségeiknek száma.

⁶ U. o. I. 112.

Orozó zsvány, mint a jó . . .

Látván azért hanyatlani
 Kedvetlen életemet
 Bár tudnám hosszabbítani
 Rá nem vetném fejemet;
 Mert jobb időket képzelni,
 Nemzetünket esmervén,
 Avagy gomb nélkül fértzelni
 Alkalmasint egyre mén.
 Nintsen tehát min búsulni
 Hogy közelget a' halál,
 Kezdjünk inkább felvidulni,
 Már tzélunk közelebb áll.

Ez a pessimistás hang, mely Fekete minden működésének befejezője, némileg megenyhül, midőn új czél után tör, a mely most az irodalomban látszik feléje kacsintani, a hol a magyar nyelv érdekében elért országgyűlési sikereitől fölbuzdulva ezentúl már a bölcsnek szemével tekinti a világot. Élete a nyilvános küzdő térről lassankint leszorul és bensőbbé, tartalmasabbá válik, hogy a hazaépítés munkáját nem a közporondon, hanem az irodalomban folytassa.

MORVAY GYÖZÖ.

GÚNYIRAT A NYELVÚJÍTÓK ELLEN 1795-BŐL.

Ma már tudjuk, hogy az irodalmi visszahatás a nyelvújítók törekvése ellen nem a XIX. század elején, hanem nyomban Bartzafalvi zászlóbontása után kezdődött s hogy nem is a »Mondolat« volt az első orthologus gúnyirat, mely nyomtatásban megjelent. A bécsi »Magyar Musa« 440. lapján már 1787-ben¹ erősen megtámadja egy névtelen a pozsonyi »szeles és hitván Magyarotskát« (Bartzafalvit) az ő hírleveleiért, t. i. a Magyar Hirmondó 1786. II. félévi számaért. »Jaj tsupa bosszúság — mondja — mindennek ez a' Magyar Ujság; magyarul van, de senki sem érti«.

Pethe Ferencz, utóbb maga is szenvedélyes szócsináló, 1796-ban a »Gazdaságot tzelozó Ujság« június 28-án kelt Híradásában gúnyolódva ír »a p-i (pozsonyi) Magyar Szó Hámorban véres verejtékkal munkálkodó magas tudományú Hivatalos Urak«-ról s megemlíti, hogy neki is »ajánlották az ottan koholt újmódi tsínos szókat, de — bizony — nints nekünk (mondja) ahoz tehetőségünk, hogy olyan fellengős tzifra szókat elménkkel megfoghasunk. Nem lehet a' régi magyarságban megvénült Magyarinak a nyelvén könnyen fordítani; a' honnan tsak tsupán egy sorral feleltünk ezen Szó-Fábrica nagy Tálentomú Igazgatóinak így: Nem lehet a' 'Sidót környülméletlenségesítettethetnek«.

Mindezeknél sokkal fontosabb, tekintsük akár származását, akár tartalmát, az a gúnyirat, mely a bécsi »Magyar Merkurius« 1795. évi folyamában jelent meg. Ezt az újságot Pántzél Dániel szerkesztette 1793-tól 1798 június végéig s minden héten kétszer, kedden és pénteken, adta ki, hol 12, hol 16 kis nyolczadrétű lapnyi tartalommal. Néha »Toldalékot« is adott hozzá, külön lapszámozással. Minthogy a főlapnak megmaradt a folytonos lapszáma, ha a Toldalékot nem is kötétték hozzá, ezek az időnkénti Toldalékok könnyen elkallódhattak és csakugyan el is kallódtak. A budapesti közkönyvtárak közül csakis a Nemzeti Múzeumban van meg a Magyar Merkurius, de a Toldalékoknak nyoma sincs benne. Nem hiszem, hogy volna egyáltalában a Merkuriusnak olyan példánya, a melyhez a Toldalékokat is hozzá kötötték.

¹ L. »Bartzafalvi szógyártásának első bírálata« cz. cikket Tolnai Vilmostól (Nyelvőr 28 : 210.)

Már pedig a szóban forgó gúnyirat az 1795-iki Mercurius Toldalékán (41—46. l.) látott napvilágot, s ha Kazinczy el nem teszi, végkép elveszett volna számunkra.

Kazinczy kézirati hagyatéka, Kazinczy Gábor halála után a M. Tud. Akadémia kéziratárába került, s köztük Kazinczy »Pandektái« is hat kötetben. Így nevezte Kazinczy az ő történelmi, esztétikai, nyelvújítási, anekdotái följegyzéseinek összefüggéstelen, laza gyűjteményét. Ide tette el a magyar és német hírlapoknak egyes számait, a melyek rá nézve, egy vagy más tekintetből, érdekesek voltak. Itt találtam meg a Magyar Mercuriusnak ezt az elkallódott, érdekes Toldalékát is. Természetes, hogy Kazinczyt ez a Toldalék különösen érdekelte s hogy gondot fordított megőrzésére.

A gúnyiratban, melynek betű szerinti másolatát itt közöljük, a megróni vagy kifigurázni akart szók dőlt betűkkel vannak szedve. Így adjuk mi is.

* * *

(A megígért új magyarság szerént írott levél):

Pestről Februárius 10-dikén.

Kedves Mercuriusom! A' következő levelet nyomtattasd ki Olvasóidnak mulattatásokra: hadd lássák, hogy az *új magyarság* szerént milyen furtsa levelet lehet írni. A' *Levél* ez:

Kedves Uram Barátom!

»Az cránt való *Kéreménnyét*, hogy e' mi Városunkban ez idő szerént való *eseményekről*, és az én *tanulmányomnak* is fojamattyáról tudósítsam: annál nagyobb *örölményemre* vagyon tellyesíteni, hogy így ezen tsekély *írományommal*, minapi *ígérményem* szerént, *mutatmányt* adhassak arról, mire mentem a Magyar Nyelvben **ból ide lett *érkezményemtől* fogva.«

»Hogy a' *Mindenességet* annál közelébb érhessem, a' szomszédjában *vettem* egy lakást, az első *emeletben*. De a' Házi-gazda *fel-mondván*, kéntelen voltam onnan *ki-húzni*, 's menni a' *Mindenesség Minde-nesséhez*. Ez a' hivatal *olljanság*, mint nálunk a' Gazdaság: és tsak lehet *Valamiságnak* tartani. Mert a' *Mindenesség* fizet néki az ő *Mindenességéért* esztendeig 400 forintokat: pedig tudni való, hogy az apró *Gyakorlatosságokban* sints mindenütt a' Professornak fizetése *illyenség*. Nem lehet hát rajta tsudálkozni, ha ő nem szeret *gyaloglag* járni, mikor *spatzérozni* megyen: hanem mindég egy Fiakkert veszen magának, 's-a' *tollann* álló hintóban kevélyen meg-ül.«

»Járom a' *Tudákosságos* letzkéket, és már tudok rajzolni *Köböket*, *Czövekeket*, *Hengereket*, és *Asztalagokat*; mép pedig nem *gyermek-*

leg festem én azokat. A' *Czöveket* (pyramis) p. o. koránt sem alóll festem hegyesnek, hanem felül. Nagy tehát már is az én *megvilágosodmányom*, és mondhatom, hogy a' földmérésben nem soká *Mesterleg* leszek. Mert az eszem is *madárlag*, 's a' Tanitom sem *tökleg* és *számárlag*, hanem *Plátólag*. Azt ígérte, hogy meg tanít a' föld-mérésben lévő egyéb *Kerteletekre* is a' *Szüretelet* előtt: tsak hogy *figyelmetelettel* nézzem azokat, midőn a' táblának *felületére* rajzolja. Tanúlom a' *növényekről* való Tudományt is t. i. a' *Füvészséget* egy Professortúl, a' ki ámbár *Lelkész*, még-is hies *Füvésznek* tartya magát. Ugyan e' tanította a' *Tünetértekséget*-is; magyarázza az *Égi-láttzatokat*, *Tünneményeket*: 's ezt tanítani néki *játtzat*, nekem pedig nagy *tettzetem* vagyok benne: nem is leszsz addig *nyugszatom*, *szünneményem*, míg ebben a' szép tudományban nem lesz *boldogúlatom*. Ha ezen *Tanulmányokat* *bé-végezem*: majd az *Ügyészség* tanulására adom magamat, ha a' Szüléim *helybe-hagyománnyait* meg-nyerhetem. Ehez pedig annál inkább nagyobb a' *reményuletem*: minél bizonyosabb az hogy az *Ügyészséget* 'siros hivatalnak tarttyák. Nintsen is a' külömben. Mert a' sok ügyesbajos emberek nem szoktak üress kézzel az *Ügyészhez* jőni, 's-kivált mikor *Kéreményes-Irására* jó *Hátasitmányt* kap, jó *fizetmény* üti a' Markát.«

»A' Magyar nyelv *mivelő* Társaságba is *bé-iktatattam* már egy jó akaróm által, és azon igyekezem, hogy magamat *tökéletesíttsem* a' *Könyvek* *magyarításában*. Éppen akkor volt az ujj Praesesnek *bé-iktatása*, kihez sok *szerentséltető-Irások* küldettettek. Az ujj Praeses egy igen szép *Mondolattal* köszöntött bé; a' *ki-iktatott* régi Praeses pedig hasonlóval bútsozott el. Ezt mindnyájjan igen szerették: minthogy éppen meg felelt a' Társaság *várolattyának*. Vagynak ugyan e' Városban más Társaságok-is, kiket így kellene hívni: *Musika-mivelő*, *Táncz-mivelő*, *Lovaglás-mivelő*, *Kereskedés-mivelő* Társaságok; minthogy azon munkáladnak, hogy az említett mesterségeket nagyobb *tökéletességre* vigyék: de én azokat nem szeretem. Hanem a' *Beszédet*, vagy *Nyelvet* akarom *mivelni*, a' mely tsak tudós embertől telik-ki. Távol legyen, hogy a' *Kézi Mesterséget* *miveljem*, és mint az Atyám, *Kerékműves* legyek: én sokkal nagyobb akarok lenni t. i. *Nyelv-műves*, vagy *Nyelv-gyártó*. Az anyám a' ki otthon sok sirást *mivelt*, mikor tőlle el váltam, arra intett engemet, hogy magamat a' Magyar Nyelvben *tökéletesíttsem*. *Fogantositom* is Anyám intését, és ide lett *érkezményemkor* mindjárt *vettem* magamnak egy *Nyelv-Mestert*, a' ki engemet nagy *Szorgalommal* tanít a' Magyar Nyelvre. Híjába *gyalázatosították* ezt én előttem: mert az

érti magát, hogy ezt minden értelmes ember *dicséretesítheti*. Ennek tudása *betsülletesíti* az embert a' Hazában, 's-kivált a' mi Megyénkben nagyon *esméretesíti*. Igyekezem tehát magamat a jó Magyar Írókban *jártasítani költesíteni*. Már fordítottam is. Fordításomnak első *Remeklege* az *Etelka*, szép kis Magyar Könyvetska: és tanátsolnám, hogy azt olvassa a' *Siderka*, *Péterka*, *Eszterka*, *Sófika*, és *Juliska*-is. Így szoktuk vólt tanulni a' Deák nyelvet is annak idejében t. i. ha egy darabot nyelvünkől *deákitottunk*; annakutánna ismét a' deákból valamit *anya-nyelvitettünk*; E' minket nagyon meg *örömitett*; és ha jó volt az *el-sülemény*, a Tanító előtt nagyon *dítséretesített*. Nem is ok nélkül. Mert a' Könyvet jól *fordítani* nemesebb *dologítás*, mint a' madzagot sodorítani, a' *posztót nadrágítani*, a' *deszkát asztalítani*, az *árpát seríteni*, a' rozst, zabot, szilvát, *pálinkítani*. Majd idővel, ha a' Német, Görög, 'Sidó, 's-Arabs nyelveket meg tanulom; kötelességemnek esmerem *lenni*, a' jó Magyar Könyveket *Németíteni*, *Görögíteni*, *'Sidóítani*, és *Arabsítani*-is. — Ha én *nyelv-műves* leszek, úgy Hektikába sem esem, mint a' vén köműves, a' ki tsak a' sok Köhögést miveli; sőt reménylem, hogy a' *nyelv-mivelés* éngem még *Szolgabíróit*, vagy meg is *Viczespányit*. Oh! mely szép *bé-köszönetelő mondatot* hallanak én töllem a' Vármegye-Házában *bé-iktattatásomkor*. Hasonló *bútsulatot* fognak hallani *el-iktattatásomkor*, vagy akarom mondani, haza menetelemkor. Lesznek abban a' *mondatban*, sok régi Magyar *Irolatokból* és ujj *Verseletekből* a' dologhoz illő *Felhordolatok*, *lilíomlag*, és rósálag le írásokkal való *Virágositmányok*. Tsupán tsak a' *természetes* szókkal élek abban: a' *természetlen*. vagyis a' természet nélkül való szókat pedig el kerülöm. Nem sokat fog abban érteni a' *Tótlag* és *Németleg* ember; sőt még a' Magyar sem, a' ki tsak *vadászatos*, *bányászatos*, *méhészes* 's-egyéb a'-féle ember. Annak a' *bé-iktattatásomkor* mondott *bé-köszönetelő mondatomnak*, és *el-iktattatásomkor* mondott *Butsuzalatomnak* hire fog lenni az egész Vármegye *Terjedségénn*, és sok *Uradalomban*. Mellyet én így *eszközölök*, hogy azon *Mondolatnak Nyomatványit* a' Gyűléskor ki-osztogatom a' *Titoknokom* és az ifjú *Ügyészek* által. De mit mondok? hogy hire leszsz annak sok *Uradalomban*; sőt hire leszsz neki minden *Mesterdelemekben*, mellyeknek *ülemények* vagyon az igaz Magyar *Népedelmekben*; ezt veszik fel a' *Nyelvészek* is *remekdegelen* helyett, mikor a' Magyar *Nyelv-Mivelést* a' *borjulag* gyermekeknek eszkebe be-akarják iktattni.

Ezen két *Mondolatokról Irolatokat* tesznek a' Magyar *Hirnekeks* sőt talám a Német *Idővénnyek*-is az ő mende monda *tárjaikban*, é

hoszszaon elő fogják azt *beszédelezni*, kitől lett azoknak a' ditső *Mon-*
dolatoknak eredségek? t. i. »hogya azokat nem valami *Születvény*
 Magyar *eszközlötte*; nem valami Magyar *Templomnok* vagy *Oskoláts*,
 vagy *'Soltárnok szerszámolta*; hogya azoknak *Eszközlője*, Bihar várme-
 gyében nem *Hegy-közzölt*, Szaboltsban nem *Nyir-vizellet*, Zemplinben
 nem *Hegy-aljázott*; hanem, a' ki *műszerelte* és *kutfejelle* e ditső hús-
 lapos munkát, az ** Vármegyének *lap* nélkül való *Terjedségénn* egy
Kerékszettől származoló Nemzetvény, melly *Keréknek* most is igen hires,
 és sok gömb formájú kerekeket *eszközl*, sok gömbetleneket pedig meg
gömbit, és az által meg *tökéletesít*. Nem is nézett pedig ezen
Mondolatoknak Irolója a' Magyar *Szó-tárba*, míg azokat irta, sem
Szó-fabrikába, sem *Szó-pintzébe*, sem *Szó-Tokba*. Mert néki az Agy-
 veleje is *Szó-társzékér*. Soha ő a' már meg tanult Magyar szókkal
 rövidenn nem jön: mert ő magából ki tellik *Szó-tárnok*, *Nyelv-*
fegyvernek, *Beszéd-pohárnok*, *Ige-asztalnok*, *Mandolat-udvarnok*, és
 egyéb, ha van még valami Tisztye a' Királynak, el annyira, hogya a'
 mint mások irtak *Szó-tárt*, ugy már ő is írni fog *Szó-pohárt*, *Szó-*
fegyvert, *Szó-udvart*, *Szó-Asztalt*, hogya így minden hivatalokon által
 mennyen. Sőt azon iparkodik, hogya még *Szó-konyhát* is írjon. Mert ha
 mind egy a' *Tár szekér* és *Konyha-szekér*; a' mint már van *Szótár*:
 ugy lehet *Szó-konyha-is*. És ezt ezen tudós *Nyelv-mívelő* nem soká
bé-kezdi 's bé-is végezi; ha lesznek *előfizetők*, vagy azt *elő-nézők*, hogya
 ők még ezt a' jó Könyvetskét *használni* fogják; akár az ujj *Nyelvede-*
lem szerént magoknak, akár a' régi *Maradvány* szerént másoknak, t. i.
 a' bors és tubák árulóknak. Ugy is ezen *Irolónak* a' *tárgya* a' bors
 és tubák takarás; melyet el is ér; de az *előzménnyé* valóban a tiszta
 Magyarság, mert ő azt meg előzte, és így az, ő néki háta megett van,
 még pedig jó meszsze; Minden két *lapjéért* való *Elő-fizetmény* akkoron
 tehát, egy *Krajtzár ki-számlálattyáért* adattatni szokott bors vagy tubák
 fog lenni; minthogy a *krajtzárnak* is a' lapja kettő.« *Eddiglen* vagyon
 a' *Hirnekektől* való *Tudósítmánynak* foglalattya.

A' mi nézi a' nállunk való *Eseményeket*: azokról legyen elég
 most ez a' kevés a' levél *szerzeleti* helyett. A' mezőknek *terjedségénn*
 itt minden *termévényt el-eszközlött* a' száradtság. Valamint igen *Kisség*
használlyák a' szegény marhák a' mezőn való füveket: ugy erőssen
ártyák a poshadt vizeket, és már bé-is kezdődött betegségek. A' Gazdák
 hijába *tanátsoľják* a *Marha-betegéseket*: mert azoknak orvosságokat
 nem *használlyák*. *Szánakozlatot érdemlezők* ezeknek gazdái, kik, mint
 igaz Scythiai *fajzatok*, *zsirozolt bundázalatokban* járkálóznak a *Mar-*

hadalmok és Lovadalmok után. Már *bé-végezték* az aratást is, de nem sok sarlót kellett *bé-köszörülni*, minthogy felette kevés buza termett. Három napi *szántadék* földnek a' *felületén*, oh! *fájdalat*, nem lett annyi szalma, hogy vagy négyszer *ki-fülthetnék* vele a' Kementzét. Fel is *szállott* a' gabona árra: *bé-válik*, mennyire megyen még. Mikor *le-ébred* is *álmából* az ember; a kenyér leg első *búsulattya*. Meg érzik ezt a' drágaságot ez *Utóink* is, vagy is (a' Nyelv-miveletlen időbeli nyelven) a' mi Maradékink. — A' *szüretelet* felől hasonló-képpen gyenge *biztatvánnyal* vagynak a' *Szöllő-gyártók*. Mert csak ily *állatmány* alatt ígérhetnek jó *szüreteletet*, ha az *Essőzés lészeménye* felől biztatna bennünket a' *Plánéták járományából* és más égi *láttzatokból* az *Idő-tár*. Már így a' *Szöllő Szemezménnyek' lágyalmánnya* és *fel-fuvalkodmánnya* felől is volna valami kis *reményletek*. De a' nagy *Száradekből* az a' keserves *fojadék*, hogy a Sajtó alatt nem leszsz az idén nagy *Must-áradék*. Melyre nézve a' kinek a' *Bor-tárjának foglalattya* jó féle ó-bor; annak a' legyen az intézettye, hogy azt meg tartsa; mert lehet abban a' *hiedelményben*, hogy árrának leszsz jó *futadéka*. Azok a *pintzék*, melyeknek *belöllettyeket* üresség telyesíti, tsak *Béka-tárak* fognak az idénn lenni, melyekben a' *békák' utói fürödnek*. — A' Ketskemeti nagy *gyuladék* felől éppen most vevénk hirt. Ugy hallik, hogy sok helyeken *gyujtászkok* *támadsága* volna. Hallik az is, hogy már néhány *gyujtászkok* el fogattattván, a' *Rab-tárnak belölletébe lakat* alá zárattattak, a' honnan ki-hozattattván 50 *páltza ütemények* adattak az *alollattyoknak felületére*. Jó volna, ha a' *Törvénynekek*, az *Ügyészek*, és az *Ölészek* (más *Dialectuson Nyakászkok*, németesen pedig *Henkerek*) szorossabban bánnának azokkal, és e' mi földünk *kertelettyéről eszközenék* azoknak el-költözéseket oly formán, hogy *Henker-fához kötelesitvén* őket, kanótzokkal *me glángitanák*, *pornakokká* tennék, és így az *emberes Társadalmokból* személyesen el *láthatatlanítanák*. Ez által *enyészetesitenék-el* az emberek' szívinek *foglalattyából* a' nagy *rettegményt*; és mind a *községnek*, mind a' *Közönségnek* bátorságát és *bátronságát tökéletesitenék*: nem volna így sem a *Helységeken*, vagy a' *Hellyenségeken*, sem a *Térségeken* vagy a *Térénségeken* annyi *gazon-ság* és *tolvajonság*.

Többire ezek, a mint látni való, kedvetlen hírek; azt is látni lehet, hogy többire válogatott szókkal éltem ezen levelemben. Én is többire vagyok. Rák oroszlán havának (juliusnak) 29-dik napján 1794. jó baráttya, N. N.

* * *

Közbe szúrt csillag alatti jegyzetekkel nem akartuk a betű szerinti szöveget még jobban eltarkítani. Megjegyzéseinket utólag itt tesszük meg.

Látjuk, hogy itt már nemcsak Bartzafalvi van kicsúfolva. Neki jut ugyan az oroszán-rész (tanulmány, iromány, felület, növény, tünemény, tünetértékség, ügyész, mondat, urodalom, nyomtatvány, lap, titoknok, népedelem, társadalom stb.); de kijut Dugonicsnak is (tudákosságos, köb, czövek, henger, asztaliag, kertelet, gömb, Etelka stb.); Révainak is (mindenesség, nyelvművelés); Benkő Józsefnek is (füvész, szótár) és még sok más ismeretlennek. Különösen föltűnő, hogy mindazok a grammatikai megrovások, melyekben a szintén 1795-ben megjelent Debreczeni Grammatika »A Magyar Nyelv Regulái vagy Analogia ellen tsináltt új szokat« (állomány, asztallag, beiktatni, bevégezni, czövek, előzmény, előértés, eszközteni, felület, foglalát, foganatosít, folyadék, gömb, használni, hátasítmány, henger, kertelet, kéremény, köb, lap, látszat, magyarítani, mindenesség, mondat, nyelvművelés, nyomtatvány, szerzelet, szótár, terjedség, természetes, tökéletesíteni, urodalom, utóink, ügyész, rák-, oroszánhava) részesítette, a gúnyiratban is föl vannak használva. A mit a Debr. Gram. komolyan ró meg, az itt mind ki van figurázva. Szembeötlő az egyezés a Grammatika írói és a gúnyirat szerzője közt. Mintha csak összebeszéltek volna: »mi a nyelvtudomány fegyvereivel verekedünk, te pedig csúfold ki őket.« Bizonyosan Benedek Mihály, a későbbi superintendens s a Gramm. egyik szerkesztője osztotta ki a szerepeket. De ki lehetett a pasquillus írója? Kazinczy megőrizte számunkra a nevét is. Saját kezével jegyezte Kazinczy a Magyar Merkurius Toldalékára, hogy *Szакlányi Sigmond* nagyváradi predikátor írta. Szакlányi előbb debreczeni senior,¹ de már 1795-ben Nagyváradon ev. ref. predikátor szívesen teljesítette a debreczeni hatalmas collega kívánságát s megírta a Debreczenből vele közölt adatok alapján a pasquillust. Ő írhatta a dicsőítő czikket is, mely Benedek Mihályról szintén az 1795-ki Merkuriusban jelent meg. — Dr. Szentgyörgyit is Benedek Mihály buzdította a Mondolat megírására, ime ő volt az 1795-iki gúnyiratnak is az értelmi szerzője.

SZILY KÁLMÁN.

¹ Ez adatot id. Szinnyei József szivességének köszönöm. — Széll Farkas a debreczeni kir. tábla tanácselnöke pedig, kitől utólag szintén kértem tájékoztatást, a következő adatokat bocsátotta rendelkezésemre: Szакlányi Zsigmond Peerben (Szilágyságban) született. A debreczeni főiskolai törvényeknek 1771 április 26-án irt alá. Minthogy az akkori szokás szerint ezt az »aláírást« *novitiuss* diákok tették s *novitiuss* a diák körülbelől 17—18 éves korában lehetett: valószínű, hogy Szакlányi 1754-ben született. Főiskoljai senior volt 1781 szept. 16-tól, 1782 márcz. 9-ig. Külföldi Akadémiában járt. Pap volt Nagyváradon. Ebben a minőségben a bihari egyházmegye jegyzői tisztségét is viselte. 1802-ben elment Váradról (I. Keresztesi József Krónikájában 383 l.) s hivatal nélkül volt 1807-ig. Ez évben M. Telegre ment s ott is halt meg. — Vö. Petrik Bibl. (3 : 484 l.)

THEMISTIOS ÉS DUDITH ANDRÁS.

Hogyan kerül e két név egymás mellé? Eddig annyit tudunk, hogy Dudith András lefordította egy máig is ismeretlen kéziratból Themistiosnak a *vallásszabadságról* szóló beszédét, melyet először Rem György hozott napfényre Ambergben 1605-ben Θεμιστίου φιλοσόφου τοῦ καὶ εὐφράδου ἐπικληθέντος λόγοι ἐξ βασιλικῶν cz. alatt kiadott beszédek után függelékképen a következő megjegyzéssel: Adiecimus et septimam Themistii orationem ad Valentem Imp. pro. libertate Religionis, latine. Az előszóban még azt is felhossa annak indokolásául, hogy e beszédet nyilvánosságra hozta, hogy saját korában is hatni remél a vallásos türelem fölkelésére. Si fides, uti par fuit, Themistio habuere Principes Romani, si Senatus, si oriens totus suo bono adhibuit Themistio: cur nos recusemus sana illa consilia? »Hanc ob gemmam nobis omni pretiosior auro et Indiae opibus esto Themistius.« E beszéd Themistios beszédeinek kétnyelvű kiadásában, mely Párisban 1604-ben jelent ad usum Delphini Petau (Petavius) és Hardouin jezsuita atyák fordításával és jegyzeteivel fölszerelve, a XII. helyet foglalja el. Petau a kétnyelvű kiadás teljességének kedvéért a csak latin nyelven ismert beszédét görög fordítással látta el. Themistiosnak e kiadásban 33 beszéde van fölvéve. Angelo Mai egy milánói kéziratban fölfedezett még egy beszédet 1816-ban és ezt egy előszó kíséretében ki is adta, melyben alapos érveléssel bebizonyítja e beszéd hiteles voltát, themistiosi jellegét. Dindorf Vilmos 1832-ben kiadván Themistios összes beszédeit, ez új beszédet 34-ik helyen közli. Dindorf kiadása e különbséggel és aránylag csekély eltéréssel annyira megegyezik a Petau kiadásával, hogy még a lapjelzést is nyomon követi s a commentari részt is átveszi. A 34-ik beszédet kíséri a lap alján az Angelo Mai jegyzeteivel. A Dudith-féle XII. beszéd hitelessége fölül *Petau* fejezte ki először nem annyira a kételkedését, mint inkább azt a gyanuját, hogy a beszéd címzése van elvétele, mert ezt a beszédet a vallási türelemről a katolikusok iránt türelmetlen Arianus érzésű Valenshez aligha intézhette, mert a beszédet majdnem gúnynak vehette az a császár, ki szenvedélyes üldözője volt az Athanasius orthodox hitét valló alattvalóinak. Petau meglepő egyezést talált e beszéd gondolatmenetében azon beszédével (V. beszéd), melyet Themistios kétségtelenül Jovianushoz intézett Dadastanában, midőn Julian

halála után 364-ben császárrá kiáltatott ki és Galatiában Varro-nianus fiával egyszerre ölté fel a consuli méltóságot. Petau a Dudith fordítását V. beszéd megfelelő helyeinek felhasználásával fordította görögre és e helyeket zárjelekkel jelölte meg.

E zárjelekbe foglalt részek szó szerinti egyezése hívhatta föl Förster Richard boroszlói tanár figyelmét, ki a Dudith-féle fordítás hitelességét kétségbe vonta egy kiváló gonddal írott értekezésében, mely megjelent a »Neue Jahrbücher für das klassische Alterthum, Geschichte und Deutsche Litteratur und für Paedagogik« folyó évi folyamában 74—93 lapjain *Andreas Dudith und die zwölfte Rede des Themistios* cz. alatt. Sorra veszi és a Dindorf-féle kiadás lapjelzésével egymás mellé állítja Themistios V. beszédének a Dudith-féle fordítással egyező helyeit és módszeres eljárás-sal bebizonyítani törekszik, hogy a Dudith-féle beszéd külön léte-zésének csak akkor van értelme, ha e beszédet bizonyos célza-tossággal maga Dudith írta, mi az ő kényes helyzetéből hogyan is érthető. Tehát e beszéd *μελέτη*, még pedig az V. beszéd után készült Centószzerű declamatio, melynek még célzatát is meg-lehetős őszinteséggel árulja el a beszéd első közlője Rem György; t. i. a folyton fokozódó vallási türelmetlenség enyhítésére akart volna hatni e beszédével Dudith, ki Themistios hasonló szellemű gondolataiból alkotá meg művét, hogy így e *pia fraus*-sal mintegy a maga vallási hangulatát fejezze ki és az erős meg-győződések e harczában: a béke és engesztelődés hangja szólal-tassa meg. Förster azon reményt fejezi ki értekezése végén, hogy Themistios most készülő kiadásában Schenkl, ki e feladatra vál-lalkozott, nem fogja e beszédet fölvenni. Förster értekezésének ránk magyarokra nézve az a kiváló érdeke van, hogy Dudith András életét a *Reuter, Sámuelffy, Stieff* munkáinak gondos tanul-mányozása, a boroszlói levéltár *Dudithiana*-jának beható ismerete alapján írja meg teljes tárgyilagossággal, mit most már megtehet miután a pártszenvédély tüze elhamvadt, mely Dudith életében e kiváló férfiú, e lángeszű szónok és bámulatos stilista felől oly ellenmondó nézetekre gyulasztá a legnemesebb kebleket. A mi irodalmunkban Dudith életének a tridenti zsinat idejére eső korszak-ról van nagyobb tanulmány Frankl Vilmostól, ki a *Magyar Sion* első kötetét 1863-ban »*A magyar főpapok a trienti zsi-naton*« cz. értekezésében foglalkozik vele. De Dudith életét érde-mes volna írói működésének, a szellemi légkörnek, mely környezi, beható rajzolásával összekötve kidolgozni, mert a XVI. század egyik legérdekesebb alakja. Förster Dudith életrajzában *Sámuelffy*¹ és *Stieff*² adatait újabbakkal egészíti ki és főként azon czéllal

¹ Andreae Dudith Orationes quinque etc. praefatus est ac Dissertationem *De vita et scriptis* ill. Auctoris: Historico criticam adjecit Lorusdus Samuelfy. Halae Magdedurgicae MDCCXLIII.

² Versuch einer ausführlichen und zuverlässigen Geschichte von Leben und Glaubens-Meinungen Andreas Dudith etc. Car. Beni. Stieff. Breslau 1756.

csoportosítja, melyet értekezése elé tűzött, hogy t. i. bebizonyítsa Dudith helyzetéből, irodalmi tevékenységéből, hogy *er recht wohl das Zeug dazu hatte, eine Rede, für welche ihm Sokrates das Thema, die fünfte Rede des Themistios die Gedanken bot, so wie sie vorliegt, d. h. nicht ganz ohne Versehen, zu machen.* E helyet így kell értelmeznünk: Sokrates: *Hist. eccl. IV. 32.* előadván, hogy Valens Antiochiában üldözöbe vevén katholikus hitvallásu alattvalóit és az Arius tanait erőszakolván mindenkire, Themistios mérsékletre bírta egy hozzá intézett beszéddel. Sokrates e beszédből idéz is egy gondolatot, mely tényleg előfordul a Dudithnak tulajdonított beszédben, de ugyan e gondolat teljesebb formát ölt a Jovianushoz intézett V. beszédben. Minthogy pedig e beszéd több helye megegyez a Dudith latin beszédével: Förster azt a vélelmet állítja föl, hogy Themistios V. beszédéből meríté Dudith a maga *μὲν*-jéhez a gondolatokat. Hogy pedig Förster azt állítja, hogy Dudith *nem minden tévedés nélkül* készíti beszédét: ez arra vonatkozik, hogy nem bírta azt elég valószínűséggel felruházni. Így pl. az állítólag Valenshez intézett beszédben belecsuszik a perzsákkal a minap kötött békéről való megemlékezés, mi csakugyan Jovianus lealázó békéjére vonatkozhatik, melyet az új császár kénytelen volt Saporral kötni, miről Ammianus Marcellinus nagy keserőséggel és fölháborodással emlékezik meg. Sokrates meglehetősen biztos hagyományt követhetett. Ugyan így adják elé a *pro libertate Religionis* tartott beszéd körülményeit és hatását, *Nikephoros Eccl. His. XI. 45. B. C. D. és Sozomenos VI. 36.* Ugyanazon alapgondolatokat, hogy a császár gondolja meg, hány eltérő vélemény uralkodott csak a görög bölcsesek közt *εἶναι γὰρ ὅπῃ τὰ τριακόσια δόγματα* (ugyanis több mint háromszáz különböző nézetnek vannak hívei) és hogy az isten maga is kívánja ez eltérést a véleményekben, mert így megfoghatatlan voltának érzése marad ébren, és hogy az isten elrejtőzni szeret *τὸ μὴ πρόχειρον εἰς γνῶσιν εἶναι* (hogy ne legyen könnyen megismerhető), hozzák föl az egyházi írók, és tüntetik föl olyanokul, mint a melyek hatottak volna Valensre, hogy türelmes és elnéző legyen. Sozomenos azonban megmondja voltaképi okát a Valens politikájában beállt fordulatnak, melyet biztosan elfogadhatunk, mert Ammianus Marcellinusnál is ugyanezt találjuk. Valens kiméletesebben kezdett eljárni az orthodoxokkal szemben, mert a birodalom válságos körülményei nem engedik, hogy tovább is ugyanazon buzgalommal járjon el. Szó szerint így nyilatkozik: »nem hagyott volna föl a katholikus egyházi férfiakkal szemben tanúsított haragjával, ha a közügyek gondja nem kényszeríté vala, hogy hagyjon alább buzgalmával.« E politikai fordulatot a góthok támadása idézte elő. De előidézte más ok is. Valens alapjában kegyetlen, a türelmetlenségben exaltált természet volt. Csak gyűlöletének tárgya változott és ez az akkori időben nagyon lábrakapott közmondás, jövendőmondás. Az a megragadó fejezet, melyben

Ammianus Marcellinus leírja Valens babonás rettegését, a titkos politikai összeesküvésektől való félelmét, kegyetlenségre való hajlandóságát, egyike az antik történetírás legszinezettebb részleteinek (Amm. Marc. XXIX. 1. f.)

Hasonló eleven képet nyújt Thomas Hodgins: *Italy and her Invaders*¹ cz. művében I. 32. és köv. lapján Valens folytonos rémlátásáról. Itt van a *punctum saliens*, melyet Förster nem vett kellő figyelembe. Hol találjuk meg e sajátos viszonyokra való vonatkozást, mert az dönt a beszéd hitelessége tekintetében? Mert hogy a vallásszabadságról az V. és a XII. beszéd közt mondhatni lépten nyomon majdnem szószzerinti egyezést találunk, ez nem döntő körülmény egy *centoszerű külön declamatio* keletkezésének elfogadására és így a XII. beszédnek pseudo-jellemének bebizonyítására. Mert Themistios ugyanazt a gondolatot, a bizonyító példákat unos-untalan ismétli, mint azt Angelo Mai a tőle kiadott XXXIV. beszédre nézve bebizonyítja, sőt kimutatja *Isokrates* is az önismétlést nem egy meglepő példával. Az *actualitas* a döntő. Ha ezt megtaláljuk és a melyik beszédben megtaláljuk, az a beszéd hiteles. Förster ugyanazon gondolatok előfordulására fordítá főként figyelmét. Themistiosnál ez *nem bizonyít*. Már most nézzük az actualitas kérdését Themistiosnál. Több részlet bir actualis értékkel. Az egyik a perzsa háborúra való vonatkozás, melyet az V. beszédben a következő hely tartalmazza: p. 69. B: τοῦτον ἐγὼ τὸν νόμον οὐ φαυλότερον ποιῶμαι τῆς περσῶν φιλίας. Ugyan e hely a Dudithnak tulajdonított XII. beszédben így hangzik p. XXI. 160. D: *Hanc ego legem commodiorem etiam indico et utiliorem summae reipublicae quam foedus quod cum barbaris nuper est ictum*: Nem tartalmaz-e eme hely valótlanságot, ha Themistios a beszédet Valenshez intézi? A *nuper* szó illik-e a Valens korához?

A másik actualis részlet a kuruzslók-, varázslók-, jövendőmondókra vonatkozó hely az V. beszédben, hol Themistios az üldözést, az erélyes föllépést államérdeknek tekinti. Καὶ διὰ τοῦτο τὰς μὲν προσάγει τὰς δὲ κωλύει. Καὶ ἱερα ἀνοίγων, ἀποκλείει μαγικανευτήρια, καὶ θυσίας εὐνόμους ἀφίει. οὐ διδῶσι ἄδεια τοῖς γοητεῦσιν p. 70. B; az az: ezért némelyeket előmozdít, másokat meggátol és megnyitja a templomokat, de elzárja a varázslók rejtett helyeit, s megengedi a törvényes áldozatokat, de a méregkeverőknek nem ad szabadságot. Hol találjuk meg e helyet a Valenshez intézett XII. beszédben, hová voltaképen illenék? Ennek rövidebb formában teljesen megfelel a XII. beszéd következő helye: Tua sapientior ratio est, Imperator, qui nemini opinionem extorques suam, sed judicia relinquis libera: *cum eo tamen, ut ne per nomen et speciem religionis vel causae* perturbandae Reipublicae, vel latebrae peccatis quaerantur (p. 160. C. D.) De nem fordul elő az V. beszéd végén az a két hely, mely mintegy megjelöli az időpontot, midőn

¹ Megjelent Oxfordban 1880.

Themistios az V. beszédet tartá? Itt előfordul Varronianus consullá emelése; előfordul a szónoki személyesítéssel a császárt váró Konstantinápolyról való megemlékezés, mi nyilván bizonyítja, hogy Themistios a császár elé küldött követség élén tartá e beszédet. Hallgassuk csak meg a szónokot: δυσχεραίνω τι πρὸς αὐτὴν (t. i. πανήγυριν), ὅτι μὴ συναπολαύει μοι τέως ἡ καλλίπολις τῶν ὀρωμένων, ἥπου θυεῖς, ὦ γενναία, σκυδρωπάξουσα fáj nekem, hogy még nem élvezheti velem együtt az itteni tényeket ama gyönyörű város. Most te azért ó nemes város, addig is bár bánatos arczczal hálaáldozatot hozol.

Ammianus Marcellinusnál olvassuk (XXV. 10.), hogy Jovianus Varronianust még mint gyermeket tette consullá. Ez eseményre vonatkozik az V. beszéd befejező része (p. 71. B.) στέλλε μοι τέως τὸν ἑωσφόρον, τὸν ἐν ἀρχαλαῖς ὑπατὸν, ἐκ τοῦ μαστοῦ πατρῶζοντα ἤδη: (küldd előre mint hajnalcsillagot őt, ki mint ölbeli gyermek atyjához hasonló). E részlet melyen leginkább rajta van az actualitas bélyege, a XII. beszédből hiányzik. Sőt ha egybe hasonlítjuk a két beszédet, a bevezetés és befejezés közt találjuk a legnagyobb különbséget. Az V. beszéd bő részletezésen kezd. Magasztalja a fejedelmet, hogy a száműzött philosophiát mintegy postliminii jure bevezette a császári udvarba. A bölcsészet áldásait dicsőíti. Vele az igazság, a békeszeretet, a humanitas jutnak uralomra. Dicséri az uralkodót, kit az ellenség szeme láttára választott meg a sereg és az ellenség is elismert (63—66. lapokon). A XII. beszédben a megfelelő részben nem a bölcsészet iránt tanúsított fejedelmi kegyet magasztalja, de azt hogy magát nem a fegyverek tömegével, hanem a legjobb és legerkölcösebb emberekkel véteti körül. (155. l. B. C.) Mintegy találkozó pont a következő és a Förster párhuzamában is fontos hely: *Stipat regiam tuam Nestoris sapientia, Diomedis libertas*. Ily egyezés, valamint a Petautól zárjelezett hasonlóképp szószerinti egyezések ugyan csak Förster mellett bizonyítanak. De ha tekintetbe vesszük, hogy e fordulóponttól kezdve a két beszéd eszmemenete párhuzamosan halad; mindkettőben ugyanazon érveket, hasonlatokat találunk a *vallásszabadság* üdvös voltának bizonyítására, de a XII. beszéd utolsó mondata csalhatatlanul a bevégzetlenség benyomását teszi ránk; a Dudith korára való vonatkozásnak pedig még csak nyomát se lehet fölfedezni: a hang nyugodt méltósága, az Isokrates iskolájának terjedésre hajló prózája, a platonikus bölcsészet nemes eszményiségének a sokszor elmondott frázisok miatt elhalványult fénye, kihűlt lángja, a panegyris stilszerű kezelése; mégis arról győznek meg, hogy a beszéd is Themistios beszéde.

De hogyan történhetett, hogy két beszéd ennyire egyezzek egymással, melyek közül az egyiket Jovianushoz intéz Dadastában Julian halála után és mintegy irányzatosan magasztalja azért, hogy a vallások gyakorlását szabadon megengedi?

Ranke nagy szabásu világtörténetében beszél el (Weltge-

schichte IV. 1. r. 172. és köv. l.) hogy Athanasius a Julianus edictuma alapján, mely a különböző egyházi pártok püspökeit visszahelyezte székhelyeikre, visszatért; de minthogy kezdett görög asszonyokat is téríteni, Julianus ismét száműzte. Annyira nem bír a kor szellemével senki szembeszállani, hogy a fenkölt lelkű Julian is a türelmetlenségbe csapott át. Jovianusnak az egyháztörténetirők egy levelet tulajdonítanak, (Opera Athanasii p. 622. 814. B. Migne), melyben a következő hely fordul elő: ἀνακτάται σε ἡμετέρα βασιλεία καὶ ἐπανελθεῖν βούλεται πρὸς τὴν τῆς σωτηρίας διδασκαλίαν (Visszahív téged a mi királyi hatalmunk és azt akarja, hogy te vezesd az üdvösség tanában). Nem teszi-e kétségtelenné mindez, hogy Themistios az V. beszédet csakugyan Jovianushoz tartá, de ha a XII. beszédből e közvetlen actualitas hiányzik is, egyáltalán nem forog fenn elég ok arra, hogy a beszédet tőle elvitassuk. Mert hiszen ugyancsak Sokratesből olvassuk, hogy Themistios e beszédet a senatus élén Dadastanában intézte Jovianushoz, de később Konstantinápolyban ismét elmondá: »itt Themistios a bölcse és a többi tanácsosok élén menve találkozott vele és üdvözölte consuli méltóságáért egy beszédben, melyet később Konstantinápolyban a nép előtt is előadott.« Én *argumentum ex silentio*-nak tekintem az V. beszéd actualis részének elhagyását, a *vallásszabadság* részletező magasztalását. Ugyanis Jovianus meghalt, mielőtt Konstantinápolyba juthatott volna, utána Valentinianus következik, ki társául vette Valenset. És itt van a kulcsa annak, hogy két beszédet találunk Themistios irodalmi hagyatékában.

Szegény panegyristák! Nekik az a végzetük, hogy mindig magasztaljanak. És ha keressük beszédeikben az actualitást, ez az általános amplificatiokban annyira elrejtőzik, hogy gyakran abban találjuk meg a mi épen hiányzik belőlük, holott megvárnók, hogy bennük legyen.

Igy Themistios miért magasztalja Jovianust épen azért, hogy a bölcsestet fogadja vissza a császári palotába? Hiszen Julian hirdette a bölcsestet jogát Konstantinus után, ki a keresztyén egyházat juttatta uralomra és távolról sem törődött a bölcsestettel? Azért, mert mint tisztavérű bölcse, ki még nem is tért át a keresztyén hitre, mint a bölcsestet képviselője szólott, a panegyris útján leplezte el aggodalmát, nehogy Jovianus, ki visszahívatta Athanasius, vele a keresztyén dogmák uralmát ültesse vissza a trónra. A XII. beszédben már a bölcsestet bevezetéséről nem szól, de annál bővebben a vallásszabadságról. Én a kérdést úgy vélem megoldhatni, hogy a két beszéd egyazon beszéd két formában kidolgozva. A Jovianus halála után egyes részek feleslegessé váltak. Mert ugyan mi értelme lett volna a gyerek Varronianus, a várakozó Konstantinápolyra vonatkozó részeknek, mikor Jovianus helyét Valentinianus foglalja el? De a *vallásszabadságot* mondhatni főrészévé tenni a beszédnek ugyanaz a fatum kényszeríté a panegyristát. Arról beszélt, a mi épen veszélyben for-

gott. Hogy pedig Sokrates, Sozomenes, Nikephoros egyhangulag állítják, hogy e beszéd birta Valenset türelemre; ezt megmagyarázza az orthodox egyház történetíróinak fölfogása, kik a *vallás-szabadságot* hirdették, mert az orthodox egyházat üldözték. Majd megfordul a világ sorja; üldözöttekből válnak üldözőkké. Hogy ily kettős feldolgozás lehetséges, magából Themistiosból lehet kétségtelen bizonyossággal kimutatni. Csodálom, hogy Förster nem vette számba azt a teljesen analog egyezést, mely van az Angelo Mai-fölfedezte (a Dindorf kiadásával) XXXIV. és a XVII. beszéd közt. Itt is egy Themistiosnál sűrűn előforduló *közhely* kétszeri kidolgozásáról van szó. Themistios Theodosius császár a város praefectusává teszi. Zavarba jön a bölcseész. Le kell szállnia a bölcseség, a platonikus eszmék köréből a gyakorlati politika küzdő homokára. Alaptételül veszi, hogy Theodosius utat nyitott a bölcsésznek. Nem ugyan e tételből indult-e ki az V. beszéd, melynek centoszerű feldolgozása lenne a Dudithnak tulajdonított beszéd? És ezt Themistios 384-ben mondja, husz évvel az V. beszéd után. Ugyan e tétel képezi a XXXIV. beszéd alapját. A különbség majdnem ugyanaz. Ez utóbbi a kidolgozott beszéd, a XVII-ik ehhez képes vázlat, épen úgy mint a XII. beszéd az V. beszédhez képest. Az actualitas a XXXIV. beszédből érezhető, mert Theodosius császár panegyrisévé szélesül. És hogyan? Azt állítja a szónok, hogy még lehetne hibáztatni, ha bölcseész létére egy kényur szolgálatába áll, de Theodosius az emberszeretetet és nagylelkűség mintaképe. Mikor tehát egy uralkodó hívja meg, hogy legyen politikájának munkatársa: ekkor csak a platonikus eszményt szolgálja, ki arról álmadozott, hogy a bölcseészek kormányozzák az államot vagy az állam kormányzói legyenek bölcseészek. Összevettem a két beszédet pontról pontra és teljesen ugyanazt a viszonyt találtam, mely van az V. és XII. beszéd közt. Pl. a 215. lap. (Petavius lapjelzése szerint megfelel a 32. lapnak a Dindorf-ból átvett Angelo Mai-féle lapjelzés szerint).

Igy felhossa a bölcseész-kedvelő uralkodók sorában Trajanust, Hadriant, Marcus Antonius, kik Arianust, Rusticust részeseivé tették az államkormányzásnak. Szórol-szóra ugyanazon kifejezéssel is él: Ἐξανάσταντες ἐκ τῶν βιβλίων μενίστας ἐποιοῦντο καὶ συνέρχους τῆς τῶν κοινῶν ἐπιτροπείας (215. a) ez annyi mint ἀλλὰ τὸν Ἀρειανὸν καὶ τὸν Ρούστιχον τῶν βιβλίων ἐξανάσταντες οὐκ εἶσαν ἄχρι τοῦ μέλανος καὶ τοῦ καλάμου φιλοσοφεῖν. Példáku főlemlíti a Scipiokat, Varrokat, Catokat, kik bölcseelkedtek (215. b.) a XXXIV beszéd 8. fejezetének végén pedig így nyilatkozik: tudom, hogy a régi romaiak is így gondolkoztak, kiknél Cato, a bölcseész censor volt, Brutus hadvezér, Favonius tribunus és Varro hat lictoros hivatalt viselt és Rutilius consul volt. Nem is említem Priscust és Thraseat stb. Ez utolsó fordulat szórol-szóra talál a XVII. beszéd következő szavaival: ἔω γὰρ τὸν θεσπέσιον Πλάτωνα. A XXXIV. beszéd végén megemlékezik Platon azon gondolatáról,

mely a *Respublica* alapeszméjének tekinthető, hogy az isteni szemléletből (θεωρία τοῦ θεοῦ) a földi élet kormányzására leszálló bölcs lélek ne feledkezzék meg arról a kötelekről, melynek szemléletes képét nyújtja Homeros híres helye az aranylánczról, melyet Zeus az ég tetejéről bocsát alá és melyre függesztve elbirná az összes isteneket. (II. VIII., 19.) A beszéd így végződik: Καὶ τὸ κάτω δὲ ἡμῶν οὐ παντάπασι κάτω ἐστίν, ἀλλ' ἄνωθεν ἐξῆπτας καὶ ἀπεινώνεται, vagy magyarul: a mi azonban nekünk nincs teljesen alatt, mert magasra van felfüggesztve és oda irányítva. Angelo Mai meg is találta az indító okot, mi a szónok lelkében e képet fölkelté. Palladásnak van egy epigrammja, mely talán éppen Themistius lépését gulyolja ki.

Ἄντογος οὐρανίης ὑπερήμενος ἐς πόθον ἡλθεῖς
Ἄντογος ἀργυρέης, αἰσχρὸς ἀπειρέσιον;
Ἦσθὰ ποτὲ κρείσσων. αὐθις δ' ἐγένου πολὺ χείρων.
Δεῦρ' ἀνάβηθι κάτω, νῦν γὰρ ἄνω κατέβης.

Alljon itt ez epigramm fordítása is:

Égi kocsin ki ülél, le alá most szállani vágyol,
És fel ezüst kocsira hágsz, mi gyalázat e tény,
És derekabb ki valál mért sülyedsz annyira most le?
Szállj le alá fennről nagyra ha vágyol alatt.

És csodálatosképen ugyan e gondolatot találjuk kifejezve a Konstantinushoz intézett II. beszédben (32. d.) Itt is Homeros aranylánczához hasonlítja a szónok azt a köteleket, mely a földet az éggel összeköti. »Mert minden beszédnek a végpontja, a határa, a célja, az, hogy a bölcsészet semmi egyéb, mint a lehetőségig az istenhez való hasonlatosság elérése.« Tökéletesen igaza van Angelo Mainak, ki a beszéd elején (81. j. Dindorf kiadásának 2145. l.) egy jegyzetben így nyilatkozik: »Themistios műveiben különösen meg kell jegyeznünk, hogy sok hasonló, sőt éppen ismét előforduló hely található. Így a mily megszólítással fordult Themistios a IX. beszédben (123. c.) a gyermek Valentinianushoz, ugyan azt ismétli, a XVIII. beszédben (224. D.) a szintén gyermek Arcadiushoz. Homerosnak ugyanazon szavait idézi (az I. beszédben p. 6. D. II. beszédben, p. 34. c. a VIII. beszédben, p. 102. a XI. beszédben 141. D.). Ki is fejezi Angelo Mai, hogy az ily egyezések nem jogosítanak föl arra, hogy összetakoltnak tekintsünk bármely beszédet más beszédekből és hivatkozik arra, hogy Isokrates *vagyoncseréről* szóló beszédéhez írott jegyzeteiben és függelékében hasonló egyezéseket nagy számmal mutatott ki. Ez analog tények alapján bátran állíthatom, hogy Förster föltevésére nincs szükség. A mi Dudithot arra bírhatta volna, hogy ily leplezett alakban mintegy igazolja a maga ingadozását, az erős vallási meggyőződés e korában, másfelől a keresztyénység első nagy hitszakadásával oly sok pontban találkozó második hitszakadás

ellenében a vallásszabadság áldásait hirdesse és a nagy görög szónok szellemében készített beszédével hasson a kölcsönös kiméletre és türelemre: Dudith életének azon korszakában lett volna érthető, midőn Krakóban házassága miatt a katolikus egyháztól elszakadt. Ugy de akkor ő e lépését nyíltan védte II. Miksa császárhoz írott védekező iratában, mely 1567-ben kelt, valamint hozzá intézett levelében, melyeket a tridenti zsinaton tartott beszédeivel együtt adott ki Reuter Heidelbergben 1610-ben. Ki e védekező iratot elolvassa; azt a nemes hévvel és lelkesedéssel ömlő gondolatok árja ragadja magával, a biblikus légkör pedig egészen a hitvitázók szellemét tükrözi vissza. Nem a görög bölcsészet légköre ez, de a XVI. század harci szenvedélyének tűzétől izzó levegő. Már a tridenti zsinaton tartott beszédekben nyilatkozik meg Dudith reformeszmékre sovár lelke: az agitator hevét érezzük. Mily meszsze van ez ahhoz a nyugott bölcselkedő, majdnem bátortalan hanghoz, mely a szegény görög panegyristát jellemzi.

A tridenti zsinat előtt, még ifjukorában valószínűen azon időben, midőn Paduába görög tanulmányokkal foglalkozik, mikor Demetrios *πρὶ ἐμπνεύματος*-át, Longinos *πρὶ ὕψους*-át, Dionysios: *Judicium de historia Thucydidis*-ét fordítja: 1557—1558-ban a még ifjú Dudith munkája e fordítás, mely 1560. után keletkezik.

A Halic. Dionysios művének fordításába az előszó 1560. márcz. 5-én kelt, melyben maga emlékezik meg görög tanulmányairól és maga jelenti, hogy a fenn felsorolt munkák fordításával foglalkozik és ezenkívül egy a négy evangélium egy régi görög commentárjának kiadásával, melyet neki Sophianus Mihály adott. A Halic. Dionysios fordítására a híres Paulus Manutius kérte föl. Azon tényből, hogy ez előszóban nem emlékszik meg Themistiosról, az következik, hogy ekkor még nem foglalkozott az ő fordításával. De nem fordíthatta le ép a tridenti zsinatra való küldetése alatt, hiszen utközből időt vett magának, hogy verseket írjon, mint az egyetemi könyvtár Oláh-códexében tényleg van is egy csonka verse. Ismertetem e folyóirat mult évi folyamának 476—7. lapjain. A míg még a katolikus egyházi méltóságok után törekedett és ez idő volt az, nem léphetett föl oly nyíltan, de nem is volt rá alkalma. A tridenti zsinat lefolyása, merész ékesszólásával keltett ellenséges indulat, hiszen Hosius bibornok ki érzi, hogy az *episcopusból aposcopus* lesz, előkészíték nála a hangulatot, mely őt, ki 1563-ban előbb csanádi, majd pécsi püspök lett, mint II. Miksa követe egy udvarhölgy (Strass Regina) iránt fellobbant szerelmének áldozatul dobja emelkedését. És itt tér el a két pálya: a Themistiosé és a Dudithé. Themistios megélt a hatalom és méltóság napfényében ékesszólásával; melyről Reiske tulzott szigorral ítélkezik, midőn benne aljas hizelgésnél, tautológiánál közhelyek ismétlésénél egyebet nem talál, de mindenestre a szabad szó veszélyét nem ismerte. Dudith az egymással harczoló felekezetek közt elszigetelten maradt. Midőn legjobb barát-

ját Palaeologus Györgyöt Rómában megégették 1585-ben, ez elég keserű figyelmeztetés volt neki. Őt vagyoni függetlensége, de főként a magány, az egyedüllét megóvta a dúló harcz sebeitől; de azért leveleiben, irataiban sehol a meghunyászkodásnak, a meggyőződés nélküli szófecsérlésnek nyoma sincs. És már csak e hangulata sem felel meg Themistios nyugott elmélkedésének, hogy annak álarczát vegye föl. Ki oly leveleket ír, milyent ő Beza Tódorhoz, Wolfhoz, Melius Juhász Péterhez, Simmlerhez, de főként Lasiciushoz; sőt magához II. Miksához, arról épen ellenkezőleg, mint Förster állítá, el lehet mondani, hogy *er hatte nicht das Zeug dazu*... hogy ebben a korszakban szónoki chriát írjon a vallásszabadságról.

Ez alkalommal nem bocsátkozom Dudith szónoki műveinek, de főként leveleinek méltatásába; mert életét és műveit egy nagyobb tanulmányban érdemes tárgyalni; csak annyit mondok, hogy ha a XV. század első rangu latin költője Janus Pannonius, a XVI. század egyik legnagyobb szónoka és stílistája Dudith András. Nem a panegyris üressége, de a gondolatok gazdagsága, a sziv heve és a képzelem lendülete egyesül Dudith műveiben. Nagy hatást is tett korára. Mert nem jellemző tény-e, hogy nagyobb hitvitázó leveleit kéziratban terjesztették? Ugy, hogy mondhatni ugyanazon sorrendben találtam meg e leveleket a Nemzeti Múzeum 759. sz. codexében, mely egyébként is igen értékes codex és a kolozsvári Unitarius könyvtár *N. V. 6. Epistolae Quaedam Dudithii* jelzett codexében. Hogy egy forrásból eredett e két codex, bizonyítékul hozhatom föl, hogy a Lasiciushoz intézett levelet mindkét codex ily bevezetéssel közli: *Epistola Andreae Dudithii Aureis digna literis ad Johannem Lasicium in negotio Religionis scripta, in qua de S. Trinitate tractatur et mysteria Christianae Religionis de Deo Filio et S. p. Sancto explicatur.* Krakkó jan. 9. 1571.

Ugyan e levelek megjelentek Faustus Socinus műveinek első kötetében 1656. 510—534. lapokon.

A Beza Tódorhoz írott remek levelet megtalálta Minus Celsusnak, kinek neve alatt Sandius hite szerint (a Bibliotheca Antitrinitariorum opus posthumum Cristoph. Chr. Sandii Freistadii 1784.) maga Faustus Socinus lappang, *De haereticis capitali supplicio non afficiendis* cz. munkáját, mely 1584-ben, tehát még Dudith életében jelent meg. Az érvek, melyeket e nagy tudományról írott munka a vallási türelem mellett felsorol, a biblikus idézetek egész sora, az evangéliumi példázatok éleselméjű magyarázata: Dudith gondolataival, melyeket a Bezához írt levélbe letett: bámulatos összhangban vannak. Hogy egy példát hozzak föl: Minus Celsus felsorolja mindazon bibliai helyeket, melyek az örök békét hirdetik és így az üldözéseket kárhozhatják. E helyek közt van Máté XIII. 24. és köv. verseiben olvasható példázatok a magvetőről, kinek ellensége kokonlyt hintett a jó mag közé. Mikor a szolgák

ki akarták tépni a konkolyt, a gazda így szól: Engedjétek, hogy mind a kettő növekedjék együtt az aratásig és az aratás idején meghagyom az aratóknak, szedjétek össze először a konkolyt és kössétek azt kékbe, hogy megégettessék, a gabonát pedig takarjátok az én csűrömbbe. (Máté XXXIII. 30.) A vallási türelem hirdetője külön fejezetet szentel a szent hely magyarázatára: Zizaniorum parabola explicatur cz. alatt (27—59. l.) melynél elmésebb biblíamagyarázatot ritkán találni. Dudith Wolfhoz intézett egyik levelében (1569-ben pünköszt napján kelt) felhozván a protestansok türelmetlenségét bizonyító, annyiszor szemökre hányt példákat, e szónoki kérdésre fakad: Quomodo illius (t. i. a pápaságnak) crudelitati insultabimus? Usurpabimusne illud amplius: *Sinite eos crescere usque ad tempus messis*. Tehát nyilván ugyan e példabeszéd lebeg előtte, Nemes hsvvel így folytatja: Dicemusne arma nostra spiritualia non carnalia esse? Factabimusne *amplius fidem cogi non oportere*. Libertatem conscientiis permittendum esse?

Más helyen pedig nyíltan mondja, hogy a nyáját nem azért bírta az Idvezítő a pásztorokra, hogy a juhakat felkonczolják, hanem hogy a farkasoktól megóvják. Wolfhoz írja 1572-ben.

Quis ita caecus est, qui non videat, hanc feritatem et doctrinae Christi repugnare et in Dei Ecclesia prorsus omni exemplo carere? Non ovium est mordere, sed luporum. Non persequitur quemquam vera ecclesia, sed persecutionem patitur. Mint látni a bizonyítás módja és útja annyira a XVI. század hitvitázó szellemében van tartva, hogy éppen a Themistios bölcselmi gondolatainak hiányzása meglehetősen döntő érvet szolgáltat azon nézetem mellett, hogy Themistios beszédét Dudith tényleg fordította és nem írta, és így nem forog fenn ok arra nézve, hogy Themistiostól a beszédet elvittassuk. Minthogy e beszéddel annyit foglalkoztam, be is mutatom a magam fordításában.¹ Értekezésemet azzal az óhajtással fejezem be, vajha a XVI. század nagy szónokának összes művei ép úgy kiadatnának, mint a hogy kívántam volt, hogy Janus Pannonius teljes kiadásban jelenjék meg.

Budapest, 1900. okt. 19.

HEGEDŰS ISTVÁN.

¹ V. ö. Ugyane folyóirat . . . lapjain közölt beszéddel.

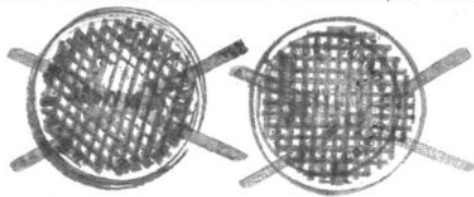
ADATTÁR.

DEÁK FERENCZ LEVELE A VÖRÖSMARTY ÁRVÁK ÉRDEKÉBEN.

A nemzeti gyász és az elhunyt költőkirály családja iránti részvét, mely 1855 november havában egész Magyarországon oly hatalmasan nyilatkozott meg — a reactionarius kormánynak épenséggel nem volt inyére. Attól félt, hogy a szomorúság ismét össze hozza az ország szabadságát sirató népét s ez alkalom lesz arra, hogy ismét szemben álljon egymással az elnyomó és elnyomott s a nagy nehezen s durva, kegyetlen erőszakkal behozott *jólét* ismét a szabadság küzdelmekben fogja végét érni. A sajtónak némi revolutionarius intentióit látta abban, hogy a gyász idő alatt fekete keretben jelent meg, s hogy a haláleset recenzióiban meg megjelent az a veszedelmes kérdés: vajon hol marad a régi dicsőség, mely az éji homályba merült? . . .

A kormány tehát — a censurára bízta, hogy a gyásztól és elnyomatástól eshetőleg fellelkesülő tömeget lehűtse. Mindent megtett az iránt, hogy lehetőleg úgy legyen a költő elparentálva, mint a ki soha sem szólt a néphez — ama formában: Hazádnak rendületlenül légy híve óh magyar! Nem csoda tehát, hogy mikor Deák Ferencz, az árva Vörösmarty gyermekek gyámola a sajtó útján akarta felszólítani a közönséget, hogy az anyagiak nélkül szűkölködő árvák számára adja össze nélkülözhető filléreit, — a censura a kegyelet, az emberbarátság e tényét egyszerűen nem engedélyezte. Nem maradt tehát egyéb hátra minthogy Deák magánlevelekben szólítsa fel a nemzetet az adakozásra.

Itt közlök egy ilyen levelet, melyet Deák Ferencz — állítólag — gróf Károlyi Alajosnak (ez idétt Ausztria nagykövete az angol udvarnál) — írt. A levélnek egyedül aláírása ered Deák Ferencztől, a többi idegen kéz írása.

A nagy 4° levélpapír felső sarkában az ismert koronás BATH látható présnyomásban.

A levél — úgy látszik — tényleg elküldetett és kézhez jutott, erre enged következtetni a levélen kívüli hivatalos irattári jelzés.

A levél így hangzik:

Pest, 1855. decz. 14.

Mélyen tisztelt Nagyméltóságú Gróf!

Honunk legjelesebb költője *Vörösmarty Mihály* elhunyt és özvegyét s három kiskorú árváját vagyontalan állapotban hagyta. Lelkének dús tehetségei mellett is vagyoniilag szegény maradt ő, noha legszerényebb egyszerűségben folytak le napjai; mert munkás életének minden óráját az irodalom nehéz pályáján egyedül honának szentelte. Kitűnő sükert, fényes dicsőséget aratott, de értéket nem szerzett, még annyit sem, mivel családjának jövőjét biztosította volna.

Óhajtása volt a boldogultnak, mit élte végnapjaiban is nyilvánított: hogy elhagyott árváinak gyámja legyek. Harmincz évi szoros barátság kötött engem őhozzá; s én szent kötelességemnek tartom óhaj-tását valósítani; és ha véle közelebbi személyes viszonyban nem álltam volna is, bizalmát megtiszteltetésnek tekinteném.

Aggódva nézek a jövődnök elébe, mely a jeles férfiúnak özvegyére s ártatlan kisdedeire vár, de csüggedni nem enged ingatlan bizalmam; hogy a magyar irodalomnak számos barátai szeretet és hála érzelmeivel fogják felkarolni az elhagyottakat s tettekben is fog nyilvánulni a szíves tisztelet, melylyel oly számosan kísérik az elhunynak dicső emlékét.

Hírlapok útján óhajtottuk volna felszólítani a magyar irodalomnak barátit oly segélyezésre: mely köztartozásunknak s a dicsőült jeles érdemeinek megfelelőleg az özvegy sorsát s az árvák illő neveltetését biztosítsa, hogy el legyen hárítva nemzetünkéről azon vád, mintha mi a közöttünk feltűnt s honunk javáért fényes sikerrel működött lángésznek becsét méltányolni képesek nem volnánk, vagy elég hálátlanok és részvétlenek lehetnénk nem gondoskodni vagyontalan családjáról azon férfunak, ki csak azért nem gondoskodhatott kellőleg övéiről, mert egyedül honának s a tudományoknak élt és lángeszének minden erejét a nemzet szellemi műveltségének emelésére fordította.

De az ilyenmű nyilvános föllépés tiltva lőn. — A magyar akadémia elnökeinek sem sikerült e részben engedélyt kieszközölni s a magán utoni segélyezés eszközlése van egyedül megengedve.

Szent kötelességet teljesítek tehát, a honfinak, hű barátinak és gyámnak kötelességét, midőn a magyar irodalom barátinak sorában Nagyméltóságodat is tisztelettel s bizalommal megkérem segítse Nagyméltóságod nemeslelkű adakozás által letörlni az atyátlan árváknak könyeit, s ekép leróni a nemzet legszentebb tartozását.

A pénzt vagy statuspapirosokat, urbéri kárpótlási kötelezvényeket, miket szinte hálás köszönettel fogadunk, én fogom átvenni, s mindez a közhatóság felügyelése alatt fog kezeltetni.

Teljes bizalommal ismétlem buzgó kérésemet s Nagyméltóságod kegyeibe ajánlott tisztelettel vagyok
Nagy Méltóságodnak

alázatos szolgálja
Deák Ferencz.

Kívül: irónnal: 10/1856 felette átírva:
10 szám. 1856.

és ismeretlen kéztől irónnal:

J. T.
gf. Károlyi Alajosnak
Londoni nagykövetnek
szól.

REXA DEZSŐ.

Az itt közlött levélnek egy másik eredeti példánya található a halasi ev. ref. főgymnasium könyvtárában. Ezt Deák Ferencz Seny József-hez, egykori tanuló társához intézte. Amannál négy nappal előbb: *Pesten Dec. 10-én 1855* kelt. Ugyanoly papírra van írva mint a gr. Károlyihoz intézett levél. Az egész levél szövege Ring Adorján volt akadémiai irnok írása: de a megszólítás: *Kedves barátom!* s a befejezés: *Isten áldjon! szívedre kötöm az ügyet igaz barátod Deák Ferencz* — Deák kezétől származik. Ebben a példányban a két utolsó bekezdés így hangzik:

»És mivel a magány utoni segélyezés van csak megengedve, bizalmas kérésem arra is terjed: légy barátom szíves barátidnak, ismerősidnek körében mindazokat, kik az elhunynak érdemeit tisztelik, a szellemi műveltség magas becsét méltányolni tudják s részvétellel vagynak az árvák iránt, magán uton meg kérem, hogy keblük nemes érzelmeit követve ők is adakozzanak, s áldozzanak a nemes célra.

Külön aláírási ívek nem küldethetnek szét, de mindenki, a ki valamely barátjától, ismerősétől bármi segély-pénzt felvesz, az adónak nevét is feljegyezve a pénzzel együtt küldjed hozzám Pestre (Angol királyné szálloda 72. szám), vagy Tóth Lőrincz úrhoz (Uri utca Trattner Károlyi ház 1-ő emelet) s megnyugtatósára a pénzátvételéről elismerő utat (talán: irat?) fog kiszolgáltatni. — Nem csak kész pénzt, hanem bármi kamatozó status papírost s úrbéri kárpotlási kötelezvényt is hálás köszönettel fogadok.«

A két aláhuzott szó és két betű Deák írása, valamint a külső cím is: *Tekintetes Seny József urnak tisz. Halason.*

Különben a levélen postabélyeg nincs, vagy külön borítékba lehe-tett, mely ma nincs meg. A levelet, a címzett halála után családja, annak könyvtárával együtt ajándékozta a halasi főgymnasium könyvtárának.

A nyilvános segélygyűjtés megtiltásáról s e levelekről Arany-Tompa levelezésében is van említés.

Sz.

MAGYAR ÍRÓK ÜGYVÉDI VIZSGÁLATAI.

»Jogász nemzet«-nek szoktuk magunkat nevezni. Nem ok nélkül; de ez a nevezet még jobban ráillett a régi jó idők »nemesi nemzet«-ére. A török háborúk és nemzeti fölkelések lezajlása után, mondjuk: Mária Terézia korától kezdve egy teljes századon át, a magyarság a régítől sokban elütő, szinte különleges életet élt, melyre a nemesség utóbb úgy tekintett vissza, mint a kiváltságos szabadság fénykorára. A történetírók és publicisták eleget írtak már e korról, de inkább a politikai viszonyokat mint a társadalmi életet vizsgálták. Ez utóbbinak rajzához kívánunk ezúttal néhány adattal járulni.

Tárgyunkra általánosságban elég annyit megjegyeznünk, hogy a nemesség a XVIII. század folyamán híven és büszkén ápolta az ősi hagyományokat, s ezekhez — mint ismeretes — oly mereven ragaszkodott, hogy jó ideig útját állta minden haladásnak. A hagyományokhoz való ragaszkodás az életpályákról való felfogásában is megnyilatkozott. A gazdálkodás volt a főfoglalkozása a jobbágyok-művelte ősi földön, melyet némely család — mint büszkén emlegette — »iure primae occupationis« bírt. Egy-egy tagja, néha több is, elment pár évre katonáskodni, mert a fegyverforgatás nemcsak kötelessége, hanem joga is volt a nemességnek, s a napoleoni háborúkban még nyílt néhányszor alkalma a »fölkelésre« is. Mint született törvényhozónak ismernie kellett továbbá hazája törvényeit; jogtudományi ismereteinek azonban Mária Terézia koráig jóformán egyetlen forrása a Verbóczi új meg új kiadásban megjelenő *Tripartituma* volt. XVII. századi hagyomány volt, hogy a protestáns ifjúság a XVIII. század végeig némi theológiát is tanult a főiskolákon, hogy egyháza ügyeit majdan hozzáértően intézhesse. Papi pályára már nagyon kevesen léptek, orvosi, mérnöki és tanári pályára még kevesebben, bizonyára azért is, mert e pályák már a nem-nemes osztályoknak is nyitva álltak, s ezekből alakult lassankint a tudományban és tekintélyben egyre növekvő honoratior-osztály.

A megyei közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a törvényhozás, a felsőbb kormánysszékek és cancellariák ügyeinek ellátása és vezetése azonban tisztán a nemességre várt, s e feladatának csak jogi előkészítéssel felelhetett meg. Ím ez teszi szükségessé, hogy a nemesség a törvénytudományokat tanulja; s ha még hozzávesszük, hogy a szorosan vett ügyvédségre s a kisebb hivatalokra később a honoratior-osztály is mehetett: érthető, hogy szükség és becsvágy egykép nagyra növeli azok számát, kik nemcsak foglalkoznak a jogi tudományokkal, hanem az ügyvédi oklevelet is megszerzik. (Fényes E. szerint 1846-ban 4123 ügyvéd, s csupán kir. és megyei tisztviselő 6577 volt Magyarországon.) — Azok a jegyzőkönyvek tehát, melyek 1769-től 1869-ig kerek száz esztendőről az ügyvédi vizsgálatok eredményeit foglalják magokban, életrajzi adataikban egyszersmind fontos kor- és művelődéstörténeti adalékot szolgáltatnak. A legismertebb nemes családok jóformán mind képviselve vannak e kötetekben (némelyik egész jogász-dynastia) mint a Bay, Beniczky, Berzeviczy,

Bittó, Boronkay, Csapó, Fáy, Földváry, Görgey, Hajnik, Ilosvay, Jankovics, Jeszenszky, Kossuth, Kosztolányi, Lehoczky, Okolicsányi, Ottlik, Patay, Puky, Plachy, Ragályi, Rakovszky, Ruttkay, Szentiványi, Szemere, Szontagh, Szunyogh, Thaly s más családok, melyek mind több taggal szerepelnek a jegyzőkönyvekben; sőt a XIX. században feltűnedeznek a főurak is: a Széchenyi, Teleki, Dessewffy, Majláth, Wenckheim, Sztáray, Péchy, Cziráky-családok egyes tagjai.

Ezúttal ugyan csak az írók ügyvédi vizsgálatairól akarok szólni, de meg nem állhatom, hogy közben néhány, közéleti szerepléséről ismert nevet is meg ne említsek; annyi hibás adat forog valamennyinek életrajzában, a hiteles adatok pedig a protocollumok néverdejében úgy el vannak temetve, hogy jegyzeteimnek közlésével — azt hiszem — jó szolgálatot teszek az életrajzíróknak, kik — hitelesebb források híján — átvesszik az itt-ott találomra vagy hallomásból idézett adatokat. Engem is ép egy ilyen gyanúsnak tetsző (s hibásnak is bizonyult) adat indított a közelebbi kutatásra.

Az 1769-től 1869-ig tett ügyvédi vizsgálatok jegyzőkönyvei hét folio kötetben jelenleg az orsz. levéltárban őriztetnek. Legteljesebb az I. kötet, mely 1769—1783. terjed, czíme: »*Protocollum D. D. Procuratorum ex Benigno Mandato Caesareo-Regio per deputatos ex Inclyta tabula Regia Judiciaria examinatum.*« Ez a kötet a vizsgálatot tett fiatal ügyvédekéről 6—8 soros »curriculum vitae«-t is ad. Az elsőik, kik vizsgálatot tesznek: Rátkay József, Hertelendy Ignác, Nagy Dávid de Dálnok, Modrovics János, Jeszenovszky János stb. Itt van továbbá 1775-ben *Ányos János*, a költő testvérbátyja, 1777-ben *Boráros János*, Pest városának később nagyérdemű bírája, a 90-es években a magyar színészárság lelkes pártfogója, stb.

A többi »*Protocollum neo-censuratorum Advocatorum*« című kötet már csak a vizsgálat eredményét, 1808-ig még napját is, ezentúl már csak az eskütétel napját jelöli meg; legtöbbször még a vallás is föl van jegyezve. A II. kötet 1791—1795., a III-ik 1795—1808., a IV-ik 1808—1825., az V-ik 1826—1837., a VI-ik 1837—1849., a VII-ik 1861—1869-ig terjed. 1840-ig minden latinul, az 1839/40-iki országgyűlés befejezése után minden magyarul van fogalmazva.

A vizsgálatok tudvalevőleg a personalis főelnöklete alatt a kir. tábla albizottságai előtt folytak le, évenként négy ízben, ú. m:

1. a vízkereshti időkorban (termino epiphanali) márczius—április havában,
2. a husvét-utániban (term. postpaschali) június havában,
3. a szentistváni időkorban — szeptember havában,
4. és a szentmártoniban — december havában.

Mivel országgyűlések idején a királyi tábla is Pozsonyban volt, az ügyvédi censurákat is itt tartották. A vizsgálat eredményét három fokkal jelölték, a régi latin s magyar elnevezésekkel ekképen: *praeclare* (kitűnő), *laudabiliter* (dicséretes) és *suffICIENTER* (elegendő); a ki nem felelt meg, ismétlő vizsgálatra utasították.

Im a bennünket irodalmi és közéleti működésük vagy rokonságuk miatt közelebbről érdeklők sora.

Pápay Sámuel¹ vizsg. tett 1796. jún. 6. dicsér. eredm.; föleskü-
dött 1796. jún. 10.

Kisfaludy Boldizsár² vizsg. tett 1798. márcz. 21. kitűnő eredm.;
fölesküdt 1798. márcz. 22.

Takáts József³ vizsg. tett 1800. jún. 4. kitűnő eredm.; föleskü-
dött 1800. jún. 6.

Gr. Séchenyi László vizsg. tett 1801. márcz. 23. kitűnő eredm.;
fölesküdt 1801. márcz. 23.

Vittkovits Mihály vizsg. tett 1803. jún. 18. kitűnő eredm.; föl-
esküdt 1803. jún. 19.

Ivánszky Antal⁴ vizsg. tett 1803. decz. 15. dicsér. eredm.; föl-
esküdt 1803. decz. 20.

Kisfaludy Mihály vizsg. tett 1805. jún. 5. kitűnő eredm.; föles-
küdt 1805. jún. 6.

Jókay József⁵ vizsg. tett 1806. máj. 20. dicsér. eredm.; föles-
küdt 1806. jún. 22.

Fáy András vizsg. tett 1808. márcz. 27. dicsér. eredm.; föleskü-
dött 1808. ápr. 4.

Szemere Pál vizsg. tett 1808. jún. 4. dicsér. eredm.; fölesküdt
1808. jún. 6.

Ezentúl már csak az eskütétel napja van följegyezve.

Teleki László	dicséretes eredm. után fölesküdt	1809. márcz. 2.
Kossuth András	kitűnő » » »	1809. márcz. 2.
Földváry Gábor ⁶	kitűnő » » »	1810. márcz. 11.
Thaisz András ⁷	kitűnő » » »	1811. márcz. 16.
Dubraviczky Simon ⁸	kitűnő » » »	1812. szept. 26.

¹ Pápay Sámuel (1770—1827.) az ügyvédi oklevél megszerzése után gr. Esz-
terházy Károly egri püspök pártfogása mellett 1796—1800-ig az egri lyceumban
a magyar nyelv és irodalom tanára lett. A püspök halála után és betegeskedése
miatt azonban lemondott tanári állásáról s Pápán az Eszterházy-családnak lett
uradalmi ügyésze.

² Kisfaludy Boldizsár (később püspöki praefectus) meg az alább követ-
kező Mihály (később győrmegyei főjegyző, majd alispán) Kisfaludy Sándor test-
véröccse.

³ Péteri (utóbb télhi) Takáts József (1767—1821.) előbb theológiát vég-
zett, majd a Festetics-családnál nevelősködött nyolcz évig; ez idő alatt kezdett
irodalmi s jogi tanulmányokkal foglalkozni. 1800-tól kezdve a veszprémi káp-
talan ügyésze.

⁴ Ivánszky Antal (1777—1850.) egri ügyvéd s a lyceumban 1808-tól
1841-ig Pápay S. utóda a magyar ny. és irod. tanszéken.

⁵ Jókai Mór édes atyja, révkomáromi ügyvéd.

⁶ Földváry Gábor (1787—1854.) Pestmegye későbbi (1832—1836.) nagy-
hírú alispánja, ki a pesti Nemzeti Színház építése és a magyar színészet párt-
fogása körül szerzett irodalmi érdemeket.

⁷ Thaisz András (1789—1740.) a Tud. Gyűjtemény (1817—1828.) s
utóbb (1831-től) a Sas szerkesztője.

⁸ Dubraviczky Simon Pestmegye alispánja s 1839—40-ben országgyűlési
követe.

Orosz József ¹	dicséretes eredm. után fölesküdt	1813. márcz. 22.
Igaz Sámuel ²	nem elegendő — — —	(1815. szept. 28.)
Katona József	elegendő » » »	1815. decz. 21.
Szentmiklóssy Alajos ³	kitűnő » » »	1816. szept. 26.
Bárány Boldizsár ⁴	kitűnő » » »	1816. decz. 21.
Helmezy Mihály	kitűnő » » »	1817. márcz. 22.
Bors Sámuel ⁵	elegendő » » »	1820. márcz. 8.
Stettner György ⁶	dicséretes » » »	1821. jún. 26.
Tessedik Ferencz ⁷	elegendő » » »	1822. szept. 25.
Pfanschmiedt Ede ⁸	kitűnő » » »	1822. decz. 16.
Luczenbacher János ⁹	elegendő » » »	1822. decz. 16.
Makáry György ¹⁰	nem elegendő — — —	(1823. márcz. 8.)
» »	elegendő » » »	1823. jún. 16.
Fábián Gábor	kitűnő » » »	1823. jún. 16.
Kovacsóczy Mihály	dicséretes » » »	1823. jún. 16.

¹ Balásfalvi Orosz József a *Fillértár* (1834—35.) s utóbb a *Hirnök és Századok* (1837—1842.) szerkesztője.

² Igaz Sámuel (1786—1826.) a *Hebe* (1820—26.) szerkesztője s a *Magyar Kurir*nak egyideig (1821—24.) társkiadója. Ezúttal megbukott a vizsgálaton (»relegatus ad ulteriorem experientiam«); de nincs nyoma, hogy utóbb ismét jelentkezett volna.

³ Szentmiklóssy Alajosról (1793—1849.) több új adatot közöltem Bajza levelei s az epigramma-pör kapcsán. L. *Bajza Összegyűjt. Munk.* IV. 576. s köv. és VI. 459. l.

⁴ Bárány Boldizsár életéről Szinnyi (M. Írók, I. 546.) csak ennyit tud: »ügyvéd, 1836-ban Gombán élt Somogyban«. Színműveket írt és fordított. Irodalomtörténetileg ismertebb a »*Bánk bán rostája*« cz. munkája.

⁵ Bors Sámuel életéről Szinnyi (i. h. I. 1262.) szintén csak ennyit tud: »kir. táblai ügyvéd«. Neve a Kisfaludy Károly, Bajza és Stettner leveleiben többször előfordul, de nem a leghízelgőbb módon. Az 1825-iki országgyűléskor afféle elődsí alak volt, ki előfizetések koldulásával s a közönség felültetésével sokat ártott az irodalmi tisztességeknek, s ezért a Tud. Gyűjtemény 1826. III. kötetében *Tiszti tára*nak bírálata kapcsán nyilvánosan is megbélyegzi a szerkesztő. Bővebben írtam róla *Bajza Összegyűjt. Munk.* VI. köt. 454—5. ll.

⁶ Stettner, utóbb Zádor György (írói nevén *Fenyéry Gyula*) az Aurora-körnek egyik érdemes tagja, ki buzgó részt vett barátjainak irodalmi vállalataiban (*Handbuch, Ezeregy éj, Convers. lexiconi pör* stb.), 1832—48-ig a pápai jogakadémia tanára, 1851-től kezdve a bírói pályán működött. (Szül. 1799., megh. 1866.) L. bővebben Bajza id. m. VI. 468—9. ll.

⁷ Tessedik Ferencz (1800—1844.) mint gr. Apponyi Antal magántitkára sokat utazott külföldön; írt egy-pár költeményt az egykorú folyóiratokba s megírta úti emlékeit, miért az Akadémia 1832-ben tagjai sorába választotta. L. Bajza 71. sz. lev. Toldyhoz és jegyz. id. h. VI. 456. l.

⁸ A később nevezetes szerepet játszó conservatív politikus: *Zsedényi Ede* (1804—1879.).

⁹ Luczenbacher (később *Érdy*) János (1796—1871.) 1846-tól a Nemz. Múzeum régiségtárának őre, ki történeti s numismatikai munkákat írt.

¹⁰ Makáry György (1799—1857.) először megbukott (»relegatus ad ulteriorem praxim«), de még ugyanazon évben javító vizsgálatot tett, aztán Egerben ügyvédkedett, utóbb 1841-től Pápay és Ivánszky utóda lett a lyceumi irodalmi tanszéken; 1851-től fogva a gymnasiumban is tanított magyar nyelvi tárgyakat. Ifjúkorában költeményeket írt az egykorú folyóiratokba. Bajzának jó barátja volt. L. ennek munk. id. h. VI. 453. és 472. l.

Bártfay László	dicséretes eredm. után fölesküdt	1823. szept.	26.
Tretter György ¹	dicséretes » » »	1823. decz.	19.
Thewrewk József ²	dicséretes » » »	1823. decz.	19.
Klauzál Gábor	kitűnő » » »	1824. szept.	27.
Bajza Antal ³	dicséretes » » »	1824. szept.	27.
Vörösmarty Mihály	kitűnő » » »	1824. decz.	20.
Szemere Miklós	kitűnő » » »	1827. márcz.	25.
Paziazi Mihály ⁴	kitűnő » » »	1828. szept.	21.
Kossuth Lajos	kitűnő » » »	1828. decz.	20.
Bajza József	dicséretes » » »	1829. ápr.	2.
Szentkirályi Móricz	kitűnő » » »	1829. jún.	22.
Fogarassy János	kitűnő » » »	1829. szept.	24.
Hajnik Pál ⁵	dicséretes » » »	1829. szept.	26.
Hajnik Károly ⁶	dicséretes » » »	1830. jún.	18.
Rumy Károly ⁷	elegendő » » »	1830. jún.	22.
Somssich Pál	kitűnő » » »	1831. jún.	22.
Gr. Dessewffy Emil	kitűnő » » »	1831. jún.	22.
Tasner Antal	kitűnő » » »	1831. jún.	22.
Bónis Sámuel	kitűnő » » »	1831. jún.	22.
Madarász László	kitűnő » » »	1831. jún.	20.
Rosty Zsigmond	dicséretes » » »	1832. márcz.	17.
Jászay Pál	kitűnő » » »	1832. ápr.	4.
Cserneczký József ⁸	kitűnő » » »	1832. márcz.	18.

¹ Tretter (utóbb Járý) György az Aurora-kör külső, német tagja.

² P. Thewrewk József (1793—1870.), valamint a főntebb előforduló Fabian G., Kovacsóczy Mihály és Bártfay Lászlóról Bajza levelei kapcsán több új adat van Bajza id. m. VI. k. és jegyz. 451., 457. s köv. l.

³ Bajza Antal — a költő testvérbátyja.

⁴ Paziazi Mihály egy oláh származású s irodalmi műveltségű ifjú, szintén kültagja a Aurora-körnek.

⁵ Hajnik Pál (1809—1864.) 1848—49-ben fővárosi rendőrfőnök; az emigratióból hazatérvén, az 1860-iki országgyűlésen szülővárosát, Vácot képviselte.

⁶ Hajnik Károly (1806—1866.) országgyűlési gyorsíró s szerkesztő, idősb Hajnik Pálnak, a pozsonyi akadémia, majd pesti egyetemi jogtanárnak fia s az ifjabb Pálnak unokabátyja.

⁷ Rumy Károly (1780—1847.) előbb többfelé tanárkodott, majd miután 1824-ben katolizált, Rudnay primás az esztergomi presbyteriumban felállított »honi törvény tanszékére« nevezte ki 1828-ban, s itt működött egész haláláig. Életrőli (Ferenczy-Danielik: Magyar írók, Kőrösy L. Rumy élete) nem említik, hogy Rumy ügyvédi vizsgálatot tett volna; de teljes életében olyan roppant szorgalmú író és sokoldalú tudós volt, hogy, bár 50-ik évében járt, föl lehet tennünk, mikép jogtanári székét úgy kívánta méltóan betölteni, ha annak ellátására jogi képesítést is szerez. Megerősíti e föltevét az az adat is, hogy »róm. kath.« vallásának jelzi a vizsgálati jegyzőkönyv. Nem volna lehetetlen, hogy második házasságából (1809—1814.) született négy gyermeke közül a legidősből van itt szó; de életrője nem említi, hogy a legidősb (pedig csak arról lehetne esetleg szó) fiú volt-e; az a későbbi adat pedig, hogy halála után családját nagy nyomorban hagyta, gyermekei közül pedig több elzüllött, ellene mond e föltevésnek.

⁸ Cserneczký József neve az irodalomban a conversations-lexiconi porben

B. Eötvös József	kitűnő	eredm. után fölesküdt	1833. jún.	27.
Gr. Péchy Manó	kitűnő	» » »	1834. máj.	22.
Szemere Bertalan	kitűnő	» » »	1834. máj.	30.
Vukovich Sabbas ¹	kitűnő	» » »	1834. szept.	13.
Pulsky Ferencz	kitűnő	» » »	1835. ápr.	11.
Kazinczy Gábor	dicséretes	» » »	1837. decz.	21.
Trefort Ágoston	dicséretes	» » »	1837. decz.	22.
Tanárky Gedeon	dicséretes	» » »	1838. jún.	7.
Majláth György	kitűnő	» » »	1838. jún.	25.
Ormós László ²	kitűnő	» » »	1838. szept.	28.
Gr. Cziráky János	kitűnő	» » »	1839. márcz.	6.
Palugyay Imre ³	kitűnő	» » »	1840. szept.	24.
Remellay Gusztáv	kitűnő	» » »	1840. szept.	24.
Szacs vay Imre ⁴	kitűnő	» » »	1840. szept.	24.
Szakál Lajos ⁵	kitűnő	» » »	1840. szept.	24.
Vachott Imre	dicséretes	» » »	1841. márcz.	19.
Vachott Sándor	dicséretes	» » »	1841. márcz.	19.
Gorove István	kitűnő	» » »	1841. márcz.	19.
Beöthy Zsigmond	dicséretes	» » »	1841. márcz.	19.
Obernýk Károly	kitűnő	» » »	1841. szept.	18.
Horváth Árpád	kitűnő	» » »	1841. decz.	18.
Pompéry János	kitűnő	» » »	1842. szept.	26.
Szelestey László	dicséretes	» » »	1843. márcz.	17.
Illucz Oláh János ⁶	kitűnő	» » »	1843. márcz.	23.
Szlávy József ⁷	kitűnő	» » »	1843. nov.	16.

merült föl, midőn Bajza támadására Döbrentei és Thaisz társaságában mint a vállalat egyik szerkesztője — felelt. 1831-ben Thaiszszal együtt a *Sas* cz. folyóiratot, 1833-ban pedig Kassán Kovacsóczy társaságában a *Szemlélőt* szerkesztette. Neve azontúl eltűnik. L. Bajza id. m. IV. és VI. k.

¹ *Vukovics Sebő* (1811—1872.) a jeles hazafi s 1849-iki igazságügyi miniszter. Az emigrációban halt meg Londonban.

² *Ormós Lászlótól* több csinos lyrai költeményt közölt az Athenaeum. Bajza 1834. ápr. 9-én szép buzdító és utbaigazító levelet írt hozzá. L. Bajza *Összegyűjt Munk.* VI. és jegyz. 473. l.

³ *Palugyay Imre* (szül. 1818.) a később nevezetes statisztikus.

⁴ *Szacs vay Imre* (1818—1849.) az 1848—49-iki országgyűlés képviselője s Debreczenben egyik jegyzője, a ki az ápr. 14-iki függetlenségi nyilatkozatot részben szerkesztette és aláírta, miért 1849. okt. 24-én vértanú-halált kellett szenvednie.

⁵ *Szakál Lajos* 1843-ban Budán egy »*Czimbalom*« cz. kis versfüzetet (8-r. IV. és 73. lap) adott ki, melynek előszava »Körös-Tarcsán, Békés vármegyében, 1843. esztendő elején« kelt. Többet nem sikerült róla megtudnom.

⁶ *Illucz Oláh János* (1817—1875.) a 40-es években hírlapíró volt s 1843-tól kezdve a conservatív irányú Nemzeti Ujságnak előbb rovatvezetője, utóbb Liphay S. mellett szerkesztője 1848. ápr. 1-ig, a midőn »*Nemzeti Politikai Hírlap*«-ra változtatván a lap címét, önállóan szerkesztette 1848 végeig. Politikai köpenyforgatása s megbízhatlansága miatt éles vitába keveredett Bajza *Kossuth Hírlapjával* a hol Bajza leleplezte egész politikai multját s hazafiatlan üzelmeit. (L. Bajza életr. Összegyűjt. Munk. I. köt. bevezetésében.)

⁷ *Szlávy József* a nem rég elhunyt koronaőr s volt miniszterelnök.

Irinyi József ¹	kitűnő	eredm. után fölesküdt	1844. jún.	3.
Duka Tivadar ²	kitűnő	» » »	1846. jún.	6.
Kölcsey Kálmán ³	dicséretes	» » »	1847. jún.	12.
Vasvári Fejér Pál ⁴	kitűnő	» » »	1848. decz.	2.

A szabadságharcz idején 1849. márczius 22—23-án tett esküt az utolsó négy ifjú ügyvéd: Sárközy Kázmér alnádor elnöklete alatt Terstyánszky S. és Rhédey László censorok előtt.

Innét kezdve jó tíz esztendeig szünetel a vizsgálat, melyet 1861. aug. 24-én kezdenek meg újra. Steinbach István, az ismert nevű buda-pesti közjegyző az első, ki a kitűnően letett vizsgálat után aug. 28-án teszi le az ügyvédi esküt. S folytatódik aztán a jegyzőkönyv 1869-ig.

DR. BADICS FERENCZ.

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS KÉT LEVELE.

A Magyar Nemz. Muzeum könyvtárának irodalmi levelestárából közöljük az alábbi két levelet. Ujabb bizonyságok ezek arra nézve, hogy az irodalmi érintkezéseiben sokszor tulságosan is finnyás Jósika mily nemes előkelőséggel és gyöngéd figyelemmel viselkedett kiadóival szemben, a kik pedig élte alkonyán tudvalevőleg nem a legkiméletesebben adták tudtára, hogy a közönség ízlése elfordult tőle.

I.

Lieber Herr von Heckenast!

So eben habe ich ihr werthes Schreiben vom 15. Sept: erhalten. Mein neuester roman⁵ ist zwar fertig, aber ich kann ihnen das

¹ *Irinyi József* (1822—1859.) előbb az Athenaeumnak, majd külföldi utazása után a centralista irányú Pesti Hirlapnak munkatársa, ki több mint országgyűlési képviselő tevékeny részt vett a függetlenségi törekvésekben s ezért halálra is ítéltetett; de Haynau másokkal együtt neki is megkegyelmezett.

² *Duka Tivadar* (szül. 1825.) előbb jogi tanulmányokat végzett, a szabadságharcot mint Görgei hadsegéde küzdötte végig, aztán külföldre menekült, Londonban elvégezte az orvosi tudományokat s angol szolgálatban mint tábori orvos Indiában működött.

³ *Kölcsey Kálmán*, a nagy költő és szónok unokaöccse, kihez remek *Parainesis*-el intézte, s a ki a szabadságharcz küzdelmeiben vitézül végezte ifjú életét.

⁴ *Vasvári Fejér Pál* (1826—1849.) a márcziusi ifjuság egyik vezére, a forradalom előtt néhány tartalmas történeti dolgozatot írt s a Teleki Blanka és Lövey Klára nevelő-intézetében a magyar nyelvet és irodalmat tanította. 1848. júliusban titkár lett a pénzügyminiszteriumban s mint Kossuth kedveltje, több fontos bizalmi kiküldetésben járt el. 1849-ben, mint ismeretes, szabadságharcot alakított s az erdélyi havasokon 1849. júl. 6-án oláh fölkelők orvtámadása közben vesztette el ifjú életét.

⁵ A csehek Magyarországon.

manuscript nicht schicken, weil ich hier niemanden finde, der es ins reine schreiben könnte, Ich werde aber gegen den 25. December selbst nach Pest kommen und hoffe dann recht bald mit dem ganzen fertig zu werden. Ich bitte daher recht sehr in eine unserer ungarischen Zeitschriften eine kurze Anmerkung einrücken zu lassen: dass das Werk zwar fertig ist, aber weil ich nicht in Pest seyn kann, es erst gegen Jänner zum Druck befördert werden kann. Auch das einzelne Band (*igy!*) Fesslers werde ich (wenn es nicht zu spät ist) in December selbst hinauf bringen, sollte es ihnen aber einen bedeutenden Unterschied machen, so werde ich lieber das ganze Werk behalten.

Die recension schicke ich mit Dank zurück — die anderen brauchen Sie mir jetzt nicht zu schicken — ich werde sie in Pest lesen.

Den ersten Band meines neuen Romans bekommen Sie unentgeltlich.

Mir wehre (*igy!*) es sehr lieb wenn der *Báthori* früher erscheinen könnte als der *Zolyomi*¹, ich habe meine wichtige Gründe dazu, überhaupt glaube ich, dass der *Zolyomi* den gebildeten deutschen Lesepublicum (*igy!*) nicht sehr gefallen wird.

Wenn Sie mir gelegentlich schreiben könnten, wann das Album des Gr. Maylath erscheinen wird,² wehre (*igy!*) es mir sehr angenehm, und ob mein Trauerspiel im ersten Bande des von B. Eötvös redigirten Werkes mitbegriffen ist.³ Ich bin mit wahrer Achtung

Lieber H. v. Heckenast

Ihr bereitwilligster
Josika Miklós.

Szurdok, 26 Sept. 1838.

Mutatur.

Könte Sie mir die Darstellungen des Herrn Blumenhagen⁴ nach Klausenburg zu Tilsch⁵ schicken wehre es mir sehr lieb. Diese Beschreibungen werden hier als Muster aufgestellt, und ich lerne gerne. Auch bin ich nicht ganz im reinen was der geistreiche Recensent durch perspective in einer Schilderung versteht. Die Recension ist sehr gut und schonend wenn ich auch nicht eben mit allen Behauptungen einverstanden bin.

¹ A regények német fordításáról van itt szó.

² Iris, Taschenbuch für das Jahr 1840. Herausgegeben von Johann Graf Mailáth und Dr. S. Saphir. Erster Jahrgang. Pesth. Verlag von Gustav Heckenast. — J. Die Perle der Mohilen című elbeszélése jelent meg benne.

³ Budapesti Árvízkiönyv. — J. szomorú játéka »Adorjánok és Jenők« címmel a második kötetben jelent meg.

⁴ Blumenhagen Fülöp György Ágost Vilmos ismert német novellaíró sz. 1781-ben megh. 1839-ben.

⁵ Kolozsvári könyvkiadó és könyvtáros.

II.

Brüssel Jun. 2—1858.

53. Rue S. Alphonse.

Tisztelt kiadó Ur! ¹

Heckenast G. ur tanuskodhatik mellettem, hogy nem tartozom sem a honorariumot sem a kiadást sürgető írók közé. E mellett a halasztásra is szemet hunyok — bár a magam részéről szigoruan pontos, serény és szavat tartó vagyok. — Most sem célom tehát önt sürgetni, sőt mint egyik derék kiadónkat anyi(ra) becsülöm önt, hogy igen jól tudnék mellette, de soha sem ellene emelni szót.

E kissé hosszú bevezetésnek vége annál rövidebb lesz, — s csak abból áll, hogy nekem *azon munkával* melyet ön szíves volt átvenni — tökéletes pechem van.² Sok idő lefolyt addig is — még pedig hibámon kívül — míg az végre önnek kezei közé jött: s azóta azt sem tudom mi történt azzal. — Fiam Miklós ki szerencsés volt önnel is szólni, ezelőtt *pár héttel* azt írta nekem, hogy a correctura már elküldetett nekem. De én ennek színét sem láttam: pedig miként Heckenast ur megmondhatja önnek, a correcturák igen rendesen jutnak kezeim közé s én azokat *ugyan azon napon, olykor ugyan azon órában* szoktam innen expedálni.

Ha tehát hiba történt, nem az én részemről történt ez. Heckenast ur *nőm Jósika Julia* adresze alatt szokta nekem az íveket megküldeni, s ha ön szíves lenne tőle megtudni a dolgot, ő hosszú tapasztalásból megmondhatná, mit kellessék tenni, hogy ezek rendesen ide juthassanak.

Ha önnek válalatai szükségessé teszik a késedelmet, *ez ellen semmi kifogásom nincsen*. Hanem igen szívesen venném, ha ön oly jó volna s engemet vagy levele által, vagy fiammal közölve a dolgot, tudósítana, hogy *à peu-près* mikor foghat a nyomatáshoz?

Ön megbocsájt nekem ugy-e? Annál is inkább pedig, mert láthatja hogy itt nincsen sürgetésről szó, főleg a honorariumra nézve, miben, ha ön akarja, *hosszabb terminust is* kész vagyok adni.

A munka természeténél fogva egy kis auctualis érdekléssel bir, azért mindkettőnk érdekében óhajtanám, hogy az *ez évben* jelenjék meg.

Isten áldja önt!

híve Eszter sat. szerzője.

Közli: DR. ESZTEGÁR LÁSZLÓ.

¹ A levél Hartlebenhez van intézve.

² J. itt »*Egy magyar család a forradalom alatt*« című regényéről beszél, a melyből az 1—4 kötet Braunschweigban 1852-ben jelent meg. 1861—62-ben Hartleben kiadta az egész 10 kötetes művet a négy első kötetben »második, változatlan lenyomat« jelzéssel.

ADATOK CZUCZOR GERGELY ÉLETÉHEZ.

— Czuczor mint pozsonyi tanuló. —

A múlt év folyamán a Franklin-társulatnál megjelent Czuczor összes költői műveinek első teljes kiadása. *Zoltvány* Irén rendezte sajtó alá, a ki a munkák első kötetében részletesen megírta a Czuczor életét.

Munkájának írásakor *Zoltvány* Irén a pozsonyi kir. főgymnasium igazgatójához, Polikeit Károlyhoz azon kéréssel fordult, hogy az intézet főnévkönyvéből a Czuczorra vonatkozó adatokat keresse ki. Az igazgató azonban a XVIII. század végétől fönmaradt főnévkönyvekben Czuczor nevét egyáltalán nem találta meg a tanulók között. Nem találta meg *Schönvitzky* Bertalan sem, a ki a millennium évében részletesen megírta a pozsonyi kir. főgymnasium történetét, s műve végén összeállította az intézet hírnevesebb tanítványainak névjegyzékét. *Czuczor* neve azonban ezen névjegyzékből hiányzik.

A jelen tanév folyamán a pozsonyi kir. főgymnasium önképzőkörétől rendezett ünnepély alkalmából megkérdeztem az igazgatót, vajjon intézetünk főkönyveiben nem találhatók-e mégis adatok Czuczor Gergelyre vonatkozólag. Megnevezvén azon éveket, melyekben Czuczor intézetünk tanítványa lehetett, az igazgató csakugyan megtalálta a beírt tanulók között a *Czuczor* nevét, mely azonban háromszor így van írva: *Tzuczor*, háromszor pedig így: *Tzutzor*. S épen ez volt az oka, hogy régebben sem az igazgató, sem *Schönvitzky* Bertalan nem találta meg a *Czuczor* nevét.

Az intézet főnévkönyvének (*Informatio de scholastica iuventute regii archi-gymnasii Posoniensis ord. S. Benedicti*) adatai szerint Czuczor három évig volt a pozsonyi (akkor) benczés gymnasium tanulója, mint *Zoltvány* is helyesen állítja Czuczor életrajzában. És pedig az 1814/15. tanévben végezte a 4. grammatikai osztályt, az 1815/16. és 1816/17. tanévekben az 1. és 2. humaniora osztályokat (az 5. és 6. osztályt).

Ugyancsak helyesen állítja *Zoltvány*, hogy Czuczor egész iskolázása folyamán a legjobb tanulók közé tartozott. A pozsonyi főgymnasium főnévkönyvének adatai szerint u. i. az itten végzett három osztályban mindig *első emírens* volt, mint alább közölt bizonyítványaiból kitetszik.

A pozsonyi főgymnasium épen Czuczor Gergely oda jövétele előtt két évvel, 1812-ben került állami vezetésből a benczés szerzetesek kezébe. Az állam a rossz pénzügyi viszonyok (*devaluatio*) miatt adta ki

a maga kezéből az intézetet. A devaluatio vonta maga után az intézet-hez kötött ösztöndíjak számának leszállítását is. S mivel a bankjegyek reális értéke nagyban leszállott, s mivel a 1811/12. tanévre eső ösztöndíjakat még teljes értékükben osztották ki, azért a következő tanévben egyáltalán nem lehetett ösztöndíjakat adományozni, sőt pár évig még azután is csak nagyon gyéren.¹

Ez magyarázza meg, hogy bár a szegény sorsu Czuczor a legjobb tanulója volt három éven keresztül az intézetnek, ösztöndíjat még sem kapott sohasem. Pedig Czuczort bizonyára igen kedvelték tanárai. Hiszen az ő buzdításokra lépett Czuczor a benczés-rendbe, mit atyja váltig ellenzett.²

A pénzügyi bukás okozta azt is, hogy az Orsolya-apácák klastroma ez időben kénytelen volt beszüntetni a szegény tanulók segélyezését (1816/17).³ Nem lehetetlen különben, hogy Czuczor pozsonyi iskolázásának első két évében az Orsolya-apácáknál kapott ebédet. S talán hozzájárult a benczés-rendbe való lépéséhez, hogy pozsonyi tanulókorának utolsó évében ettől a segítségtől elesett. Másképen talán Pozsonyban marad vala jogásznak. Mert atyja ugyan elég jómódu ember volt, de nagy családdal.

A pozsonyi főgymnasium főnévkönyvei ahhoz is adatot szolgálnak, hogy *István* keresztnéve helyett miért választotta Czuczor a *Gergely* szerzetesi nevet. Czuczor atyját u. i. *Jánosnak* hívták; de a pozsonyi gymnasium főnévkönyveiben háromszor *Georgius*-nak (György) van nevezve, s háromszor *Joannes*-nek. Nem lehetetlen, hogy atyjának két neve volt: a *János* mellett *Gergely*, melyet talán a tanárok cseréltek össze a György névvel. Valami nagy pontosságot különben sem találunk a főnévkönyvekben. Az első év első semesterének végén Czuczor 12 évesnek van mondva, pedig ekkor már 15 éves volt. Hogy pedig nem valami más Czuczorról van szó, az bizonyos. Születése helyéül is Érsek-Ujvárt teszik a főnévkönyvek, s nem Andódot.

A magyar nyelv az akkori pozsonyi benczés-gymnasiumban eleinte csak rendkívüli tantárgy volt; csak Czuczor pozsonyi tanulókorának harmadik évében (1816/17) lett rendes tárggyá. A főnévkönyvekben külön vannak feltüntetve az osztályzatok: 1. *a magaviseletből* (morum), 2. *a hittanból* (doct. relig.), 3. *a többi tárgyból együttesen* (studiorum), 4.

¹ Schönvitzky, A pozsonyi kir. főgymn. története. 294. l.

² Zoltvány, Czuczor élete 8. l.

³ Schönvitzky, i. m. 295. l.

a magyar nyelvből és irodalomból (ling. et lit. Hung.) — Kitűnik a főnévkönyvekből, hogy a magyar nyelvet és irodalmat az első két évben (a 4. grammatikai és az 1. hum. osztályban), mikor a magyar nyelv még csak rendkívüli tantárgy volt, Czuczor nem tanulta. Pedig sokan tanulták akkor is; körülbelül a tanulók fele. S nem lehet mondani, hogy talán csak az idegen ajkuak tanulták; mert bár a főnévkönyvekben a tanulók anyanyelve nincs kimutatva, de egyaránt tanulták az idegen és magyar nevéek.

Önképzőkör a pozsonyi főgymnasiumban ekkor még nem volt; csak a XIX. század harminczas éveiben alakul meg.

Czuczor osztályfőnökei voltak Pozsonyban: a 4. grammatikai és az 1. hum. osztályban *Farkas Vincze*, a 2. hum. osztályban *Gátser Leo*. Az utóbbi irodalmilag is működött, s úgy látszik, Czuczorra tanárai közül a legnagyobb hatással volt.

A főnévkönyvekben meg van nevezve a tanulók atyjának társadalmi állapota: *nobilis, civis, plebejus v. ignobilis*. Czuczor atyja mindig mint *civis* szerepel a főnévkönyvekben. A minthogy Czuczor atyja, Czuczor János ekkor már nem is volt *Károlyi József* gróf jobbágya, hanem tekintélyes és elég jómódu érsek-ujvári polgár.¹

Ezek után ide igatom a pozsonyi főgymnasiumnak Czuczor Gergelyre vonatkozó latin nyelvű adatatait, vagyis Czuczornak a pozsonyi főgymnasiumnál kapott félévi és évvégi bizonyítványait:

¹ Zoltvány, Czuczor élete 5. l.

Az osztály neve *	Cognomen Nomen Aetas Religio	Natio, Locus natalis et Comitatus vel Provincia	Pater, Tutor, aut Curator, ejus Conditió, et Habitatio	An Stipendiatus vel Alumnus Convictus	Classis			
					Morum	Doct. Rel.	Studiorum	Ling. et Lit. Hung.
Grammatico Anno IV-to Semestri I-o 1814/5. (IV. gramm. osztály)	Tzuczor Stephanus annorum 12. cath.	Hungarus Érsek-Ujvár Com. Nitriensis	Patre Georgio, cive ibidem	non est	1-ae	Em.	Em. prus	—
Grammatico Anno IV-to Semestri II-do 1814/5.	Tzuczor Stephanus annorum 12. cath.	Hungarus Érsek-Ujvár Com. Nitriensis	Patre Georgio, cive ibidem	non est	1	Em.	Em. prus	—
Humanitatis Anno I-mo Semestri I-mo 1815/6. (I. hum. v. 5. osztály)	Tzuczor Stephanus annorum 15. cath.	Hungarus Érsek-Ujvár Com. Nitriensis	Pater Georgius, civis ibidem	non est	1	Em.	Em. prus	—
Humanitatis Anno primo, Semestri altero 1815/16.	Tzuczor Stephanus annorum 16. catholicus	Hungarus Érsek-Ujvár Com. Nitriensis	Pater Joannes, civis ibidem	non est	1	Em.	Em. prus	—
Secundum in annum Humaniorum Studiosi 1816/7. (6. osztály)	Tzuczor Stephanus annorum 16.	Hungarus Érsek-Ujvár Com.* Nitriensis	Pater Joannes, civis ibidem	non est	1	E.	Em. prus	E.
Secundi anni Humanistae 1816/7. (2. félév)	Tzuczor Stephanus annorum 16.	Hungarus Érsek-Ujvár Com. Nitriensis	Pater Joannes, civis ibidem	non est	1	E.	Em. prus	E.

* Ez a rovat a bizonyítványok rovatához hozzá van szerkesztve a főnévkönyvekből. A többi rovat szóról-szóra
 ugy van adva, mint a főnévkönyvekben található.

ID. GRÓF RÁDAY GEDEON HALOTTI LEVELE.

Bizodalmas Kedves Uram Ötsém!

Az emberi ideig való életnek mértékét bõlts és szabad tetfzése fzerént meg-határozó leg-fõbb Felségnek, tetfzett Néhai Méltóságos Gróf Idõsb Rádai Ráday Gedeon valóban kedves Uram Atyámat, példás kegyelsséggel, 's köz hafzonra intéztetett indulattal folytatott életének fzeitén 79-dik efsztendejében, a' most folyó holnapnak hatodik napjának éjtfzakai tizenkét és egy órai között a' tsendes halál által, mint egy a' maga fzeretetének fzarányain, a' boldog örökkévalóságnak azon állapotjában által tenni, a' holott-is, fokkal tífztább gyönyörűségek és nemesebb foglalatofságok várják az ollyatén lelkeket, kik életekben tellyefek voltak az õ Iftenek aránt való buzgósággal, 's felebaráttyaik aránt való tífzta indúlatú fzeretettel.

Ezen gondolat enyhíti néminemüképen fiúi meg-febhedett fzívemet, 's hozzám tartózóimnak fzíveket, hogy illyetén jó Attyától lett meg-folztatása miatt el ne tsüggedjenek.

Mind életében tett rendeléséhez, mind a' moftani meleg napoknak környül-álláfaihoz képeft, végsõ tífztfetség tételének idejét rövid időre, úgymint ezen folyó holnapnak 12-dik napjára rendeltem.

Mellyet-is, midõn *kedves Uram Ötsémnek* Valóban meg-fzomoro-dott fzívvvel jelentenek, 's az illyetén fzomorú változáfoknak el-távozását fzíveimbõl óhajtanám, minden illendõséggel állandóan vagyok. Pétzelen 8-dik Aug. 1792.

Bizodalmas kedves Uram Ötsémnek

igaz hiteles szolgája

G. Ráday Gedeon.

Külsõ czím: Perillustri ac Generoso Domino Josepho Szilasy de Pilis et Pánd ICottus Neogradiensis. Ord. Judlium (Titt. tit.) Domino et fratri Sing. Colendo

Losoncz.

Szilassy József jegyzete kívül: Ifj. G. Ráday Gedeon Úr Aug. Hava 8-dikan az 1792-dik Eszben Peczelről jelenti, Édes Attyának Id. G. Ráday Gedeon urnak életének 79-ik Eszbtben csendes halála után az Örökkévalóságra lett által lépését.

(Gyászszegélyü egész ív papírra nyomva; a dõlt betük ifj. G. Ráday G. keze írása. A levél alakban összehajtott gyászjelentés fekete viaszba nyomott g. Ráday pecséttel volt lezárva.)

Közli: LÁSZLÓ IMRE.

HOLLAND TUDÓSOK LEVELEI MAGYAR TUDÓSOKHOZ.

I.

Roëll H. S. — Szathmárnémethi Sámuelhez

(Franeke, 1693. márcz. 13.).

Plurimum reverendo clarissimoque viro, domino Samueli Nemethi S. P. D. Hermannus Alexander Roël.

Non sine doloris quodam sensu cognovi, fatis cecidisse Cl. Pataki magno Ecclesiarum vestrorum malo. Eo enim loco sunt res earum, ut viris indigeant, non minus a virtute et pietate, quam ab eruditione instructos si enim augurari ex praeteritis de futuris liceat, libertati vestrae insidiabuntur jesuitae, quanto possunt opere, omnesque suas artes adhibebunt, ut spreti injuriam ordinis ulciscantur. Et nosti, vir Cl. nulla foedera tam sancta esse, qua non violare ipsis jocus et ludus sit, si sit e re ordinis ipsorum et Ecclesiae Romanae. Optime omnium vobiscum ageretur, si ita divina providentia moderaretur fata praesentis belli, ut tandem conditionibus aequis paciscerentur cum Turcis christiani, vosque esse vestri, ut antea, juris, vestrisque vivere auspiciis et legibus possetis. Forte et si Rege Angliae aliquid vobis praesidii esse posset, si felicius ille posthac contra Gallum bella gereret, subditorumque suorum animos ea ratione sibi magis propitios et faventes faceret. Omnes artes omnesque machinas admovebunt Galli, ut in Anglia, Scotia et Hybernica equitent intestinos motus, quorum metu exercitus magna pars retineatur in istis regnis. Et hanc ob causam copias sedandis istiusmodi motibus pares relictas iri in Anglia, fama fert. Certe hucusque infeliciter satis, et si dicere liceat satis negligenter res suas egerunt Germani; Galli contra ad omnes commoditatis articulos excubant, et hinc plerumque victores fuere; multasque regiones suis adjecerunt. Brevi ad nos remeabit Rex magnae Britanniae, ut praesit exercitui nostro. Elector Bavariae id quidem agere videtur omni studio, ut exercitum et res Hispanorum in Belgio sibi commisso melius ordinet, sed longiori tempore indigebit, antequam omnia, quae aliorum incuria vel perfidia collapsa sunt, restituat. Quod spectat Academiam nostram, floret illa, invidentibus aliis. Omnem lapidem moverunt, mihi ut nocerent. Hucusque tamen per Dei gratiam locum meum tueor, et id ago pro virili mea, ut Spartam quam nactus sum, ornem, luctatus aliquo tempore sum cum corporis inbecillitate; nunc tamen, quod Deus bene vertat, melius habere incipio. Operam dabo, quantum pote, ut Commentarius tuus prodeat in dies luminis oras quam emendatissimus. Non dubito, si ex ungve leonem dignoscere licet, quin sit meritorius publicum doctorum plausum. Justo diutius haesit apud Cl. Waeyenum, ob alia illius negotia. Doctissimus Nemethi, ut curam hujus operis praecipue geret, ita pollicetur Ecclesiae vestris egregium virum. Utinam tales essent omnes. D. D. Csengeri et Vesprensi non tenent eum studiorum et vitae modum, quem laudare et probare queam. Deus eos convertat. Salveant Cl. viri Bathai et Cepregi et siqui alii me memores vivunt. Tu vero vir Cl. quem valere vehementer gaudeo, longum Eccle-

siae bono vale, et me porro ama, Tuum ex animo. Franekerae a. d. 13. Martii 1693. P. S. Generosus D. Bethlen talis est, ut optima quaque de illo sperare possisti (!).

II.

Roëll H. S. — Szathmárnémethi Sámuelhez

(Franeker, 1696. jul. 29.).

Plurimum Reverendo, Clarissimoque viro Dn. Samueli Nemethi, amico honoratissimo S. P. D. Hermannus Alexander Roëll.

Quod tandem redditus sis Auditoribus tuis, tantoque cum plausu ac fructu veritatem quae ad pietatem est doceas, serio laetor ac gratulor. Utinam porro nobis integrum sit, sedere tranquille ad unius magistri Christi pedes, et medita... (hiányzik, kikopott) que enarrare vias ejus ac mysteria! Si res vestrae ita ut (hiányzik, kikopott) retro labentur, vereor, ne brevi actum sit apud vos de (hiányzik, kikopott) pariter ac libertate. Notae sunt tum Pseudopoliticorum (hiányzik) imprimis Jesuitarum artes. Nihil tam impium, tam injustum, tamque crudele est, quod non illi machinantur et moliantur, ubi possunt. Et plerumque non desunt inter illos, quorum est tueri libertatem ac veritatem, qui malunt aedificare propriam domum, quam Dei, atque adeo publica privatis postponunt commodis ac bonis. Deus omen avertat, vobisque succurrunt. Gratissimum nobis accidit, quod tanto numero ad capiendum ingenii cultum huc properent gentiles tui, et irriti sunt conatus illorum, qui illos hinc avertere calumniis suis student. Si ego consilio auxilioque promovere illorum studia potero, nunquam illis deero, modo me uti velint, et privatim etiam de dubiis mecum colloqui. Futurum spero, ut nec Te vir Cl. consilii, ne cillos poeniteat obsequii. De collega cognomine Tibi gratulor. Non dubito, quin ille quam nactus est Spartam sit ornaturus, cum ad eam rem instructus sit tum naturae egregiis donis, tum artis et doctrinae. Pro munere tuo litterario, gratias ago. Non potui illud nisi volanti oculo perlustrare. Apprime placet, neque ambigo, quin ejusdem notae sint, quae ad cerimonias Mosaicas meditatus es. Commentarius tuus in Epistolam ad Hebraeos tam secunda habuit fata, ut exemplaria fere omnia distracta sint, et typographus novam editionem molitur. Auctor illi fui, ne id ageret te inconsulto, si quid forte immutatum, vel additum velles. Ea sis scilicet sententia, oportet, ut prima quaque occasione mittas exemplar manu tua correctum, vel auctum. Demere ex dedicatione quoque poteris, quae laudis aliquid Tibi detrahunt, de quo merito antehac conquestus es. Quod pretium attinet exemplarium quae ipse emisti, transegi ita cum typographo, ut pro singulis solvendi sint 95 Stuferi belgici, ut vocant. Tantum ergo summae decedet. Nolint plus remittere, causatas molestias ac labores in exemplaribus complicandis etc. Quamprimum meae dissertationes philosophicae in lucem prodibunt, faxo ut data occasione accipias. Inter illas una continebit vindicias contra Cl. De Vries cavillationes. Eas ex consilio tuo dedicabo

celeberrimis Professoribus Gymnasiorum vestrorum, ut ita quoque publice testari queam meam erga illos observantiam. Vale longum, Vir Celeberrime Ecclesiae tuo tuorumque magno bono, et me (hiányzik, kikopott) ... orro ama, Tui amantissimum (hiányzik, kikopott) Carissimi nominis Tui observantissimum. Dab. Franekeae a. d. 29. Julii 1696. Salveat quam humanissime Cl. Collega Nemethi, cui stationem illam ex animo gratulor.

III.

Roël H. S. — Szathmárnémethi Sámuelhez

(Franeker, 1702. febr. 28.).

Plurimum Reverendo Clarissimo Doctissimoque Viro, Dno Samueli Nemethi, amico honoratissimo S. P. D. Hermannus Alexander Roëll.

Sine mora, Vir Clarissime, tuis lectis, collocutus fui de nova dedicatione cum D. Solonthai, ut, quo modo desideriiis tuis satisfieri quam commodissime posset deliberarem, obtulique meam operam, si quid esset difficultatis. Miratus interim fueram, negotium illud non fuisse confectum per D. Zilahi, si bene memini, cum res adhuc esset in integro. Ille si aperte mihi quae inveniret obstacula dixisset, potuissemus in tempore invenire remedium. Sed noluit, ut puto, ex reverentia forte erga Te, quid in ea dedicatione desideraret, patefacere, neque tamen, donec de animo Tuo constaret, editionem impedivit. Ego interim horum ignarus omnia reliqui illius industriae et curae, ratus, nihil illum invenisse difficultatis, neque mea opera indigere. Saltem non memini illum mihi rem illam satis clare aperuisse, ut malo huic quod inde ortum occurrere potuissem. Prodiit enim commentarius, sine nova illa dedicatione, dum (?) obiit Gyselarius, quae superflua fuere exemplaria alii bibliopolae vendita sunt. Causam, cur dedicatio illa tua illius studio et cura non fuerit praemissa, nuper demum recte intellegi. Scilicet, quod forte existimaverit esse in ea quae offendere queant quosdam ex Magnatibus. Sed si rem aperte elocutus fuisset, potuisses levi mutatione in tempore difficultatem illam tollere. Si quid mihi cernere datum est, possunt quaedam emolliri. Exspecto, ut animi tui sententiam hac de re perscribas, et mutes si quae mutanda putes. Exsequar desideria tua sine mora, quantum fieri nunc potest. Minari posses typographo, nisi agat ex voto tuo, se in ipso commentario aliquid mutaturum, ut auctior alibi prodeat cum ipsius damno. Si tertia editio requireretur, possem ego tuo nomine pacisci, ut justum exemplarium numerum acciperes et proemium. Quanquam multa adhuc supersint exemplaria, neque futurum adeo sit, ut tam cito desidererentur. Quibus conditionibus pactus fueris cum Gyselario, non satis memini. Si viveret ille, non difficile foret cum illo transigere. Aequum fuisset illum non tantum nihil amplius a te exigere, Vir Cl. sed et honorario testari, quantum ceperit ex illo commentario lucri. Quid fieri a me velis, Amice honoratissime, significa, dabo operam, ut ne restituam desideria tua, sed mandata, quantum pote, assequar. Quo loco sint res

nostrae, Dni populares narrare poterunt. Gravi haud dubie bello implicabimur. Faxit Deus, ut felicem et Ecclesiae utilem habeat exitum, Imperatorisque victorias jesuitae non vertant in vestrum damnum. Utinam tandem nullam amplius discatur bellum. Mortem Celeb. Waeyeni forte cognovisti. Filius ejus designatus est Professor extraordinarius. Faxit Deus, ut magnum decus allaboret Academiae nostrae. Cl. Schotano successor datus est D. Andala, quem, ni fallor, nosti.

Vale, Vir Clarissime et charissime longum Ecclesiae bono. Salvere plurimum jube Cl. Collegam cognominem, et reliquos amicos, meque, tui observantissimum, amare perge. Dab. Franekerae a. d. 28, Febr. 1702.

IV.

Vitringa Campegius — Bogdányi Sajgó Mihályhoz

(Franeker, 1705. márcz. 19.).

Venerando pl. doctissimoque viro, D. Michaeli Saigovio Bogdani fratri et symmystae in Domino conjunctissimo, s. p. d. C. Vitringa.

Quas, vir venerande, ad me dedisti literas a. d. jul. 20. anni superioris: has accepi a. d. 19. octob. longe mihi gratissimas, quippe et de valetudine tua optata nunciabant, et de integro tuo in me affectu ac benevolentiae abunde testabantur. Grave tamen fuit ex iis intelligere, literas illas meas, quibus judicium meum de erudito et magni laboris opere Onomatologiae Ecclesiasticae, quod ad me curasti, candide exposueram, et quae ad illius operis vulgandi negotium pertinebant, tecum communicaveram, ad manus tuas non pervenisse; etsi non dubitem, quin communis noster amicus, meritissimus vir et in Domino dilectissimus, D. Udvarhelyi ad te ore retulerit, quae sibi a me commissa erant. Summa eorum, quae ad te scripseram, erat, opus, illud tuum, licet vere magno cum labore, industria, eruditione instructum, et ecclesiae Christi utilissimum censeatur, ante tempus belli hoc aevo nostro per totam Europam diffusi, honeste compositi, aegre reperturum bibliopolas sive typographos, qui in illud typis describendum sumptus impendant. Etiamsi enim nobis adhucdum liceat sub umbra divina benignitatis studiis nostris tranquille vacare, et belgicae reipublicae status hoc ipso etiam tempore minus videatur afflictus ac concussus: urens tamen belli aestus distrahit animos a studiis, certe facit, ut literarum studia magis frigeant, et libri rariores emptores inveniant. Nosti praeterea, estque illud in hoc negotio primum, libros plerosque quaeri et emi ex quodam praejudicio, quod emptores de auctore mente sua praeceperunt, qui si ipsis, in eadem regione natis et educatis, notus sit, vel aliis scriptis in lucem editis claruerit, facile vel curiositas videndi cognoscendique de aequalium profectu, vel verae eruditionis aestimatio et cupiditas impetrat, ut qualicunque suo huic satisfaciant affectui. Addo denique illud, in nostro hoc Belgio nullos libros facilius verum ire, quam commentarios in sacram scripturam, quod concionatorum turba existimet, se ex illis fructum percipere posse majorem.

Si quid sit, quod de non neccesariis scitu argumentis in lucem editur, tardius venduntur libri, etiam auctorum in Belgio celeberrimi nominis; et possem allegare plura, si opus esset, exempla. Ego tamen cum bibliopola Halma, qui nostrae urbis et academiae typographiam administrat, serio hac de re loquutus sum, quod caeteris mihi facilior et aptior videretur, ut vere sibi egregiis operibus excudendis magnam comparavit laudem; sed ille tam illo tempore quam etiamnum aliis operis maxime occupatus et impeditus, non quidem plane id recusavit, sed id potius reposuit, expectandum videri, usque quo ipse gravioribus oneribus liberatus esset, et hoc bellum, si Deus voluerit, feliciter terminatum, quando offerendus erat ordinibus Frisiae libellus supplex, quo honeste ab iis peteretur, ut operas levasset parte sumptuum, in impressionem libri faciendorum; quod pacis tempore saepius praestant. Atqui eodem hoc in statu res tua etiamnum est, nec video, quicquam aliud hic cum fructu agi posse. Si placeat tibi haec conditio: asservabo librum tuum mecum, quod facio diligenter; et intentus ero omni occasione commodae, quae se mihi obtulerit: sin potius velis, ut librum ad te exmittam; expecto literas, quibus id significes, et depositum hoc fidis vestrae gentis hominibus primo quoque die committam. Est caeteroquin animus ad tibi in Domino serviendum mihi paratissimus, de quo satis certus sum ipsum te non dubitare. Quo in loco res no[st]rae sint, ex iis intelligere [potes] nostris dilectissimis, qui [has] ad te ferent. Utinam Deo placeret, ut funesto illi [bello], quo tota nunc Europa fere flagrat, succederet pax [a]lma, pax bona et ecclesiae salutaris; et videre nobis communiter liceret pacem Trionis! Certe ut nostra nobis, [sic] vestra etiam patria nobis eordi est; nec cessamus apud dominum pro pretiosis illis ecclesiis, quas in Hungaria habet, ut fas est intercedere. Non [destituit] vos hactenus sua cura et protectione Dominus; nec destituet etiam, quod supplicamur, in posterum. Sed status ecclesiae ubique talis est, ut nemo rationem habeat mirandi, manum Dei castigatricem ostentare flagellum. Vos interea animum non remittere, sed turbulento hoc statu patria vestra etiam cogitare de religione et literarum studiis gnaviter promovendis, certissime colligo ex iis, qua de vocatione honesta communis nostri amici, viri eximii, Cl. d. Udvarhelyi ad professionem ss. literarum in vestrae urbis gymnasio, nuper admodum fundato sustinendam ad me retulisti. Hanc ipse spartam, sat scio, divina fultus gratia, splendide ornabit, qua haud dubio dignissimus est. Gratulor eam ipsi ex animo, quod cum amica salutatione te non pigebit ipsi significare. Conjunctio vestra optatissima est, et magnum adferet ecclesiae florentis vestrae urbis commodum. Caetera, vir pl. venerande et doctissime, Deum et Patrem communem ex animo veneror, ut te conferret in magnum populi sui usum, et ecclesiae suae decus atque ornamentum; atque eum in finem suo spiritu et gratia te sustineat, fulciat, confirmet, atque in adversis etiam valide consoletur, laboribusque tuis omnibus amplissime benedicat. Vale in Domino fetus(?), et me tui amantem ac [reverentem] amare perge. Scripsi Franekeae a. d. 19. (mart.) 1705.

V.

Andala Ruard — Baczoni Incze Mátéhoz

(Franeker, 1718.)

Viro plurimum reverendo, eruditissimo, pientissimo amicissimoque D. Matthaeo Baczoni, sanioris phil, et ling. orient. in collegio claudio-politano celeberrimo professori, S. P. D, Ruardus Andala.

Gratissimae mihi fuere humanissimae Tuae, quas iterum ad me dedisti, literae, ad quas hac vice respondere commoda mihi oblata occasione praetermittere non debui. Doleo revera, quod hac in parte officio meo erga Te et plurimos alios amicos quam optime in me affectos desini; quod tamen negligentiae aut minus sincero affectui et amori ne imputetur vehementer tam Te, quam alios rogatos velim. Literas inclusas ad Rev. fratrem transmisi Groningani: ipse enim cum doctissimo D. Wiski eo, ubi Academia est restituta, et duo novi sunt theologiae professores, Cl. D. Driessen, nuper V. D. minister Ultrajectinus, discipulus egregius Clar. Roëllii, et Cl. D. Verbrügge, ante professor Linganus, se contulit. Quod quidem ego mirabar, si quidem in Tui gratiam ipsi heic procuraveram liberam bursam; sed idem beneficium illic quoque obtinuit, una cum D. Wiski, a quo socio se forte divelli noluit. Interim gravissima calamitas pressit totam fere provinciam Groninganam, et quoque partem orientaliorem nostrae Frisiae, Groninganae vicinam; mare enim admodum altum et procella diuturna commotum aggeres maritimos perrupit et inundavit multos agros in nostra, sed longe maximam partem in provincia Groningana, nec minus in comitatu Embdano, in tractu Bremensi, Hamburgensi etc. Deo benedicente resarciatur facile jactura nostrae Provinciae, difficillime Groninganae; sed irreparabilis videtur esse in Frisia orientali. Homines et jumenta interierunt magno numero. In nostra provincia pauciores homines cum jumentis, aedificiis dirutis et loco motis; in Groningana aliquot centeni, ultra 1500. In comitatu Embdano aliquot millia, et sic porro. Utinam Deus avertat suam iram ab hisce regionibus, et nobis sit propitius. Quando ad meas manus pervenerint centum ducati, quorum 60 fratri D. Mart Baczoni, ceteri 40 D. Wiski sunt destinati, curabo Deo volente, ut tuto et secure ad praedictus Dominos transmitantur. Postquam nummi probe ad me curati erunt, prima data occasione clar. Dominum ea de re certiore faciam. In praesentia mitto ad te disputationes duas philosophicas, quo modo mihi extorta sit prior, videbis in ejus initio; addidi theologicas hoc anno ventilatas, de Suspensio Deut. 21:22. — coll. Gal. 3. Jer. 40:6—8. et Jud. 7. 9. coll. Zach. 3:2. Quod reliquum est, Deum supplex rogo, ut clementer tandem aliquando liberet patriam vestram afflictissimam, ei succurrat, et det tempora refrigerii, pacem, tranquillitatem, ad gloriam Nominis sui et vestrum solatium; denique ut te diu salvum et incolumem servet in bonum et emolumentum scholae, ecclesiae et patriae. Salve plurimum a me, vale longum, et me amare perge. Dabam Franequerae A. D. 5. Non. Mart. Anno MDCCXVIII.

VI.

Andala Ruard — Baczoni Incze Mátéhoz

(Franecker, 1719. jul. 23.).

Plurimum reverendo, clarissimo, piissimo, amicissimoque viro D. Matthaeo Baczoni S. P. D. Ruardus Andala.

Id si quisquam, tu vir clarissime de me meritis es optimo tuo erga me affectu, nec non pietate et eruditione tua, datisque ad me literis amoris et humanitatis tuae testibus, ut grata mihi sit, semperque futura sit, tui memoria et recordatio. Quapropter committere nequitiam debui, ut rev. tuum fratrem sine quibusdam ad te literis dimitterem. Fratrem tuum ad nos venientem videre, salutare, cum eo aliquoties, dum heic commoratus est, colloqui, maxime cum sit vir pius, eruditus, modestissimus meique amantissimus, mihi sane fuit gratissimum. Post tuum a nobis discessum semper poenituit me, quod tibi prodesse non potuerim. Sed hoc eo magis me impulit, ut popularibus tuis, maxime vero reverendo fratri tuo inservirem. Habuere etiam mei solius conatus (nemine collegarum conscio, quibusdam etiam alias improbantibus) Deo benedicente et favente, difficillimis licet patriae nostrae temporibus, optatum successum et eventum. Quibus rationibus motus anno praet. apologiam pro vera et saniore philosophia scripserim, et in praesentia alteram, cujus titulus est Cartesius Verus Spinozismi Eversor, et Physicae Experimentalis Architectus, ex rev. fratre cognoscas. Praeter pristinos apertos Cartesii adversarios prodire et prodere se jam coeperunt illi, qui se Cartesianos esse olim mentiti sunt, eorumque discipuli; his h. t. occurrere et se opponere necesse est. Post paucos dies ad finem perductus erit hic meus tractatus. Proposueram per rev. fratrem jam mittere; sed desiderantur adhuc paucae plagulae. Adeoque hac vice id praestare quod volueram, non potero. Ceterum te divinae tutelae commendo, Deumque precor, ut patriae tuae benedicat omni benedictione corporali et spiritali, eamque liberet omni molestia et afflictione, teque in longum tempus servet saluum et incolumem in bonum patriae et ecclesiae. Vive, vale et me amare perge.

Dabam Franequerae A. D. X. kal. Aug. Anno MDCCXIX.

A magyar nemzeti muzeum kéziratárában az irodalmi levelezések közt őrzött eredetiekből közli:

ZOVÁNYI JENŐ.

ÉNEK, PAPOK FELAVATÁSÁRA, A XVII. SZÁZAD ELSŐ FELEBŐL.

A »Canones ecclesiastici in quinque classes distributi etc. Papae. 1625.« című könyvnek, a kolozsvári ev. ref. collegium könyvtárában található példánya végéről érdekes feljegyzéseket közöl Dr. Török István az Erdélyi Múzeum ez évi februári füzetében. A márcziusi füzetben Erdélyi Pál közli Pathai, énekének hibátlanabb szövegét Tóth Ferencz Analectaiból s a szerzőről és a szereztetés idejéről mondottakat egészíti ki.

Az említett kánonos könyvnek csak 1642. évi kiadása van nálam s abban, ez a papok felavatására készült ének mint függelék, két számozatlan levélen szintén végül nyomtatásban olvasható. Szerzője mint a versfőkből kitűnik *Stephanus Pathai superintendens*. Pathai túl a dunai püspöksége 1612-től 1629-ig tartott és így lehető, hogy a Canonok 1625. évi pápai kiadásában is meg volt az ének nyomtatásban. Kiadta az éneket Tóth Ferencz is Pathai István életrajzában a pápai esperesség régi protocollumából (*Túl a dunai püsp. élete 78—81. l.*)

Az ének Nota-ja: *Oh Izrael szerető népem* stb. megvan már az 1579. évi Én. k. 188. — Az 1590. évi 271. — Az 1593. évi 274. és így tovább, valamint az unitárius Én. könyvekben is.

A Vecsén 1635. márcz. 18-án tartott gen. Synodus határozatait először közölte Erdélyi János a Sárosp. füz. 1862. évf. 567—8. l.; legutóbb pedig Földváry László, Adalékok stb. 144. l. a Simándi-codex után.

Az 1625. évi október 1-én Ürményben tartott gen. synodus határozatai ismeretlenek; ide igtatjuk azonban a Farkasdon 1654-ben tartott synodus nem érdektelen s tudunkkal még eddig ismeretlen határozatait:

Anno 1654. dje 14. May: Farkasdon közönséges gyűlésunkben illien vegezése és deliberatioia, némely excessusok ellen, az Egyházi (coronának) rendnek, edgiező értelemmel let, az szent iras szerent, melynek punctumj így vannak.

1. Az részegségben megholt embereknek *számár temetések* legien: Harangozas, enek szoval valo ki követés, az népnek kísértése az ollyaténokkal sem illendő és az közönséges Temetőn se adassék hely temetésekre, Jerem. 22. v. 19. Esa. 22. v. 18.

2. Punctum. Az betegekhez indifferenter Praedikátor Communiot ne vigie, hanem minden holnapban egy vasárnapon szolgáltatassék kj közönségessen minden heliekben, és a kinek ió lölkj buzgósága és ahoz való készületj van, akkor egésegés állapotban ép észszel elmével lévén élhet az szentséggel: Mert sokan hoszzú ideiglen valo haragtartások és (Lev. 19. v. 18.) boszszuságh üzések s egiéb fajtalan életben poenitentia tartatlan élvén, vagy soha, vagy ennihány esztendőök alatt is nem gionnak, halasztván halálos betegségekre, annakokaért akkor sem érdemessek arra, hypocriták lévén. Hanem ha ki oly hoszzú ideigh sénlő betegségben lenne, ki egésegés korában giakorta éle communióval ió szível, és erőtlensége miat az Templomban közönséges gionásnak ideien nem mehetne, tehát az Praedikátor az Templomban való közönséges Communiót vigie az ollian beteghez, ha ahoz illendő háza uagion, és az Communio közönségessen ot legien. Ha penigh az betegh vigasztalást kíván és Prdrt hívat, el mennien olyhoz időközben is az Praedr anny üressége és ahoz valo egéségeis lévén az Praedrnak Jac. 5. v. 14.

Az halálra valo fogliokis közönséges helien gionnianak az hol adatik annyra valo jdeiek hírekkel lévén az közönséges gionásnak napia és ideie, ez is így végeztetet.

3. Punctum. Minden személy válogatás nélkül az nylyan valo czégéres bűnben tapasztaltatot és léledzet emberek ellen az Ecclesiastica

disciplina megh tartassék, ugymint gjlkosok lopók, paráznák, szitkos átkos, ördögh teremtetével, és egiéb hasonló vagy még szörniűb szitkokkal élő emberek ellen, ha szintén az Magistratus megh kegielmezis nekiek. Josuae 7. v. 25. 1. Cor. 5. v. 5. Levit. 24. v. 16. et sequentibus.

4. Punctum. Vasárnapoknak főbben sátoros nagy ünnepeknek mint Husvétnak, Karácsonnak és Pünkösdeknek sz. napjainak, reszegeskedéssel, házakban vagy kin az uczákon *tánczolás*sal és egiéb éktelen cselekedetekkel, mint *öntöszködéssel*, verekedéssel való meg fertéztetések az iffiú népektől ennek utánna tilalmaztatnak. Azon szerint vidéki Nász népeknek nevezet szerint Vő legenieknek törvéntelen mód nélkül való és helytelen sarczoltatásj azon szerént esküttetéseknek idején Templom ajtainak *zárlásj*, uczáknak *lanczolásj* es egiéb affelik, meliekből giakorta: sebhetések és halálókis szoktak követkesni igen tilalmaztatnak. Vakmerők penigh és az Egyházi fenytéket semmire tartók, azoknak partfogójval és bíztatóival Excommunicatióra íteltetnek közönségessen minden heliekben személy válogatás nélkül. Lev. 11. v. 44. Exod. 20. v. 8. 12. Lev. 19. v. 9. Matt. 18. v. 17. 1. Cor. 5. v. 9. et 11. 2 Thes. 3. v. 14.

Anno, die et loco ut supra.

Ezeknek subscribáltak.

Nikos János Érsek Uyvári praedikátor és Püspök.

Perlaki Márton Lévaj prdr. és senior.

Kőrösi István úrméni Pr. és senior.

Varsáni Mátiás Szokoliai Pr. és senior.

Száki János Szemczi Pr. és senior.

Súri Lőrincz komáromi Pr. és senior.

Mányaki Mihály Tatai Pr. és senior.

1. Cor. 14. v. 40. Omnia decenter et secundum ordinem fiant in Ecclesia.

Az aláírásokból az tűnik ki, hogy a felső dunamelléki ref. egyházkerület ekkor 6 tractusból állott, nem 5-ből, mint újabban tartják. Ezek egyikének, az úrményinek 1712-ből való pecsétnyomója ma a halasi főgymnasium régiséggyűjteményében őriztetik. *Ennek körirata*: SIGILLVM. TRACT. VRMENIEN. Közepén: jobbjában püspöki botot, baljában tömjénezőt tartó, infulás, szakállas bajuszos álló alak. Mellette az évszám, balról: 17 jobbról: 12. Mellén: V. T., mely két betű a vaskos pecsétnyomó oldalába is be van vésve.

A mi végül Komáromi Sovadi Pétert illeti, az ő neve Komáromi Szórádi Péter, a ki saját feljegyzése szerint — a mit eddig nem tudtunk — czeglédi pap volt. Ő utána következett 1626-ban Kálnai János. Vissza ment-e még az úrményi zsinatról Czeglédre, nem tudjuk; azonban hihető, hogy már 1625-ben Simándi püspök oldala mellé húzódott Ráczevibe, hol in exilio commorans-nak írja magát 1629. jún. 18-án is. 1630-ban tassi pappá választották meg. (*Földvár, Adalékok stb.* 88. 91. l.)

Sz.

ÉNEK A KAKASRÓL.

A XV. század elejéről maradt fenn egy kézirat, melyből először a Serapeum I. évi folyama, azután pedig Du Meril közölte Poésies populaires latines du moyen âge című munkája bevezetésében azt a latin verset, mely a templomokra, tornyokra alkalmazott rézkakasokról szólva fejtegeti a kakas természetét s tulajdonságait s párhuzamba teszi ezekkel a papok hivatását s kötelességeit. Ez a vers maga elég bizonyosság arra, hogy a kakas a reformáció előtt is vagy még inkább közönséges dísz volt a tornyoknak, templomoknak, mint még ma is Tirolban akár hány r. kath. templomnak s hazánkban is hajdan a kassai székesegyháznak, mely sohasem volt a protestánsok birtokában.

Az oehringeni Cathedrale levéltárából elékerült versnek is általános ismeretesnek kellett lenni, mert 1643-ban Kolosi Török István csik-szentmártoni unitarius pap magyarra fordította s másik verses munkájának *Az egyes életnek kedvelen és káros volláról, az társsal valónak gyönyörűséggel tellyes hasznáról s az jó Gazdasszonynak dicsiretiről iratott versekkel együtt*. Szentmártoni Bodó János szintén XVII. századi énekszerzőnek 3 strófájú verses ajánlásával kiadta Kolozsvárt. A két ének együtt még több kiadást is ért, a mi azt mutatja, hogy az a pár hely kivételével eléggé hűnek mondható s talán épen azért nem épen könnyen folyó kakasos ének a kedveltebb olvasmányok közé tartozott.

A latin eredetivel ugyanaz történt, a mi a *Dialogus inter corpus et animam*-mal, hogy t. i. egy másik rokонтartalmú verssel egybeolvasztatott. A 20 versszakra terjedő ének után, ezzel össze van írva Waltherus Mapesnek *Golias ad Christi sacerdotis* című tankölteménye, mely már azután a kakasra való vonatkozás nélkül folytatja a papok kötelességeinek elősorolását.

Kolosi Török csak amabból fordítja s közbe pótol két strófára menő intést.

Szentmártoni Bodó János három ajánló strofájának két elsejével *Az egyes életéről* szóló éneket commendálja s a harmadikban erről szólva mondja, hogy :

Tés Papi rend nézz itt kakas példájára,
Nagy szorgalmatosan vigyázz-is az nyáyra,
Hogy amaz nagy napon fel-kelvén szárnyadra,
Örömmel repülhess az szép Menyországba.

Különben Kolosi Török mindezt az énekét, mind az 1630-ban megjelent *Az asszonyi nemnek nemességéről, méltóságáról és dicsiretiről való Rythmusokat* Szentmártoni Bodó Jánosnak *Az tékozló fiú historiája* című 1625-ben szerzett éneke nótájára írta, a mi azt mutatja, hogy ennek nem 1636. évi kiadása a legelső.

A magyar vers latin eredetijével együtt itt következik :

Cantiuncula
DE
NATVRA
ET
PROPRIETATIBVS
GALLI,
ET QUARE SUPRA TEMPLUM
ponatur.

Quae quondam Latine modulata, nunc verò in Hungaricum
idioma translata :

à

Stephano Török Colossi, Ministro verbi Divini
in Csikszentmarton.

A' Tékozlo fia Historiája notájára.

Sokan vannak a Papok között kik nem tuggyák,
Templumokra a kakast de miért tsinállyák.
Azt töllem rövideden most meg-tudhattyák,
Beszédemre fülöket ha alkalmaztattyák.

Istennek tsodálatos teremtettt áltattya,
Az Kakas és a Papnak világos példája.
Mint kire bizattatot Ur házának gondgya,
Mellyért szüntelen vigyáz készen talpon álva.

Templumra függesztetet Kakas az szél ellen,
Noha tsikorogdogal fejet emel menten,
Gonosz ellenség jötét Pap-is értvén ébren,
Légyen s-magát az Nyáyért vesse-is ellenben.

Láttuk néha az Kakas hogy igen meg-restül,
Vagy álhatatlan, hogy ha ingattatik széltől,
Igy sok pap meg-győzetvén az otsmány restségtől,
Helyt ad gonosz ördögnek nem félvén törítől.

Tyukoknak sok seregit az Kakas vezeti,
És szorgalmatos gondgyát azoknak viseli ;
Hivek gyülekezetit az jó Pap vezérli,
Taníttya és mi kedves Istennél tselekszi.

Multi sunt presbyteri qui ignorant quare
super domum Domini gallus solet stare ;
Quod propono breviter vobis explanare,
si vultis benevolas (I. vultis benevolas) aures mihi dare.

Gallus est mirabilis Dei creatura
et rara prespiterii (I. presbyteri) illius est figura,
Qui praeest parochiae animarum cura
stans pro suis subditis contra nocitura.

Supra ecclesiam positus gallus contra ventum
caput diligentius erigit extentum ;
Sic sacerdos, ubi scit daemonis adventum,
illuc se obiciat pro grege bidentum.

Gallus inter caetera altitia coelorum,
audit super aethera concentum angelorum ;
Tunc monet nos excutere verba malorum,
gustare et percipere arcana supernorum.

Quasi rex in capite gallus coronatur ;
in pede calcaribus, ut miles, armatur ;
Quanto plus fit senior pennis deauratur ;
in nocte dum concinat (ut) leo conturbatur ;

Mint Királynak a fején vagyon Koronája,
 Kakasnak ugy tetején vagyon az Taréja,
 Mint Vitéznek lábain vagyon Sarkantyuja,
 Minél vénebb annál szebb s-fényesebb az Tolla.

Az Pap ki Nyáynak akar jól előtte járni,
 Kalapot mint Koronát fején kell viselni,
 Az Lelki sarkantyuval testét ösztönözni,
 Szükség az szent ígével erőtlent biztatni.

KAKASnak éneklését halván az Oroszlán,
 Meg-félemlik és el-fut rayta álmétkodván:
 Az ördög-is PAPoknak kiáltását halván,
 El-távozik azoknak vigyázását látván,

Fejér színnel szokott az szentség példáztatni,
 Melyben illendő Papnak felöltözve lenni,
 Kik undok bujasaggal magok ferteztetni,
 Nem akarják, azoktól fog ördög el-futni.

Az KAKAS feleségit szárnyaival veri,
 Ha idegen Kakashoz pártolni megérti:
 Így Papnak Halgatoit illik castigalni,
 Isten törvénye ellen kik szoktak vétkezni.

Buza szemre az Kakas avagy egyéb magra
 Ha talál, feleségit ki-tegeti arra,
 Kiket leginkább szeret azok közt fel-osztya,
 Illyen gondviselést hozzájuk mutattya.

Jo Presbiter ebben-is az Kakast kövessed,
 Szent irás tiszta magvát az Hiveknek hintsed,
 És az lelki eledelt, azokkal közöllyed,
 Ez drága jo illatu virággal éltessed.

*Sic Deus per omnia mundos et ornatos
 fecit suos clericos esse coronatos.*

*Galli sunt calcaria (calcarati?) more militari,
 castigandi feminas nutu singulari:
 Sic sacerdos corrigit legis transgressiones
 verbis et flagitiis, ut fiant meliores.*

*Gallus regit plurimam turbam gallinarum
 et sollicitudines magnas habet harum:
 Sic sacerdos, concipiens curam animarum,
 doceat et faciat quod Deo sit carum.*

*Gallus granum reperit, convocat uxores
 et illud distribuit inter cariores;
 Tales discant clerici pietatis mores,
 dando suis subditis scripturarum flores,
 Sic sua distribuere cunctis derelictis
 et curam gerere nudis et afflictis.*

*Sic et bonus presbyter qui plebis scit praeesse,
 pigros cum calcaribus monens indefesse,
 Confortando debiles verbo Dei, messe
 post laborem aureus, ut rex, debet esse.*

*Gallus suas feminas solet verberare,
 has quas cum extraneis novit ambulare:
 Sic sacerdos subditos debet castigare
 qui contra legem Domini solent peccare.*

*Basiliscus nascitur ovis de gallorum
 sic crescit vis daemonis de presbyterorum
 Multa negligentia, qui subditorum
 non curant (s)celeribus nec de spe coelorum.*

Kakasok tojásából terem Basiliscus,
Az mint erről nagy szépen irt egy Historicus,
Sáthán mérge öregbül hogyha az Clericus,
Negligenter vigyázza mit mivel az Laicus.

Az üdö változását az Kakas meg érzi,
Mikor Estve vagy Nappal gyakran kezd szollani:
Pap-is jövendő romlást hogy eszében vészi,
Szorgalmatosban kezdgye az bűnöst feddeni.

Hogy nagy szépen hordozza Kappan az tsirkéket
Asszonyok ez dologért megkedvelik őtet;
Az Szent életű Pap is tanítván az népet,
Talál mind az Istennél s-embereknél kedvet.

Kakas nem vesztegli-el az estveli üdöt
De fel repül s-tyukokkal keres kakasulót,
Egyfelkor hogy jelentse az reggeli üdöt,
Az Nappali és minden munkára illendőt.

Igy az Pap-is világi dolgot meg-útállyon,
Az Földrőt ő Nyáyával az Menybe szárnyallyon,
Annak boldogságára jo utat mutasson,
Az joknak példát adgyon szüntelen tanítson.

Mikor éjfel az Kakas kezd kukurikolni,
Magát az szárnyaival tsapdossa és veri,
Pap is először magát kezdgye tanítani,
Hogy nyájja betegségét tudgya orvoslani.

Tanito az Istennek bölts követője légy,
Kinek tiszteletire reggel Templomba mégy,
Jozanon és szentül ély, esztelenül ne tégy,
Imádsággal az Urtól térésre üdöt végy.

Gallus nunquam negligit tempus vespertinum;
sed cum suis subditis volat ad supinum,
Ut, in nocte media, tempus matutinum
servis Dei praecinat ad opus divinum.

Sic et bonus presbyter, respuens terrena,
ducit suos subditos Christi in pena;
Praebens iter coelicum coeli ad amoena,
sponsus cum advenerit cum turba duodena.

Gallus, noctis media, studet personare,
ante cantum fortiter alis ventilare:
Sic sacerdos providus, seminocis hora,
ad laudandum Dominum surgit sine mora.

Haec vobis sufficiant de gallo notata
et in audientium corda sint locata;
Teneat memoria (hoc?) quod nux muscata,
reddit plus aromata, bene masticata.

Gallus vobis praedicat, omnes vos audite,
sacerdotes, Domini servi et levitae;
Ut vobis ad coelestia dicitur (dicatur?): Venite,
praesta nobis gaudia, Pater, aeternae vitae!

Viri dilectissimi, sacerdotes Dei,
praecones altissimi et lucernae Dei,
Caritatis radiis fulgentes et spei,
auribus percipite verba oris mei.

Vos nunc in ecclesia Deo deservitis,
quos vocavit palmites Christus verae vitis,
Cavete ne steriles nec avari sitis,
si vos Christi stipite vivere velitis!

Olvass, tanoly, prédikály, énekely és szolgál,
 Az Urnak hogy Mennyei szép Kenyérre talály,
 Halgatoiddal edgyűt az örökségbe szály,
 Mellyet szerzet az Kristus ki Attya jobján áll.

Ha különben tselekszel bizonyoson tudgyad,
 Hogy Papságra magadat tsak héában adtad,
 Az Istennek igijét nem jól predikáltad,
 Tsak béres voltál mikor az Népet oktattad.

KAKAs természetiről légyen elég è most
 Kit Papok ha követtek Kristus jutalmat oszt,
 Mennyei Koronától hidgyétek meg nem foszt,
 Nyájakrol el-térit mindenféle gonoszt.

Vége.

Vos estis in atrio boves trituras,
 prudenter a paleis grana separantes,
 Vos hoc in speculo legem vix amantes
 beati qui non fragiles sunt nec ignorantes.

Quid quid vident laici vobis displicere
 credunt sine dubio sibi non licere,
 Et quid quid vident vos cum opere implere
 credunt esse licitum et culpa carere.

Secundum apostolicum omnia probate,
 et quod bonum fuerit illud approbate;
 Date bona proximis, illos et amate;
 cum cepistis gratiam, et vos gratis date.

Estote pacifici, sobrii, prudentes,
 casti, pii, simplices, iusti, patientes,
 Hospitales, humiles, subditos docentes,
 consolantes miseros, pravos corrigentes.

Sitis breviloquii, ne vos ad reatum
 trahat multiloquium et verbum exaltatum;
 Verbum quod proponitis sit abbreviatum:
 nam in multiloquio non deest peccatum.

Vestra conversatio vitia fructuosa.
 munda conscientia, vita fructuosa,
 Regularis habitus, forma speciosa,
 ne vos coinquinet labes aerumnosa.

Ergo nunc deducite vitam temporalem,
 nec non laudabilem atque pastorem;
 Cum vos exueritis chlamidem carnalem,
 induat vos Dominus stolam aeternalem.

THEMISTIUS XII. BESZÉDE, ÁLLÍTÓLAG DUDITH MUNKÁJA.

Nincs senki, oh igen bölcs fejedelem, ki felette ne helyeselné azt a gondolkodásodat, melyszerint kit-kit azon mértékben tüntetsz ki barátságoddal, a mennyiben a legjobb ember. Mert helyesen úgy ítélsz, hogy a királyi hatalom megszilárdításának legbiztosabb módja az oly emberek rokonszenvének megnyerése, kik az igazságosságon és a tisztességes élet dicsőségén kívül semmit sem tartanak jó és kíváncsatos dolognak. Ugyanis bárkit olyannak tartanak, mint a milyenek azok, kiknek társaságát kedveli, és az emberek jóakarátának megnyerésére semmi sem alkalmasabb

eszköz mint a becsületesség híre. Pedig a polgárok szeretetén nyugszik főképpen az uralkodói hatalom. Tehát te, a mit nagy gyönyörűséggel éreznek is, hirdetnek is minden népek, elérted, hogy barbarokból és jövevényekből összeszedett kíséret nélkül, kikre szokták a vad és kegyetlen zsarnokok bízni testök őrizetét, a polgárok leselkedésétől és összeesküvéstől nem remegve nyugodtan élhetsz: és a hol csak halandók laknak e földön, kiket a te vitézséged és az istenek kegyessége a te hatalmad alá hajtott: az egyenjogóság alapján szövetkezve és neked mindannyian leköteleztetve hálálkodnak, hogy az ő életök a te uralmad idejére esett. Nem hizelegheti be magát nálad aljas utakon senki, nem csuszhat közleldebe, a ki orrgyilkos, a ki valamely gasság czinkostársa, kihez valami gyalázat tapad. Az elvetemült, a vétkes emberek előtt lelked isteni belátása elzárta a hozzád férkőzhetés útját, de azt azok számára nyitva hagyta, kik erkölcsaik feddhetetlen volta, a legmagasztosabb dolgok felől való elmélkedés által emberi testben istenek életét utánozzák. Hadd vegye körül másokat a fegyveresek tömege a maguk épségök érdekében és a polgárok elrettentésére: te tiszta öntudatban és minden alattvalód szeretetében megnyugszol. Királyi patotádat Nestor bölcsesége, Diomedes szabadsága védelmezi.

Ezért a honnét kellett kiindulnod uralmad megkedveltetésére, mindjárt trónra lépted kezdetén semmit fontosabbnak nem tartottál, mint hogy a vallás gyakorlására nézve üdvös törvényeket hozz életbe a vallási villongások miatt agyongyötröt emberiség javára. Miután ezt a helyes alapot megtaláltad, gondosan megvizsgáltad: abban a véleményben voltál, hogy egyéb uralkodói működésed ez alapon mintegy fölépítve, könnyűvé válik. Tehát törvényül szentesítéd, hogy a vallás tekintetében kiki a maga meggyőződését kövesse: és senki sem bárkinek tekintélyével, sem fenyegetéssel oly véleményre ne kényszeríttessék, a mely meggyőződésével ellenkezik. Mert hiszen beláttad, hogy nem áll a fejedelmek hatalmában alattvalóikat mindenre kényszeríteni, a mire csak tetszik; sőt vannak dolgok, mikre akaratjok ellenére semmikép rá nem bírhatók. Ide tartozik az erény a maga egész mivoltában, de ide az embereknek az istenek tisztelete felől táplált hite és véleménye. Mert senkit sem tehetsz erőszakkal jó emberre, minthogy az erény a mi jó szántunkból származik. Nem is kényszeríthetsz arra, hogy bármely dologról úgy gondolkozzam, a mint nem akarok. A mit a test munkájával vagy közreműködésével viszünk véghez, azt reánk lehet parancsolni és kényszerítéssel végrehajtani. Az ész működése és a tőle függő gondolatok és a lelki hangulatok szabadok és függetlenek. Még testemmel is, hogy magam végezzek valamit, a mit nem helyeslek, erre talán kényszeríthetsz; de hogy szívesen tegyem nincs oly nagy hatalom, nincs oly kegyetlen fenyegetés, nincs oly kemény büntetés, mely erre kényszeríthetne. A mi a testre nézve igaz; mennyivel kevésbé férkőzhetik az erőszak a lélekhez, hogy bárki rábíráható legyen annak az önkéntes hívésére, a mi meggyőződésével ellenkezik.

Nincsen a földön nálad o császár, sem nagyobb sem hatalmasabb. De azért nincs oly alacsony sorsú, oly tehetetlen alattvalód, kit erőszak-

kal, testének kínzásával arra kényszeríthetnél, hogy téged szeressen, ha a maga jószántából nem ösztönöztetik irántad való szeretetre. — Vagy azt hiszed, hogy ámbár magad iránt, ki közöttünk, az egész világ szeme előtt vagy, senkit akaratja ellen rokonszenvre nem bíratsz, még is a szemünk előtt örökre elrejtőző istenben való oly hitet és tiszteletet nyomhatsz mindenki lelkébe pusztá határozataiddal és rendeleteiddel, a minőt épen akarsz. Voltak atyáink emlékezete szerint oly balga fejedelmek, kik megpróbálták azt az erőszakot ejteni az emberi lelkeken, hogy a mely vallást ők fogadtak el, azt másokra akaratuk ellen rá akarták tukmálni; de csak azt érték el, hogy a fenyegető büntetéstől való félelemmel sokakat kényszerítettek arra, hogy eltitkolják érzelmeiket, de senkit a maguk meggyőződésére nem bírhattak. Így tehát nem azt az istent tisztelték, a kit ők akartak, hanem a császári hatalom bitorát; és akkor nem csak egy Theremenes volt mint egykor Athenben, de mindenki az volt. Természetesen ki is tűnt később, hogy miként éreztek és mint az egy ideig elfojtott láng, hirtelen csak kitörve kicsap és föllobog; épen így, ha egy időre színleg a császár rendelete szerint gyakorolták is a vallást, később félelmük megszűntével, hitbeli meggyőződésüket szabadon nyilvánították. Mert semmi színlésnek nincsen hosszas élete; színlelt dolog pedig minden, a mi félelemből és nem a lélekből származik.

Ezért tehát te bölcsen határozad, hogy kiki kövesse azt a vallást, melyet helyesnek vél, és ebben szerezze meg lelkének nyugodalmát. Nem is te gondoltad ki legelőször e törvényt, de egyidejű az az emberi élettel, és ennek kezdetétől fogva minden századokon keresztül magától az istentől lett szentesítve. Mert az isten becsepegtette minden, még a legvadabb és legműveletlenebb népek lelkébe is a maga ismeretét: és a kegyességre való törekvést oly mélyen véste be mindenki szívébe, hogy azt sem rábeszéléssel sem erőszakkal onnét kitörölni nem lehet. Azt a módot és azt a formát, melyszerint kíván tiszteltetni, meg nem szabta, de mindenkinek belátására és meggyőződésére bízta. A miért is, a ki e téren erőszakot alkalmaz, összeütközésbe jő a természet és az isten törvényével, mert azt a szabadságot kísérti meg elvenni, melyet az isten adott meg az embereknek. Pedig az egész hiábavaló fáradság. Mert semmi sem lehet állandó és eredményes, a mi a természettel ellenkezik; és az ilyen törvények, ha ugyan a törvény nevét megérdemlik, csak rövid időre érvényesülnek, de maguktól enyésznek el. Mint a mi történt, a hogy olvassuk, a Cambyes és némely mások törvényeivel, melyek mint-hogy isten törvényét akarták megtörni, alig maradtak érvényben addig, míg élt maga a törvényhozó. De az isten törvénye, mely egyszersmind a tiéd, emberi parancssal el nem törölhető; ugyanis örök idők óta keletkezvén, valamennyi nép közt egyformán elterjedvén, ezután is a jövőendő kor végtelenségéig szentül és sértetlenül marad fen. Mert isten törvénye hogy akaratunkat semmi kényszer le ne igázza, hogy szabadon és függetlenül kövesse azt az utat, melyet választott amaz örökkévaló és fenséges szellem szent imádására. — Ezt a lelkek mélyéből el nem rabolhatja, javaknak elkobzása, meg nem törheti sem bitó sem karó, el nem űzhetik sem tűz sem vas, még maga a kor is, mely minden egyebet

megemészt, el nem enyésztheteti. Mert a testet magát kínpadra hurczoltathatod, megöletheted; de a lelket, mely vagy maga az isten vagy az istentől származik, sem bilincscsel, sem veréssel meg nem fékezheted, sem halál büntetéssel nem sújthatod, ugyanis feloldatván általad testének kötelékeitől, mintegy nagy jótéteményben részesítettven, örvendezve vígan fog az isten törvénye szerint neki adott szabadság birtokában a mennybe repülni, hol sem a zsarnokok kegyetlensége, sem a hóhérok bárdja vissza nem riaszthatja attól, hogy az esdve várt örök nyugalmat élvezze, habár nyelve nem is bírja kifejezni, a mit érez.

Azt hiszem, oh császár, te mély bölcseségednél fogva, be is látad ez isteni törvénynek okát és ép ez okból követted azt híven. Ugyanis láttad, hogy minden tespedésnek indul a mit ébren nem tart az emberek versenyzése és vetélkedése. Hiszen a művészetek, melyek az életben annyi haszon és gyönyörűség forrásai, soha sem jutottak volna a tökélynek oly magas fokára, ha a művészek között annyi eltérő fölfogás és bizonyos verseny nem támad. Sőt a bölcsészet is, minden dicséretes tudomány anyja, csekély kezdetből indulván ki, vajjon nem a legtudósabb emberek vetélkedése folyván nőtte oly nagyra, hogy úgylátszik, mintha bevégzettségéből mi sem hiányoznék. Egy szóval úgy áll a dolog, hogy az iparkodást éleszti, a buzgalmat szítja az embereknek versenye és vetélkedése; míg ellenben ernyeszti és tespedésbe sülyesztí a lelket az, ha mindenki mindenben egy véleményben van és semmiről semmi eltérő fölfogás nem áll szembe egymással. És ez az a vetélkedés, a melyet Hesiodos igen szép versekben mint az emberi életre leghasznosabb dolgot tüntette föl. A vallással is épen így van a dolog, mint valamennyi művészettel és tudománnyal és mindazzal, mi csak érdemes arra, hogy elsajátítására és fejlesztésére gondot fordítsunk. Már rég óta aligha léteznék a vallásnak még csak árnyéka is, ha minden ember mindig ugyanazt az istentiszteletet, ugyanazon szertartásokat követte volna. Most a vélemények különfélesége folytán ápolgatott és gyarapodott is a vallásos buzgalom és jövőre is örök időkre fog az utódok által nagy buzgósággal fentartatni. A kik versenyt futnak, mindnyájan minden erejükből törekednek ahoz a versenybíróhoz eljutni, a kitől jutalmat nyerendek, de azért nem mindnyájan ugyanazon egy úton haladnak, de egyik egy, másik más utat vesz. Így te is azt véled, hogy egyetlen egy igaz feje és kormányzója van életünknek, mint valami versenynek; de hozzá nem egy út vezet, hanem az egyik göröngyösebb, a másik szívósabb, az egyik tekervényes, másik egyenes: de mindnyájának egy és ugyanazon célhoz kell jutni mint egy fogadóhoz: az előre sietés heve és buzgalma épen onnét ered, hogy nem mindnyájan haladnak ugyanazon úton, hanem kinek-kinek szabadságában áll azt az utat választani, mely neki tetszik. Ha pedig egyetlen utat engedsz meg, a többit elzárván és eltiltván; nagyon is szűk korlátok közé szorítod a versenymezőt és minden célra törekvést elfojtasz.

Az emberek természetében nem új, hanem ősrégi e vonás. Az a ki írta eme verset:

Egyik egy és más más istennek áldozza mindig megelőzte Homeros szavát.

Mert ha az igazat megakarjuk mondani, magának az istennek nem tetszetős dolog a véleményekben az a nagy egység, melyre tudatlan emberek törekeshetnek, sőt ügylátszik, mintha ő maga akarna megoldást, nem pedig összeolvadást. Mert a mint Heraclitos mondja, a természet szeret elrejtőzni, de sokkal inkább még a természet ura és alkotója. A miért is annak a valónak, a ki a mi megösmérésünk elől oly távol rejtette el magát, és a mi elménk látköréig alá nem száll, elég oka van nem követelni mindenkitől ugyanazon egy vallást, hanem rábízni kinek-kinek szabad meggyőződésére, hogy a maga és nem a mások nézetét kövesse. Ebből következik, hogy az emberek lelkében az isten iránt némiképp nagyobb tisztelet és az ő örökkévaló fenségének áhitatosabb imádása származik. Ugyanis a mi kezeügyünkben van, a mi mindenki nek föl fogása körében eshetik, megvetjük és számba se vesszük: ellenben nagyra becsüljük és bámulatunk tárgyává tesszük azt, mi föl fogásunk körét messzre túlszárnyalja. — De hogy te magadtól ne menjek messzre, oh császár, sereggedben különböző rangú és jellegű katonák vannak. Vannak testőrök, vannak legiobeli katonák, vannak lovasok és gyalogok, vannak parittyások, ijászok, vannak, kiket hozzád benső bizalom köteléke csatol, kikkel minden szándékodat közlöd; vannak, ki távol élnek a színedtől, mások pedig boldogoknak vallják magukat, ha udvarodból csak egygyel is ismeretségbe jutnak; mások még arczodat is alig ismerik, hanem csak hallásból és hírből tudnak a te nevedről: és alattvalóidnak ez a része a legnagyobb tömeg. Mindazáltal ily különböző rang és foglalkozás mellett is mindnyájan tőled függnek, intéseidet várják, elismerik és dicsekednek is vele, hogy isteni végzésből te lettél az ő uralkodójuk. Hidd el, hogy e világ mindenség alkotója és kormányzója is ilyen változatosságban gyönyörködik. Azt akarja, hogy más formában tiszteljék az egyiptomiaknál, más formában a görögöknél, más formában a syroknál. Sőt magoknál a syroknál nem is egy vallást követnek mindnyájan; hanem egyik egy, másik más hitben él, vagy babonában leledzik.

A gazdag családokban vannak szabadok és szolgák és e két nemben csodálatos változatosságát lehet föltalálni a vágyaknak, a véleményeknek és a gondolkodásnak. Ez távol attól, hogy a háznak szegénységére válnék, vagy annak fejét bántaná, sőt inkább bámulatos módon ékességet ad a családnak. És a ház ura ebben nem közönséges gyönyört talál. Ez az egész gépezet, melyet a legtávolabbi menyboltozata ölel körül, melyet világnak nevezünk, egy nagy háznak tekinthető, melyet igazgat a legtökéletesebb és az anyag minden sajátjától ment valóság, kit közönségesen istennek nevezünk. Ez az egész emberiségtől mint családjától azt kívánja, hogy őt mint urát híven szolgálja; úgy azonban, hogy senkit meg nem foszt attól a szabadságtól, hogy ki-ki a maga meggyőződését kövesse, sőt neki nagyon kedves és tetszetős dolog, ha látja, hogy az emberek számlálhatatlan sokasága, szerte az egész világon versenyezve, kiki a maga módja szerint különféle alakban igyekszik őt

imádni és ezt a maga dicsőségére és magasztalására csodálatos alkalmas eszköznek tartja.

Minő esztelenség tehát arra törekedni, hogy minden ember akaratja ellen is ugyanazon hitre vezettessék, mi nemcsak hogy nem lehetőség, de ha lehető volna sem szükséges. Bölcsebb a te fölfogásod, óh császár, ki senkinek meggyőződését el nem rablod hanem szabadon meghagyod, de azon feltétellel, hogy a vallás színe alatt és nevében az állam fölforgatására ürügyet, vagy a bűnök eltakarására leplet ne találjanak. Ezt a rörvényt én előnyösebbnek és az államra nézve hasznosabbnak vélem, mint a minap kötött békét a barbarokkal. Ugyanis ezzel a békével elérjük, hogy a barbárokkal és más idegen népekkel háborút ne folytassunk, de a te törvényed minden belvillongást, melyek közöttük dúltak, megszüntet. Mert korábban, mint jól tudod, ádázabbak voltunk önmagunk iránt, mint minden idegen ránk törő lovassága és gyalogsága és az államot jobban zaklatták, vádaskodások, melyekkel üldözte az egyik vallás a másikat, mint az összes barbár támadások a mi tartományaink ellen. Ezért hát, óh császár, hadd függjön kezedben az egyensúlyba hozott mérleg és ne engedd, hogy bármelyik serpenyő fölbillenjen- hogy így mindenek, kövessenek bármely vallást, egyetértve közösen könyörögjenek számodra az istentől boldog és tartós uralmat.

HEGEDÜS ISTVÁN.

A FESTETICH-CODEX S MÉG VALAMI.

A Fest.-c. egy ismeretlen másolatáról értesít Melich János a Nyelv. tud. Közl. 30. k. 350. lapján. Teljesen egynek mondja ugyan a Festetich-codex és a Vásárhelyi-másolat szövegét, de mégis a részletes bibliografiai leírás feladatának nyilvánítja annak eldöntését: hol teljesebb az egyik s hol kisebb terjedelmű a másik. A tartalom egymás mellé állításából az látszik, hogy csupán a »Paal uram betegsegerewl szerzet Imaadsaag« áll a codexben hátrább mint a másolatban, különben a lapok párhuzamosan haladnak.

A XVI. század végén készült másolatról csak annyit tudunk, a mennyiről M. J. értesít, azért erről nem szólhatunk: a Festetich-codexről azonban szükségesnek látunk annyit megjegyezni, hogy első sora: *Eth kezdehnek Bodog azon horay*, mindazokat a kik e codexről eddig szóltak, figyelmessé tehetné volna a codex mivoltára s tartalmának ehhez képest való méltatására. Toldy Ferencz figyelmét ez nem kerülte el, mert Irod. 2. kötetében világosan megírta, hogy: »tartalma *A Bódog asszony Horái esztendő által*. Közbe igtatva a 178. lapon: Pál uram betegségéről szerzett imádság, mely 1493-ra mutat, végül: sz. Gergely pápa imádsága, és újabb kézzel: sz. János Evangelista könyvének elei.«

A Vásárhelyi-másolat első lapján aligha hibásan nem áll beírva: »1648-dik Esztendőben kinyomatott:« mert a pozsonyi kiadás 1643-ban jelent meg. (Szabó K. R. M. K. köt. 745. sz.)

Ennek az újabb másolatnak előkerülése is bizonyítja, a mi különben is gondolható volt, hogy a Horákat nem csupán Kinizsiné használatára fordították magyarra. Maga a Fest.-c. is régibb kézirat másolata s alig lehet állítani, hogy a Vásárhelyi-másolat éppen a Fest.-codex másolata volna, mert ilyen kézirat több is volt, ha ma ezen a kettőn kívül többet nem ismerünk is.

Az Amadé Judith példánya, mely gr. Bercsényi Miklós könyv- és kézírattára lajstromában *Liber praecatorius ad Beatam Virginem Mariam, Hungaricus, Amadé Judith* czímen fordul elő, nemcsak azért nem tekinthető kéziratnak, mivel A. Judith 1643 után is élt, hanem mivel a lajstrom mindig különbséget tesz a *liber* és *manuscriptum* közt, mint az ezután következő könyv czíménél is: *Liber praecatorius Sabathinus Pauli Esterházy ad B. V. Hungaricus*. Ezért amaz alatt az 1643-ban megjelent Magyar Officiumot, emez alatt pedig az 1691-ben megjelent magyar könyvet kell értenünk. (RMK. I. 745. 1413. sz. — Könyvszemle 1881. 285. l.)

Kinizsiné s Amadé Judit (előbb Pálffy né azután Erdődy né) neve eléggé mutatja, mily kelete volt a főrangú hölgyek körében a magyar nyelven írt imádságos könyvnek a XV. s XVII. században. Rimay János azt írja, hogy »mutathatnék Mária király és királyné asszony kezibe forgott imádságos magyar könyvecskét is.«

Egyrészt ennek a hagyományos szokásnak, másrészt a reformáció útján is erősödött nemzeti szellemnek tulajdonítható az, hogy a XVI. század közepe előtt Nádasdy Tamásné Sárvárott naponta magyar nyelven hallgatta a misét.

Luthernek 1523-ban a *Formula Missae et Communionis pro Ecclesia Vuittembergensi*-ben kifejezett abbeli óhajta: *alioqui si futurum est, ut vernacula missa habeatur (quod Christus faveat) danda est opera, ut Epistolae et Evangelia suis optimis et potioribus locis legantur in missa* — valósult meg Sárváron. Hogy megvalósíthatott, azoknak a nehézkes zsoltár és hymnus fordításoknak köszönhető, melyek a Horák nyomán lehettek addig is ismereteseek, míg újabb fordítások nem készültek. Mert nálunk éppen úgy érezhető volt e tekintetben a szükség, mint a németeknél, a miről Luther folytatólag így nyilatkozik: *Cantica velim etiam nobis esse vernacula quam plurima, quae populus sub missa cantaret, vel iuxta gradualia, item iuxta Sanctus et Agnus dei. Quis enim dubitat, eas olim fuisse voces totius populi, quae nunc solus Chorus cantat vel respondet Episcopo benedicenti. Possent vero ista cantica sic per Episcopum ordinari, ut vel simul post latinas cantiones, vel per vices dierum nunc latine, nunc vernacula cantarentur, donec tota Missa vernacula fieret. Sed poëtae nobis desunt, aut nondum cogniti sunt, qui pias et spirituales cantilenas (ut Paulus vocat) nobis concinnent, quae dignae sint in Ecclesia dei frequentari.*

Kár, hogy András, sárvári mester, elég hosszú levelében csak ily röviden említi ezt a dolgot, a miből azt sem sejtethetjük, hogy a magyar mise szerkesztése kiktől származott; de azt megtudjuk, hogy Nádasdy né ezt örömeztőbb hallgatta, mint a latint.

Sajnálni lehet, hogy Szalay József, kora halála miatt nem teljesíthetné abbéli ígéretét, hogy a Nádasdy család vallási hova tartozásának kérdését tüzetesebben ki fogja fejteni (*Nádasdy T. nádor csal. lev. Bevezetés XIX. 1.*). Az idézett helyen felemlített adatok közé illesztendő az itt következő levél tartalma is, melyhez még csak annyit jegyezzünk meg, hogy a sárvári udvarnak Dévay, Sylveszter s mások útján bizonyára volt tudomása Luthernek a vittenbergi egyház számára írt Formulájáról s abban kifejtett nézeteiről, melyekkel egészen megegyezett Nádasdynénak magyar mise hallgatása, miről egyebek közt így ír András mester:

Sárvár, 1545. július 24. András sárvári tanító Tolnai Pál deáknak.

Egregie domine frater et amice omnium quos terra alit charissime et observandissime. Gratiam et pacem in deo precor per Jesum Christum; nostram salutem et mei familiaritatis servitii perpetuam exhibitionem etc. Ego profecto non mediocri ducor admiratione, quis genius tuam adpullit dominationem ad scribendum, quum tum a tam multo tempore ne unum quidem Bce per tuas ad me dedisti litteras, una coniciebam te aut oblitum esse amicitiae aut latinitati vale dicere, quod unum sit factum ignoro, nec scio tuae ne an meae imputem negligentiae, quamvis ego volui tuam dominationem meis tentare exemplis, sed verebar ne importunus magis accederem quam officiosus. Sed ut has missa faciamus querimonias, ego tuae dominationi apud me nunquam inter morituras ago gratias, quod me prorsus ex cathalogo tuorum amicorum non expunxisti, quodque tuis me recreaveris scriptis, quas aequè summum bonum avidus expectavi, quod vero eadem dominatio mihi scribit, te non trahere sed agere dumtaxat vitam miseriae plenam partim doleo, partim vero letor, tristor enim quod mihi adeo amicissimus et qui es vita dignissimus pauperam cogeris ducere vitam, gaudeo vero eo quod qui vitati sunt in maximas incidunt tentaciones, nonnunquam vero ex laqueo tentatorum vix se valent extricare divitiis abutentium et luxuriose viventium. Illorum enim deus venter est, et propediuntur nimia crapula ne potiantur coelestibus et potissimum illi, qui bonum dicunt malum et malum bonum, ut sunt nostri sacrificuli et μοναχοι κατωι — monachi, quibus credo brevi affuturum iudicium dei, attamen non praesentiunt sibi ipsis imminere interitum quod reddet justus iudex omnibus evangelio (így) et crucis inimicis. *Apud nos et potissimum inter plebeos Christus suum oblinet triumphum regnatque veritas, jam enim per dominam gratiosissimam dietim cogor patria lingua decantare missam, quam multo libentius attendit, quam latinam unacum omni clero, dominus quoque non refringat.* Et vero eadem dominatio excelentissima de mea certus fieri cupit fortuna, gratia sit divinae bonitati multo est obsior quam prius, habeo enim auditores usque ad summam filiorum LXX. aut etiam ultra, sine illis, quos mihi dominus magnificus docendos instituit, qui idem dominus multas mihi fecit promisiones et praecipue de missione ad studium etc. De Blasio vero illo Chepregiensi, qui me zelo insequabatur attamen non pietatis, in Kermend fungitur officio rectoratus. Tumulum vero asini tuae Dominationis est deletum

redactumque est in ortum et fertiles nobis produxit melones, qui si in asellos transfigurentur eidem mittere non negligam, mittamque VIII. ut integrum habeas numerum asinorum etc.

Andreas tuus ludī magister a Sarvar etc.

De codicibus vero Pellicani, plurima egi cum Matheo videlicet parocho Egerszegiensi, qui tum apud me erat, cum Tuae Dominationis litterae ad me sunt allatae, qui nullomodo dicit se ab eis posse avelli, sed potius amissum quoque recuperari etc. Cantionem vero tuae Dominationis a me postulatam remisi etc. Quid restat mihi, ut dicam tibi: vale, vale frater et amice et domine mihi unice chare, facque ut ne posthac arguaris negligentiae efficiasque oro per deum immortalem, ut amicitiam jam olim inter nos radicatam litterarum fasciculis fulcire confirmareque velis ne per negligentiam nostram prostrata jaceat cogaturque interire. Jesus conservet Tuam Dominationem in multa saecula roboretque te fulcro suae sacrae scripturae in fide jam olim tuo insculptae animo, ut fidus inveniaris iudice iudicii, quum descendet Christus ad retributionem unicuique juxta suam ipsius fidem etc. Carta non capit meum erga Tuam Dominationem animum ob dulcissima tua mecum colloquia. Hae olim sunt scriptae litterae, sed ad Vestram Dominationem euntes percipere nequiverunt. Ex Sarvar feria 6 in profesto divi Jacobi a nato servatore 1545.

Dominus Georgius Pernezith in lecto decumbit valetudinarius etc.

De statu domini tui me certifies oro.

Kivül: Egregio domino Paulo Literato de Tolna, nunc agenti in Swl domino, fratri et amico charissimo pateant.

Eredetije fél ív 2 rét, a zárlaton zöld viasz pecsét nyomával. Az Országos Levéltár kincstári osztályában. (Vegyes levelezések.)

Sz.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Vörösmarty Emlékkönyve. A költő születésének százados évfordulója alkalmából kiadta a székesfejvári Vörösmarty-kör. Szerkesztette *Czapáry László dr.*, a Vörösmarty-kör titkára. Székesfejvár, 1900. CXXII. és 384 lap.

Az irodalom iránti kegyeletnek szép emléke az a hatalmas, negyedrét alakú szépen kiállított kötet, melynek címét ezen ismertető cikkely fölé írtam. A Vörösmarty-kör adta ki Székesfejvárárt, egyike azoknak a vidéki köröknek, melyek föladatukúl tűzték ki, hogy a patriájukban született költőknek emlékét ápolják. Szép föladat még akkor is, ha a költő nem tartozik azon szellem-óriások közé, a kiket az irodalom története a nemzet legnagyobb férfiaként ünnepel, nem csak azért, mert ezzel az utókor köteles elismerését és háláját adja meg a kulturának tett szolgálatokért, hanem mély erkölcsi jelentősége miatt is. Beleneveli az új nemzedékbe az erény megbecsülésének érzését, elvonja az anyagi célokért folytatott küzdelmektől, hozzászoktatja, hogy a muló sikerek, kicsinyes küzdelmek, könnyű diadalok kivívói helyett azokra fordítása figyelmét, a kik egész életükben az ideált szolgálták. Kétszeresen nemes a föladat, ha az újra, meg újra ünnepelt költő a legelső sorába tartozik, ilyenkor az ünneplés valódi nemzeti hivatássá magasztosul.

A Vörösmarty kör nemcsak érezte hivatásának magasztosságát, hanem jó érzéssel választotta ki azokat a módokat, melylyel a megye lánglelkű szülöttét megtiszteli. Most, hogy elkövetkezett százéves fordulója Vörösmarty Mihály születése napjának az évenkinti városi ünnep helyett országos ünnepséget rendezett, olyan fénynyel, olyan nemes pompával, milyen kevés magyar költőnek jutott osztályrészül. Az ünneplés nagyszerű jelenetei azonban lassan-lassan elmósodnak az emberek emlékezetében, az elhangzott lelkes beszédek visszhangjai elcsendesednek: hogy méltóképen megörökítse a kör magát az ünnepséget és a költőt, kiadta ezt az emlékkönyvet.

A könyv, a kettős célra tekintve, két részből áll. Az első, a római lapszámozással jelölt 122 lapon magában foglalja az 1900. év decz. 1-én lezajlott ünneplésnek leírását, a másik, terjedelmesebb rész majd négyszáz lapon a költő életére, működésére és hatására vonatkozó adatok gyűjteménye. E gazdag anyagról nyujtson fogalmat a következő rövid tartalomvázlat.

Az első rész, az ünnep krónikája híven beszámol a lefolyásáról, közli egész terjedelmükben a különböző mozzanatain elhangzott beszédek, pohárköszöntők és költeményeket, és kiegészíti azokkal az ünnepi megemlékezésekkel, melyeket a fővárosban a két irodalmi társaság, a Kisfaludy és Petőfi, és az egyetemi ifjuság ünnepén tartottak. Nem érezzük magunkat sem jogosítottoknak, sem kötelezettnek arra, hogy a kegyeletnek ezen az ünnepi szózatait itt méltassuk, mint egyszerű krónikások egyszerűen megállapítjuk, hogy mindannyian, a miniszterelnöktől kezdve az egyszerű vasúti munkásig a tőlök telhető legjobbat, legszebbet nyújtották, érzéssel, lelkesedéssel beszéltek, és azon a művészi módon fejezték ki érzelmeiket, gondolataikat, melyet a természetből ajándékol kaptak. A sok szónoklat közül kiemelem Vass Bertalan dr. pécsi igazgató (azelőtt fejevári csisz. gimn. tanár) emlékbeszédét, mert terjedelme, negyven nagy lap, a reá fordított tanulmány és gond irodalomtörténeti jellegűvé avatják. Nagy szeretettel van megírva, de még érdekesebbé teszi a formája: nem az életrajz fonálán halad, hanem azt a hatást keresve, a melyet Vörösmarty a korától vett és viszont a korára, valamint az utókorra tett, bemutatja Vörösmarty fontosabb műveit, és ezen méltatások között jelentőségét a politika, költészet tudomány és művészet történetében. Hogy a lelkesedés heve egyszer-másszor kis túlzásra ragadta, azon nem ütközünk meg, éppen mert emlékbeszédben halljuk;¹ már inkább érezzük idegennek az itt-ott fölcsendülő polemikus hangot Erdélyi, Remény és Arany ellen. Az ünneplő sípok és fuvalák zenéjéből nagyon kír ez a — igaz, hogy nem szenvedélyes — harci riadó. A nélkül, hogy beleereszkedném bírálatába, mert még itt sem tartom megengedettnek a bíráló szerepét, csak két megjegyzést kívánok tenni.

A második rész először közöl a Vörösmartyról írott necrologok közül hetet, közöttük Tóth Lőrinczét, a kinek Vörösmarty egész életében atyai jó barátja volt, és Salamon Ferenczét; azután két emlékbeszédet, Eötvös Józsefét és Kemény Zsigmondét; két dolgozatot Vörösmarty leszármazásáról és rokonságáról (mind a kettő a Nagy Iván című folyóiratban jelent meg először), a költőnek két lapra terjedő önéletrajzi följegyzéseit, iskolai, egyetemi, ügyvédi bizonyítványait — az iskolaiakat fotografiában — és egyéb okiratait; majd a költő nejeire vonatkozólag egy-két adatot.

Erre következik a kötet legbecsesebb része, Vörösmarty levelezése, összesen 285 darab levél, az első 1820-ból édes anyjának, az utolsó halála évéből, 1855-ből, mikor sokat szenvedett teste-lelke már az utolsó hónapokat élte. Ez a harminczhat esztendőre, Vörösmarty fiatal és férfi korára vonatkozó gyűjtemény gazdagságával, változatosságával, őszinteségével tiszta fényt derít a költő életére. A nagy kincset, melynek jó része most jelenik meg először nyomtatásban. Kis mértékben már maga

¹ »Elmondhatjuk, hogy nála nélkül sem Szigligeti és Szigeti, sem Teleki és Csiky és a mai kor pleiadjai nem léteznének, sem a Shakspeare fordítás, melyre Petőfivel, Aranyval egyesült, létre nem jött volna.« XXVII. l. és »Megírhatta volna-e Arany a Buda halálát, ha meg nem előzi Zalán futása?« XLVII. l.

a szerkesztő kiaknázza »Vörösmarty levelezésének ismertetése« czímen, bemutatja — a levelek alapján — Vörösmartyt mint politikust, mint fiút és családfőt, mint barátot.

Maguknak a leveleknek összeállításához fér egy par szó. Némelyiknek nemcsak a szövegét adja, hanem le is írja a szerkesztő, pontosan, a címmel, postai jelzéssel stb., de a legtöbbjénél ez a pontosság hiányzik. Még inkább árt a fölhasználásuknak, hogy nem közli rendszeresen, hol van a levelek eredetije, vagy ha megjelent, honnan közölte. Egy részük-ről a tartalomjegyzék ad fölvilágosítást, másrésről a csillag alatti jegyzet, sokszor egy-egy nagyobb csoport végén számol be a megelőző levelekről: úgy hogy gyakran négy-öt helyen is utánna kell nézni, ha valamelyik levélnek ilyen adatára van szükségünk. A rendszertelenség okozza, hogy hét levélnek egyáltalán hiányzik az őrzés helye a 3., 5., 6., 43., 251., 267. és 276. levélnek.

Czapáry dr. a leveleket három csoportra osztja, külön választja a politika és közélet jeleseihez, a családjához és a barátaihoz intézett leveleket. Magam részéről — bár a különféle csoportosításoknak nem tulajdonítok sok jelentőséget — inkább az időrendet fogadtam volna szempontnak, vagy legalább a költő életének egyes fontosabb szakaszai szerint állítottam volna rendbe a leveleket, akár Kazinczy, akár Arany János levelezésének mintájára. Így természetesen lehet vitatkozni, vajjon egyik-másik levél a méltó helyére jutott-e, nem kellett volna-e Vörösmarty levelezését Kazinczyval inkább az első csoportba osztani, hiszen az a hideg, udvarias viszony, a melyben a két férfi állott, semmi színét sem viselte magán a barátságnak és különben is Kazinczy szereplése a közélet terén, mint irodalmi vezér és izgató, volt olyan fontos, hogy őt a közélet jeleseihez számítsuk, Ujfalvy Sándor levelét pedig inkább az utolsó csoportban keresnők. Mint mondtam, ez az egész kérdés nagyon jelentéktelen, a fő az, hogy Vörösmarty levelei, a mennyire egy rövid év leforgása alatt lehetett, lelkiismeretesen, pontosan összevannak gyűjtve.

A kötetet részletes repertorium zárja be, mely időrenden közli Vörösmartynak nyomtatásban megjelent műveit és a költőre vonatkozó irodalmat 1826-tól (Toldy Aesthetikai levelei) 1899-ig. A fáradtságos munka pótlásául egy pár adattal itt szolgálunk: Moller Ede értekezéséből (Zalán futásáról) az utolsó folytatás a Figyelő 1876. folyamának nem a 20, hanem a 21. számában jelent meg, Vozáry Gyuláé (Vörösmarty költői nyelvezete) sem a XIX. kötettől a XXVI-ig (u. o. mint a repertorium mondja, csak a XIX—XXI. és XXIII., XXVI-ban. Kimaradt a repertoriumból a Szabadság 1879. évfolyamában (181. szám) megjelent cikk: Vörösmarty és Bajza életéből és az 1887. évi Nemzetnek 266. számában világot látott tárcza Vörösmarty első kritikája 1837.

A szépen kiállított kötetet egy csomó illusztráció díszíti, Vörösmarty szülőháza, lakóháza, apróbb emléktárgyai stb. Egyrésztük megfelelő, de nem mind. A clichérozás előtt, úgy látszik, nem retouchirozták a fényképeket, mert sötétek, elmosódottak, mint például a címlapon Vörösmarty szobra.

A szerkesztés nehéz munkáját Czapáry László dr. székesfejvári

tanár, cziszterczi rendű áldozó pap végezte, nagy szorgalommal, nagy buzgalommal. Elismerés illeti meg a megbízható pontosságáért és azért a szerénységért, a melylyel maga háttérbe vonult, hogy magát a nagy költőt vagy a régebbi magyarázóit, bámulóit szóaltassa meg. Csak azt szerettük volna, hogy ha legalább egy-két fejezetet közöl abból a tanulmányból, a mely nemcsak Vörösmartynak legméltóbb emlékezte, hanem egyszersmind a magyar irodalomtörténetnek igazi büszkesége, »Vörösmarty életrajzá«-ból és így vagy más valamilyen alkalmas módon megtiszteli azt a férfit is, a ki mindeddig a legszebb babért nyújtotta Vörösmarty szellemének.

Cs. E.

Reinhold Köhler, Kleinere Schriften. Herausgegeben von *Johannes Bolte*. Weimar u. Berlin, Emil Felber. (I. Zur Märchenforschung. 1898. XI, 608 l. II. Zur erzählenden Dichtung des Mittelalters. 1900. XII, 700. III. Zur neueren Literaturgeschichte, Volkskunde und Wortforschung. 1900. XV, 659. A három kötet ára 46 márka.)

Köhler Reinhold kézirati hagyatékából, kevéssel a hangyaszorgalmú gyűjtő és fáradhatatlan jegyzetező halála után, Schmidt Erich és Bolte János gondos szerkesztésében egy sor értekezés jelent meg,¹ a melyeknek a népmesét és a népdalt illető tartalmához élénken óhajtott kiegészítésül járul a czimben irt három kötet. Kiadjuk, az összehasonlító irodalomtörténetnek ma Németországban egyik legszorgalmasabb munkása, az elhunyt jeles mester szelleméhez teljesen méltó kegyelettel gyűjtötte össze és rendezte el e számos helyen szétszórt, változó terjedelmű, de egytől-egyig igen becses dolgozatokat, a melyek némelyike csak pár sornyi, míg mások egész kis tanulmánynyá kerekednek ki; azonban valamennyin, még oly töredékes és alkalmoszerű voltuk mellett is, végig vonul szerzőjük egyéniségének páratlanul vonzó kedvessége: az a magasabb cél szolgálatában nem csekély önmegtadással önmagát nemesítő mikrologia, a mit a Grimm-testvérek iskolájából kikeűlt kutatók egyike sem gyakorolt több kitartással és gyümölcsözőbb fáradsággal, mint Köhler Reinhold.

Egyéniségén kívül, az igaz, hogy már a hivatalos állása is erre a munkára szerelte föl Köhlert. Évek hosszú során át a weimari könyvtár őreként, annak kincsein kívül hazája és a külföld irodalmi termékeihez is aránylag könnyen hozzáférve, páratlanul kedvező helyzetben élhetett, csendes aggregényi otthonában, hasznos kedvtelésének. Távol a nagyváros idegromboló forgatagától, s mégis a választékos izlés, a tisztult műveltség egy nemes hagyományok szentélyévé avatott középpontjában lakott, s a családaltalan egyedüllét ridegségétől is megóvta őt két nőtestvérének szerető gondossága. E jó lelkek önzetlen hűsége még az elhunytnak emlékére és szellemi hagyatékára is kiterjeszti ápoló kezét, mint azt hátramaradt iratainak kiadói hálásan elismerik. Az ő leírásukból elevednek meg előttünk a kedves ember jóságos arcának kimondhatatlanul szelid vonásai, melyek e kötetek másodikát díszítik; míg a harmadiknak az elején egy kisebb képmás, legalább a vállra omló hullámos fűrtjeivel,

¹ Berlin, Weidmann 1894.

mintha Rückertre akarna kissé emlékeztetni, de az arczban ennek keményebb vonásai nélkül. Ez ártatlan kaczerkodással a még kiforratlan ifjú a közelmúlt romantikának látszik hódolni, a melynek egyik legbecsesb gyümölcsét, a multak emlékeinek hű megőrzését, egész életére hivatásul vitte magával a germán philologia hőskorából. Szinte nőies szendeségű tekintete a művészi vágyak és a csupán műbecslő képesség között a bölcs resignatio útját látszik keresni. Elég hamar meg is találta, mikor a nagyok és kicsinyek, sőt a legkisebbek, a névtelenek alkotásainak hűséges számtartójává szegődött, jelmondatául az evangelium e szép szavait tűzvén ki maga elé: *Colligite fragmenta, ne pereant!*

Sokan ismételten kifejezték még Köhler életében, mennyire sajnálják s milyen kár, hogy ez a rengeteg tudású és kifogástalan módszerű irodalombuvár sohasem érezte magát valamely nagyobb koncepcziójú, rendszeresebb munka megírására indítatva. Lehet, hogy ebben határtalan szerénysége és ritka mértékű önbírálata állotta az útját, a mely épen módszerének a szigorúsága miatt, a kisebb részletkérdésekben sem engedte őt soha odáig jutni, hogy valamely tárgyban, a melynek a roppantul elágazó szárait korokon és népeken keresztül kutatni soha el nem fáradt, az aktákat legalább egyelőre lezárja, s akárcsak ideiglenes következtetéseket vonjon le buvárkodásának addigi eredményeiből. Ezt ő rendesen másokra, nálánál többnyire jóval kisebb tudású, de tán épen ezért merészebb munkásokra bízta; a mint egyáltalán senkisémm dolgozott talán többet mások számára és önzetlenebbül, mint ő, a kitől teljesen idegen volt a legtöbb szenvedélyes gyűjtő szinte irigy féltékenysége.

Bizonyára ezért nem gondolt életében arra, hogy töméntelen, különféle nyelvű folyóiratban elszórt közleménye és mások gyűjtéseiből vagy kiadványaihoz írt becses jegyzetei valaha együtt lássanak napvilágot. Azért maradt ez a munka két hálás tisztelőjére, kiknek egyike, a jelen alkalommal ismertetett három kötet kiadója, számos becses pótlékkal egészítette ki részint az elhunynak utólagos jegyzeteiből, részint pedig a sajátjából e dolgozatokat.

A három kötet elseje, melyet csak a napokban, több mint két évi időköz mulva követett a másik kettő, tartalmával kevésbé tartozik e folyóirat keretébe; épen azért annak idején másutt (az *Ethnographia* 1899. évi X. kötetében, 324. l.) hívtam fel rá a figyelmet. A második és harmadik azonban szorosabb értelemben vett irodalomtörténeti, bár szintén jórészt nem egy-egy irodalom szűkebb körében maradó, hanem rendesen összehasonlító dolgozatokkal és adalékokkal van tele, a melyek között számosával vannak a mi régibb irodalmunk tárgyaival kapcsolatosak.

Csakis ezeknek a felemlítésére kívánok ezuttal szorítkozni, röviden megjelölván, a hol tehetem, azt az irodalmi vagy népköltési termékünket, a mely a Köhler illető címével valamelyes vonatkozásban van.

A II. kötet a germán és román irodalmak többnyire közös középkori mondatárgyaival foglalkozik, a melyek a középkori műveltség közös forrásai és még közösebb terjedési eszközei miatt a többi népeknél is meghonosodtak. Kiváltképen a szentek legendái váltak ily úton közkin-

csé; de ezek mellett a világi elbeszélő költészet nem egy terméke is, a melynek szinte csodaszerű közkelete a legmerészebb elméletek kieszelésére ösztönözte a hasonlítgatásukkal foglalkozókat. Ez elméletekkel szemben Köhler mindig a legóvatosabb tartózkodást tanúsította. Minden meddő polemia elől kitérve, egyszer-egyszer mégsem tartóztathatja magát legalább attól, hogy a népmeséket illetőleg pl. Angelo de Gubernatis kalandos mythologiai magyarázatait a nála különben szokatlan ironia hűs szellőjével ne legyintse meg. (I, 349.) Többnyire egyes középkori szövegek kiadóinak a mulasztásait pótolja Köhler, mikor az illető művek forrásainak a legaprólékosabb gonddal utána járva, ezzel mindjárt a kérdéses alkotás költői értékének a megállapíthatására is olyan mértéket ad a kezünkbe, a mely biztosabb és kétségtelenül tudományosabb a meddő aesthetizálásnál. Egyes elbeszéléstárgyak, sokszor csak mozzanatok, költői szólásformák, szálló igék s még ezeknél is csekélyebb morzsák, látszatra semmiségek eredetét kutatva, nála az összehasonlítás fáradságos munkája rendesen előre nem is sejtett műveltségtörténelmi tanulságokat derít ki, a melyek legjobban megkülönböztetik az ő módszeres eljárását a legtöbb dilettáns párhuzam-vadász fölszínességétől. Igaz, hogy még az ő szigorú fegyelmű munkája sem vezet mindig teljesen biztos és véglegeseknek tekinthető eredményekhez; de ilyenkor ép abban vallja magát igazi philologusnak, hogy elhamarkodott következtetés helyett inkább nyíltan hagyja az illető kérdést, sohasem röstelve beismerni, ha valahol még hézag van az adataiban; sőt azt is mindig dicséretes önkritikával felemlíti, ha egy-egy adata nagyritkán elnézésből került a többi közé s nem egészen helyes. Ebben a példás lelkiismeretességben van Köhler dolgozatainak, egyébként is mintaszerű módszerességük mellett, a legnagyobb nevelő értékük. Azért kell hálásaknak lennünk a kiadó iránt, a ki e részben ma már nehezen hozzáférhető, időszaki vagy alkalmi közleményekben szétszórta becses anyagot könnyen megközelíthető alakban juttatta közhasználatra; mert az összehasonlító tárgy- és stiltörténet elég bonyolódott útvesztőiben alig tudnánk manapság jobb vezérfonalat ajánlani, kivált a kezdők számára, mint e három nagybecsű kötetet.

Első sorban természetesen a germán és román irodalmak kutatója lesz rájuk utalva; de az egyetemes népköltészet buvára is vajmi gyakran fog, főképp az első és a harmadik kötethez folyamodni felvilágosításért, a miben az elég kimerítő tárgymutatók is jó szolgálatot tesznek. Csak az első kötetét óhajtottuk volna még részletesebbnek. A minket különösebben érdeklő II. kötet gazdag tartalmát a kiadó a következő öt csoportba osztotta: A. Vallási tanítás és elmélkedés (15 dolgozat). B. Legendák (24 dolg.) C. Hősmonda (11 dolg.) D. Műeposz és trufaköltészet (19 dolg.) E. Novellák (14 dolgozat).

Az első csoportból négy az ember teremtésének és az emberi ábrázatok csodálatos különféleségének szenttérténeti (ill. apokryph) hagyományaival foglalkozik. (V. ö. a mi Debreczeni- és Teleki-codexünk Ádám és Éva legendáival.) Az emberi arcok csodálatos változatosságára vonatkozó találós kérdés benne van a Sz. András legendájában is, a melynek magyar szövegét a Leg. aur. 2. fej. nyomán l. a Debr.-codex 3—8.

lapján. A hetedik czikk a *sir hosszáról* szól s a Visio Philiberti e két sorát kommentálja:

quid valent palatia pulchra vel quid aedes?
vix nunc tuus tumulus *septem* capit *pedes*.¹

E nevezetes középkori tanköltemény magyar fordítása tudvalévóleg a Nádor-codex 307. s k. lapjain olvasható s az idézett sorok magyarsága így szól:

(315. l.) Mith haználnac a nag palotac, mit a nag hazac, micoron atte feröd cak aleg foglal heth lab nyomdeket.

V. ö. még a Bod-codex 5. lapján lévő példával és a Lobkowitz-codex párhuzamos helyével.

A nyolczadik czikk a Disciplina clericalisből ismeretes »Sum, quod eris; quod es, fui ipse« számos változatából köt bokrétát. A kilenczedik az *örökkévalóság* egy nagyon elterjedt, népköltészeti feljegyzésekből nálunk is többszörösen előkerülő képét tárgyalja. E kép a mérhetetlen idők végtelenségét a roppant kősziklával szemlélteti, melyből egy madárka minden ezredik évben egy kásaszem tizedrészeével egyenlő morzsát köszörülne le a csőrével, de valamikor még így is elfogyna; holott a pokolban szenvedők kínja még boldogság volna, ha ennyi idő alatt véget érne. E prédikátoroknál vajmi gyakori képet Köhler egész a XIV. század első felében (1300—1365) élt Suso Henrik mystikus irataiig kíséri vissza, de egy buddhista és egy mohamedán párhuzammal is egybeveti.

A következő cím a *legerősebb dolgok* sorozatával foglalkozik, a melynek egyik változata népmesei köntösben is járatos, a másika pedig a Gesta Romanorum szerfőlött rugalmas keretébe is beléferközött. (Oesterley kiad. 258.) A 16 a. fejezet annyiban közelebbről is érdekel bennünket, hogy egy a bibliai Józsefről szóló mondat Attila udvarába áthelyező szöveghez fűződik. E több keleti és nyugati változatú monda arról szól, hogy valamely csudaszép ifjú vagy leány váratlan megjelenése az asztalnál ülő társaságot annyira megbűvöli, hogy a rája feledkezett vendégek a kezükben lévő gyümölcs helyett késükkel a kezüket vágják meg. Ugyanezt a mondat tárgyalja a 16 b. czikk is.

A bibliai apokryph legendák költői szépségekben oly gazdag termékeinek pompázó kertjébe vezet a 17. dolgozat is, a mely a Sába királynőjének a *keresztifa* eredetével egybefonódó mondját kíséri vándorútján. (V. ö. a szent kereszt feltalálásának a Leg. aur. 68. fejezetében olvasható történetével és a Erdy-codex 288. s k. lapjainak ezen alapuló részeivel.) A 19. czikk a *Jézus gyermekségének* apokryph evangéliumai-ból s az ezeken alapuló szövegekből többszörösen variált fejezetet ismer-teti, melynek gyermekded kedvessége a vallásos költészet egyik legbájo-sabb terméke. A kis Jézus játék közben agyag korsócskáját a napsu-gárra akasztja, a hol az függve marad; míg más gyermekeké, kik őt ebben utánozni akarják, leesik és összetörik. Más változat szerint maga a kis Jézus nyargal a napsugáron, holott az őt utánzó gyermekek lees-

¹ A Karajan-féle szöveg szerint, melyet Köhler idéz.

nek és a karjukat meg a lábukat törik. De az isteni gyermek aztán meggyógyítja őket. Számos, hasonló többől fakadt Krisztus-legenda írja körül ugyanez alapgondolatot a mi népköltési gyűjteményeinkben is. Ugyane körbe tartozik s nálunk is honos a köv. fejezetben említett Krisztus-legenda is, a mely arról szól, miért nem tudják ma már az emberek a haláluk idejét. A 21. közlemény a »segíts magadon s az Isten is megsegít« ó- és középkori meseváltozatait illeti. A 23. a két Szt. Jánosról, a keresztelőről és az evangelistáról szóló híres középkori vitának prózai és verses feljegyzéseit állítja egybe, mely utóbbiak közül a 116. lapon még kéziratban lévőnek említett azóta ki van adva Dreves, Anal. Lymn. medii aevi . . .

Köhler bámulatos szorgalmának és a középkori irodalom roppant tág mezején való ritka jártasságának legbecsesebb emlékei közé sorolandó a 25. és 26. dolgozat, melyek elseje Hugo v. Langenstein »Martina«-jának, másodikika pedig Richard Rolle of Hampole »The Pricke of Conscience« cz. költeményének forrásait kutatja fel, helyrehozván a kiadók mulasztását, a kik e fáradságos munkához vagy nem éreztek magukban elég kedvet, vagy nem volt meg a hozzá kellő tárgyismeretük. Mind a két, a többi közül már terjedelmével is, még inkább pedig páratlanul becses utalásaival kiváló tanulmány hazai codexeink forrásainak szempontjából is beható tanulmányozásra érdemes. Ez ismertetés szűk kereiteihez és szerény feladatához képest itt csak annyit jelzek, hogy a Langensteini Hugó költeményének forrásaiul kimutatott középkori munkák nem egyike a mi középkori barát íróink kezén is sűrűn forgott; s innen a számos, többé-kevésbbé párhuzamos, vagy legalább is közelről érintkező hely, mely a Bod-Lobkovitz- és a Nádor- meg a Guary-codex, és még több más nyelvemlékünk tartalmából emlékezetünkbe tolul, mikor Köhler ez értekezéseit ezúttal ismételtelen lapozgatjuk. Ilyenek közül különösen kiemeljük a Bod- és Lobkovitz-codexeknek az *ember három fő ellenségéről* szóló szép elmélkedését, a több codexünkben részletezett, de különösen a Sándor-codexben kimerítően tárgyalt mennyei örömeket, az u. o. és egyebütt, kivált a Nádor-codexben félelmes színekkel rajzolt pokoli kínokat, stb.

Az utóbb felsorolt cikkek már a 16. a. jegyűtől kezdve a kötet második csoportjából valók, s innen még a következőket említjük meg csak egész röviden: A 28. a. és 6. a *Gergely*-legendával, a 29. az ehhez nagyon hasonló *Albanus*-mondával, a 30. egy szintén ugyane körbe tartozó harmadik tárggyal foglalkozik iéen behatóan. Az előbbi kettő a Gesta Romanorum irodalmának is becses kiegészítése, a mennyiben a középkori gyűjtemény Oesterley-féle kiadásának 81. és 244. fejezeteire is vonatkozik. Ugyanide tartozik a 32. is, a mely a *Querianus* császár történetét hasonlítja egybe keleti változataival, s így a forrásáig igyekszik ez érdekes mondatárgyat visszakísérni, a mely minden valószínűség szerint még a rabbinistikus hagyományoknál is régibb rétegekből buzgott fel.

Közelebből érdekel ismét bennünket és a saját régibb irodalmunk szempontjából is nagybecsű a 35 dolgozat, melynek tárgya a *Érdy*-codex

508—515. lapján olvasható »Exemplum mirabile« tartalmával szorosabban érintkeznek; de ugyanebbe a körbe tartoznak mindazok a mondák is, a melyeket nemrég csak futólag említhettem a »Katholikus Szemle« 1900. évi kötete 529—532. lapjain, »A mennyei madárka« czímen. (V. ö. az ott id. párhuzamokkal a Köhler és Bolte pótlékaiban fölhalmozott rengeteg irodalmat, s azóta még Marcus Landau egy értekezését a »Münchener Allg. Zeit.« tavalyi évfolyama mellékleteiben, »Zeitmärchen und Märchenzeit« czímen.)

A III. kötet még változatosabb tartalmából csak annyit is, mint a II-éből megemlíteni, jóval meghaladná e rövid ismertetés kereteit, a miért is csupán annak ismételtesére szorítkozom, hogy ennek a két rendbeli dolgozatai, úgy az újabb irodalom történetére vonatkozók, mint a népköltészet és a többi néphagyomány köréből vettek, nem egy helyen érdekes világot vetnek a saját irodalmunkra és a mi népköltésünkre is. Nem mulaszthatom el azután mégis legalább a 26. fejezetet illetőleg megjegyezni, hogy Werner Zakariás »Der 24. Februar« cz. végzet-tragédiájának a tárgya, illetőleg e tárgynak egyelőre legrégibbül elérhető feljegyzése magyarul is megvan már a XVIII. század első felében Taxonyi János Tükreiben. (L. az első, 1740. évi győri kiad. I. köt. 346. lapján.) Taxonyink forrását, Stengel György jezsuita példatárát, melynek 1651. évi ingolstadt-i kiadása a III. köt. 7. fejezetének 5. §-ában (83. l.) egy még régibb feljegyzésre (Anton Balinghem in Zoopaed. tit. Hospitalitas) hivatkozik, Köhler egybevetései között nem találom.

Nem fejezhetem be ez ismertetést a nélkül, hogy újból a legmelegebben ajánljam Köhler adatokkal zsúfolt dolgozatainak e három testes kötetét mindazok figyelmébe, a kiket irodalomtörténeti vagy népköltészeti téren mozgó kutatásaik közben egy-egy tárgy koráról korra s néptől néphez vándorlása és változatos alakulása érdekel. Megbízhatóbb kalauzt és több tanúltsággal bővelkedő útmutatót ez idő szerint aligha találhatnának a weimari könyvtár néhai tudós őrnél, a kinél bőkezűbben alig osztotta valaki egy egész élet untalan fáradságával egybehordott szellemi kincseit. S ha mozaik képeknél egyebet nem is rakosgatott e bámulatos szorgalommal egybegyűjtött kövecskékből, e mikrológus munkának a becses anyagon kívül, a melyből került, maradandó értéket ad elrendezésükben a kifogástalan módszer, a szigorú kritika és a választékos ízlés. Csupa oly tulajdonság, a mely a szenvedélyes jegyzetező szeretetreméltó egyéniségének kedves vonásai mellé szegődve, hálás emlékezetet biztosít számára az utódok és a nyomdokain járók szívében. Nem is szólván azokról, a kik derűre-borúra teli marokkal merítenek a nála felhalmozott garmadából, a nélkül, hogy mindig szükségesnek tartanak a gazdát megnevezni, a ki verejtékében szántott, vetett és aratott is ott, a hol ők már csak a készből szemelgetnek. Igaz, hogy ezek csak verebek, a kikkel a jószívű gazda még annyit sem törődik, hogy madárijesztőt állítson ellenük, mert azt tartja, hogy jut is, marad is. Köhler szellemi hagyatékából az összehasonlító irodalomtörténet hangosan csiripelő, de önállóan dolgozni restellő verebei még nemzedékek során keresztül szemelgethetnek. Áldásos munkájának a nyomdokait még a hálátlan epigonok

sem enyészthetik el; mert ha a lopott magból itt-ott dús kalász érik, az is az ő dolgos kezét dicséri, jusson bár mások neve alatt forgalomba.

KATONA LAJOS.

Geschichte der französischen Litteratur von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart von Prof. Dr. Hermann Suchier und Prof. Dr. Adolf Birch-Hirschfeld, mit 143 Abbildungen im Text 23 Tafeln in Farbendruck, Holzschnitt und Kupferätzung und 12 Faksimilie-Beilagen. Leipzig und Wien. Bibliographisches Institut. Ára kölve 19 kor. 20 fill.

Pompás és igen érdekes munkát bocsátott ki nem rég a lipcsei »Bibliographisches Institut« nevű kiadó czég, mely munkának teljes címét fönn közöltem. E könyv, mely a kiadó czég által közrebocsátott illusztrált irodalomtörténetek negyedik és utolsó részét képezi, kiállításra nézve hasonlít a Beöthy Zsolt által szerkesztett »Magyar irodalomtörténet«-hez, beosztásra nézve azonban sokban különbözik ettől. Míg Beöthy a »Magyar irodalomtörténet«-ének megírásában körülbelől 40-en vettek részt, a francia munkát csak kettő végezte, a mi egységes voltát csak emelte.

A mi e mű gazdag illusztrációit illeti, az közel áll Könnecken »Bilderatlas zur Geschichte der deutschen Litteratur« cz. munkájához, de ez is inkább csak képeket és illusztrációkat nyújt, valamint az ezekhez szükségelt leglényegesebb magyarázatokat.

Könyvünk első részét, mely a legrégibb francia irodalmi emlékeket és a francia irodalom középkorát tartalmazza, Suchier írta. Paris Gaston, Petit de Juleville idevágó művei nyomán és Gröber »Grundriss der romanischen Philologie« híres munkájának fölhasználásával. A könyv ezen része határozottan a kevésbbé sikerült, a mennyiben ez a rész a régi és igen könnyen mellőzhető művek czímeinek felsorolása által oly szárazzá válik, hogy a laikus közönség, melynek a francia irodalomtörténet első sorban szánva van, annak olvasásában igen könnyen beleún. Igaz, hogy a szerző helyzete is nehéz volt, nem akarta a régi híres kéziratokat, jellemzetes munkákat és ezek tartalmát mellőzni, de első sorban nem lett volna szabad megfedkeznie, hogy nem a tudós számára készült e munka, hanem a nagy közönségnek, mely könnyen megérthető élvezetes irányban megszerkesztett irodalomtörténetet kíván, nem pedig nehézkes bibliographiai lexikont. A szerző úgy látszik inkább mély philologiai és bibliographiai tudományát akarta e műben csillogtatni, melyet mellesleg mondva megbámulunk, de nem adott népszerű nyelven írott érdekesen tárgyalt irodalomtörténetet.

Sikerültebb mind irányra, mind beosztásra nézve a könyv második része, melyet Birch-Hirschfeld írt meg. Nem hemzseg ezen rész a sok bibliographiai adattól, a művek tartalmát csak ott adja, a hol igen szükséges, irányja pedig népszerű könnyed és igen élvezetes.

Határozottan a könyv legsikerültebb része a XIII. fejezet, t. i. XIV. Lajos korának ecsetelése (425—479. lapszám), a hol Sévigné asszony Bossuet, Fénelon, Molière, Corneille és Racine igen sikerült jellemzését találjuk. A francia irodalom legujabb történetének fejtegetésére összesen

74 oldal jutott, melyen az oly gazdag francia irodalom minden ágával kellett a szerzőnek foglalkoznia. Hogy ez mily felületesen és rapsodikusán történt elképzelhető, ha tekintetbe vesszük ama nagy anyagot, mely itt feldolgozásra jutott.

Teljes elismerés illeti e mű technikai részét. A könyv nyomdai kiállítása tiszta és ízléses, különösen a műhöz mellékelt illusztrációk minden tekintetben sikerültek. Mint rendkívül sikerült részeket idézzük Froissartnak a Foix-i udvarba való megérkezését, mely kép a boroszlói városi könyvtárban őrzött még 1469-ben Aubert Dávidtól rajzolt kép után készült (242 l.), vagy a Chartiers »Quadriloque« munkájához készült ajánló képét (258. l.), vagy a »Les fêtes de Bacchus« cz. ballet utolsó jelenetét feltűntető illusztrációt (478. l.) mely mindannyi a typographiának remekművei. A többi illusztráció, valamint a színes fametszet és több fac-similét feltűntető kép a derék mű érdekességét még növeli.

E munkához — mint a szerzők magok írják — egy kisegítő kötet is készül, mely az e műben hiányzó biographiai adatokat és az egyes képeknek bővebb magyarázatát fogja tartalmazni. E művet a hallei Niemayer cég fogja kiadni. Kétséggel e mű a főművön tapasztalt többnemű hiányoknak pótlására lesz hivatva.

Nagyon kíváncsi volna, hogy a szerzők az előszóban nyilvánított ama kívánságukat, hogy e mű hozzájáruljon ahhoz, hogy »a francia nép nemzeti irodalma gazdag és különleges szellemi kincsei a német népnek hozzáférhetőbbek és elfogulatlanul méltathatóbbak legyenek,« teljesen elérjék.

T.J.

KISEBB KÖZLÉSEK.

Misztótfalusi Kis Miklós életéhez. Az Erdélyi Múzeum becses kéziratokban gazdag könyvtárában van egy érdekes anekdotagyűjtemény, mely »N. Enyedi síró Heráklitus, és Hol mosolygó és hol kaczagó Demokritus« címet visel. Nem ismeretlen az irodalomban, sőt mostanában is közölt belőle szemelvényeket Gyalui Farkas a »Budapesti Hirlap« egyik tárczájában. Tartalma igen változatos s különösen becses adatokat szolgáltat Erdélyország XVII. és XVIII. századbeli művelődéstörténetéhez. Sokat szerepelnek benne: Enyed, Udvarhely, Fejérvár, Kolozsvár. Az anekdoták hősei is jobbára erdélyiek: deákok, tanárok, lelképásztorok (Pl. Horti István, Misztótfalusi Kis, Pápai Páriz Ferencz és Imre enyedi professor (»kinek dolgai mind nevetségre valók«), ámbár nem kizárólag. Így többek közt közli az ismeretes historiát a meghurczolt Gyöngyösi Pál kassai pap vallásháborításáról, II. Rákóczy Györgynéről, (a ki az urvacsorai kenyeret soha se ette meg, hanem a templomból haza vitte s egy skatulyába eltette, férje halála után pedig Sámhárnak e szavakkal adta át: »Atyám uram vessük a b . . -ba,« de Sámhárn nem engedé), a piarista barátokról Debreczenben stb. Írója, illetőleg gyűjtője nevét elhallgatta. Ugy látszik nem is tulajdonított gyűjteményének valami különösebb értéket s csak a saját mulatságára jegyezte föl a hallottakat. Mint az előszóban mondja: »E rossz könyv. Autorának pedig nevit ne kérd, mert elég könyv vagyon sub anonymo. Iratott pedig abban a' városban, a' mellyben ha a könyv-íróknak s olvasóknak legnagyobb bűnük csak ekkora mint ez a ganéj-domb, boldog az a' város.« Több jel arra mutat, hogy az anonymus gyűjtő tanár vagy pap volt (egy helyen említi is, hogy prédikált) s az anekdoták személyi vonatkozásaiból beható nyomozás után talán nevét is meg lehetne állapítani. Iratása idejét sem tudjuk biztosan. A benne levő egyik datum (10. Jul. 1759.), talán a gyűjtés megkezdését akarja jelenteni, mert még 1762-ből is találunk anekdotát (399. sz.) A másolat, melyet mi használunk, 1845-ből való s Ercsey György kezétől ered.

Megjegyezzük, hogy az alább közölt, Misztótfalusi Kis Miklósról

vonatkozó feljegyzést e nevezetes könyvnyomtatónk legtöbb életírója ismerte s felhasználta. Hogy még is közöljük, annak oka az, mert nekünk úgy tetszik, hogy nem elég figyelmesen olvasták végig s e miatt egyik legérdekesebb passusát alaposan félre is értették. Több biographus épen e feljegyzések alapján megteszi Kist philosophiai írónak, holott egyszerű elolvasása is meggyőzhet bárkit róla, hogy a kérdéses metaphysikai mű compilatora Szatmári Pap János volt. De hadd szóljon maga a feljegyzés.

»Tótfalusi Kis Miklós majd csuda vala a' bölcS Belgiumban; e tudatlan Erdély pedig csúfot űze a' megbecsülhetetlen emberen. Vala fekete és gondolkozó komor ember; de az Isten magyar nemzetbeli Reformáta Ekklesiájának hasznára született 's készítettett férfit. Míg Hollandiába vala, addig az akadémiázans deákok urnak tartják vala s legtudósabb akadémiкусnak is: bezzeg bizony büzzelt volna oda fel valamelly magyarnak álmat is látni, hogy előtte elmennyen: papi belső köntöst is visel vala, és Kólósvárott a' papokkal is egy rendben űl vala. De ez elsőben is igen felakada Szathmári Pap Jánosnak a kolósvári felfúvalkodott papnak, ki Altingnak munkáit is contemnálja vala. Ez az alázatosság és szelidség nélkül való pap egyyiken azon kezdé felemelni a' szemöldökét, hogy még Hóllándiában a Cártésiusból 's Poizetből őllyan Métaphisicát írt vala, melly a' Németi Sámuel Uraménál sokkal elébb vér vala, a második részében: elcsapá a' hasát az udvarhelyyi professorság is 's nevezetesen, hogy a' kolósvári papságra is felemelteték. — Ennek a felesége köntösös vala; de Tótfalusiné még tászlisabb; mert a' pénz a' férjének a' házához fólly vala bé. — E' kezdé az istenfélő Tótfalusit rútnál rútabb nevezetekkel nevezgetni: Ötves Demeternek, Rézmives Sándornak mondani, bósszszantó beszédekkel kesergetni, praecedentiát néki nem engedni sat. Ezek, 's egyebek miatt írá Tótfalusi a' maga magyar apologiáját, melynek némely exemplárját még ezerében láthatni; de méltó volna ujjabban kinyomtatni. Mikor Szathmári és Társai azt az Apologiát meglátták volna, Tótfalusit synodusra citáltaták N: Enyedre; mint fóllyt a' causa a' szász templomban nem tudom; azt a' kettőt tudom 1., Hogy az Apologia benn tiltatott mint liber prohibitus, és Tótfalusi felfogadta, hogy nem vulgálja, az egy néhány exemplárokon kívül a' mellyeket jóakaróinak már elküldött. 2., Az enyedi templomban az Istent, és a' papi rendet megkövette, vagy a' mint a' vén papoktól hallottam, ekklesiát követett. — Alig hogy meg nem siratom ezt az embert. Azt látom, hogy Szatmári Pap János a' két fia között, Sándor és Sigmond között felosztotta Tótfalusit és magát: a' Tótfalusi mester-ségéből hagyá Sándornak a' betűszedést, a külön egy famelicus typographust: a' kevélységet 's éles elmét pedig hagyá 'Sigmondnak; mert ő is tud ahoz a' jámbor.«

Pápai Páriz—anekdoták. Ugyancsak a »Nagyenyedi síró Heraklitus«-ban találtuk a következő jellemző anekdotákat:

»Pápai Páriz Ferencznek enyedi prófessornak 's medicinae doctornak

min factus embernek, sok jeles tréfái estenek, melyeket most is beszélnek némelyek. Egy néhányat említtek. Professorságának egyik esztendejében Hushagyókedden ide 's tóvá elvonván magokat, hammas Szeredán megszollíta némelyeket a' leczkén, — 's elsőben is egy Szenczi nevű kijáró k s magyart mondván: — *Szentii ubi reliquisti carnem?* — Vala égy Fel Enyedi nevű deákja is, ugyan Fel Enyedi fi; azt is megszollítá; — de nem vala jelen: — azért monda: *Parva Respublica Fel-Enyed.* — Enyedi Gál Péter nevű deákját pedig elvivé magával Udvarba innepelni; de semi discretiot nem ada az uri asszony, hanem szóval és asztallal bővön látá. Búcsút vévén Pápai, monda a deáknak: *Frater!* el ne törjék az a' vajas fazék, össze ne ütközzék ama mézes fazékkal, — hát a' sajtot nem tev'é' rosz helyre. — Ekkor megszegyelvén magokat az uraságok, efélét bőven gazdálkodának nékie. — Sajtolt virtus! — Jelen vala egyszer a' Synodus Generálisban Pápai, 's ott vala Szokolyai István esperest is; és ez a' gyűlésben sokat beszél vala etiam sine specie veri; melyet halgatván 's unván Pápai Ferencz monda: *He he! hoz addito hoz addito.* Más synodusban pedig Benei István a' szász Capitulumokról beszélvén, ottan szász Capitulumot (*igy*) emleget vala; — melyre Pápai Ferencz az övét kezdé fellyebb vonogatni 's köhögni köhécselni és monda: A' bizony Romába vagyón. — Ezen Pápai Ferencznek második felesége a' Nyíró leány a' templomba menvén össze találkozik egy rokatorkos deákkal. Vala pedig nagy sár és keskeny nyomdék: nem akara azért sem a' prófessorné a' deák előtt, sem a' deák előtt az asszony mert sárba kellett volna lépni a' piros csi'smával, fogá azért az erős deák az asszonyt két kézzel derekon s ki tev'é a sárba 's elmene; — elmene az asszony sáros csi'smával panaszra; de Pápai monda: Hé! hé! nem h . . . oztál te a' tengerbe mint a professorok, azért állj ki előllok másszor, he he! Vala ugyanezen Pápai Ferencznek feleségének idejében egy Zágoni nevű Neutrálista tanuló, irtoztató erős legény, a' ki sokat emel, dolgozik 's baromoskodik vala 'a professoroknak; de Pápainé rosz étellel 's nyomoru kenyérrel tartja vala őtet, mint a' cselédjét: lőn azért aratásnak idején, hogy Zágoninak s arató társainak az asszony a' szász lovásztól, valami 'siratlan kását és mint a' föld olly fekete kenyeret küldene a' tarlóra lován. Meglátván fortis Zágoni a' kenyeret, felása határkőnek a' föld végén. A' szász szolgát fenyegetvén 's megrettentvén megtartatá a' hitvány lovat, és a' nagy kásás kalánnal a' ló farka allyát meleg kásával bevakolá, fejét s hátát is össze kásázá; halállal fenyegetvén a' szászt lóhátra ülteté 's haza küldé, maga pedig étlen estig arata, de vacsorára bé nem mene. Pápainé sirva selypen megbeszéli Pápai Ferencznek *mit csejekedett volna az átkozott jegény Zágoni.* Zágoni más napra viradván 's tettít tudván, könyvetskeit, változóit tarisnyára raka s hátára köté, egy pistolt szúra az övébe és egy vas villát véve kezébe, — így menvén bucsuzni a Professor eleibe követvén ha ugy nem szolgált a' mint kellett volna, 's panaszolván, hogy sok jámbor szolgálatjáért, a mint értette ki akarná ő kelme csapatni, 's a' miatt kellene néki világot venni a' nyakába. De Pápai Ferencz megbátorítá, hogy senki nem bántja, 's megmarada ismét

a' Collégiumban. Esék ezek után, hogy Kolo'svári István Professor is hivatná fortis Zágonit, hogy utra küldené, monda azért Kolo'svári István, a' szolgálónak: *Addj neki kenyeret és fő veres hagymát hogy egyék,* — idővel monda: *adj még felet, hogy lakjék nagyon jól,* — ada, de Zágoninak e' nem esék igen jól, mindazáltal eljár a' dologban. Idő jártában szemfájásba esék professor Kolo'svári István (szereti is vala a' jó bort, 's délután ittas is szokott lenni 's bévetődven résidenttiájába Zágoni, monda: *Tiszteletes uram a' nagyanyámtól hallottam, hogy szemfájás ellen jobb nincsen mint a' soos veres hagyma csak úgy nyersen.* — Gondolván azért Kolo'svári István, hogy a' paraszt orvosságok sokszor jók, békítteté a' szemit hagymával és csipi vala erősen. — Pápai Ferencz collégája pedig mint medicus béérkezvén megérti a' dolgot, levetteti a' hagymát 's egyéb orvosságot javalla, — Zágonit pedig rá kérdé azután, miért javallatt volna veres hagymát tétetni a' komám uram szemére? mondá Ő: Azért uram! hogy a' minap Ő kelme hosszú útra küldvén másfél fő veres hagymát adata a' szolgálóval, hogy lakjam nagyon jól.«

Arany „Bajusz“ című költeményének forrásához. Ugyanott 275. szám alatt oly anekdotát találtunk, melyet bizvást tarthatnánk a »Bajusz« forrásának (V. ö. Phil. Közl. XX. (1896.) 837—8. 1.):

»Déesen vala hajdon egy szakáll és bajusztalan ember; és ő igen szégyenli vala, hogy ő őllyan kópár 's pusztás állú 's órr alja férfiú, de nem tehet vala rólla. — Bévetődék hozzája egyszer egy varásló czigánné, és mondani kezdé, hogy melly kár vólna olyan szép embernek, hogy nincsen szép sárga bajuszsa: és rá igéri magát, hogy ő csinál akár sárga akár fekete bajusztat s szakállat nékie, ha jól fizet. Kap a' Dési ember az alkalmatosságon; mert annak is nincsen üstöke hátul; és megalkusznak egy néhány forintokban. — A' Czigánné azért levetkezteti az embert egy ingbe 's lábra valóba és bé bújtatja egy nagy kád alá: bíztatja, hogy meg ne ijedjen; azomban az embernek mentéjén lévő öreg ezüst gombokat posztostól levágja; — kérdé egykor ha nem érzi e' valami kevéssé, hogy viszketne a' szakállnak a' helye; mert most kél: — Felele az ember, hogy igen is érzi. Azomban a' Czigánné Czigányúl, Magyarúl, Oláhúl birbitél vala a' kád felett 's köveket is emele reája. — Végre megcsendesedik; mert ellopá magát a gombokkal egygyütt, 's a' kád alatt hagyá a szakállatlan 's esztelen embert. Megúná magát ő is a' kád alatt, 's végre nagy bajjal elfordítá, 's felöltöztvén a' nyakába veté a' mentéjét, és akkor vevé észre, hogy sem szakáll sem ezüst gomb, — eleget lőn utánna a' Czigánnénak; de semmiképpen nem akad hata nyomába mind e' mai napig is.«

D.

REPERTORIUM.

- A. K. Széchenyi és lord Byron. P. Napló 96. sz.
Ábrányi Emil. Herczeg Ferencz, a vádlott. Budapest. Napló 44. sz.
Andor József. Tünedező világ. Ism. Magy. Szemle 9. sz.
Balogh Imre. Arany János szindarabja. Nagyvárad 4. sz.
Barcsai (Fehér) Géza. Idegek játéka. Ism. ó. Budapest. Szemle 105. köt.
 293—295. l. — Vasár. Ujs. 8. sz.
Bárdos Albert. Dóczi Lajos. Magy. Egyet. Szemle. 5. sz.
Bársony István. Ingovány. Ism. Timár Szaniszló. Egyetértés 96. sz.
Battlay Geyza. Dalok a néma leányhoz. Ism. Z. E. Magy. Egyet. Szemle
 5. sz. — Vasár. Ujs. 9. sz. — Uj idők 2. sz. S—1 Z—n. Egyetemi Lapok XV.
 13. sz.
Beöthy Zsolt. A magyar irodalom története. Szerk. — 2 köt. Ism. Szabó
 Dávid. Századok 57—63. l.
Bernáth Lajos. A protestáns iskoladramáról. Magyar szó 87. 88. sz.
Binder Jenő. Faludi »Téli éjszakái« és a »Noches de invierno.« Philol.
 Közl. 97—106. l.
Bródy Sándor. Hőfehérke. Regényes színjáték 3 felv. Először adták a
 Nemz. színházban jan. 18. — Ism. Márkus Miksa. Magy. Hírl. 19. sz. — Ábrányi
 Emil. Budapest. Napló 19. sz. — Alfa. Budapest. Hírl. 19. sz. — Tábori Róbert.
 Pesti Napló 19. sz. — a. z. Pesti Hírl. 19.
Darnay Kálmán. Lavater és Kisfaludy Sándor. Uj idők 7. sz.
Déryné Naplója. Kiadta Bayer J. Ism. Londez Elek. P. Napló 52. 53. sz.
 — T. R. Uj idők 4. sz. — Egyetértés 96. sz.
Eötvös Károly. Utazás a Balaton körül. Ism. Mezei Ernő. Egyetértés
 1901. 1. sz.
Eötvös Károly. Deák Ferenczről. Székesfehérvár és vid. 37. 38. sz.
Erdélyi Pál. Balassa Bálint. Ism. Gyulai Ágost. Philol. Közl. 305—314. l.
Erdélyi Pál. Papavató ének a XVII. század első felében. Erd. Muz.
 177—180. l.
Firtinger Károly. Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közel
 múltjából. Ism. Naményi Lajos. Századok 252—255. l.
Gárdonyi Géza. Egri csillagok. Ism. Halászy Caesar. Pesti Hírl. 73. sz.
 —ik. Budapest. Hírl. 72. sz. és ő. U. o. 94. sz. — Uj idők 7. sz.
Gerő Ödön. Hevesi Lajos. P. Napló 96. sz.
Gombos Albin dr. Régi magyar ének: Bethlen Gábor haláláról. Erd. Muz.
 49—52. l.
Gyulai Pál. Vázlatok és képek. 2. kiad. Ism. H—y L—s Huszadik század
 222—229. l.
Herczeg Ferencz. »Ocskay brigadéros.« (Székfoglaló. Kivonat.) Akad.
 Értes. 2. füz.

Herczeg Ferencz. Ocskay brigadéros. Tört. színmű 4 felv. Először adták a Vígyszínházban febr. 8. — Ism. Malonyay Dezső. Budapest. Hírl. 40. sz. — Bródy Sándor. Magyar Hírl. 40. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 40. sz. — Tábori Róbert. Pesti Napló 40. sz. — Székely Nándor. Alkotmány 35. sz.

Herczeg Ferencz. Arianna. Ism. Rothhauser M. P. Lloyd. 1901. 3. reg. sz. — ó. Magyar. Egyetemi Szemle 5. sz.

Hollósi István. Verőfény. Ism. Vasár. Ujs. 4. sz.

Horváth Janka. Régi és új történetek. Ism. T. A. Uj idők 8. sz.

Jeszenszky István. Az allegoria és Tompa Mihály. Ism. Gyulai Ágost. Philol. Közl. 248. 1.

Junius. Katona József élete. Ism. Hartmann János. Magyar. Szemle 5. sz. K. A. Adatok a debreczeni naptáriródalom történetéhez. Debreczeni képes kalendárium 20—23. 1.

Kánya Lajos. Útszérlől. Ism. Zempléni Árpád. Irod. Tájékoztató IV. 4. sz. — Magyar. Szemle 2. sz.

Kemechey Jenő. A magyar mohikánok. Ism. Magyar. Szemle 10. sz. — ó. Budapest. Hírl. 94. sz. — T. R. Uj idők 9. sz.

Ki terítette Pázmány Pétert a katolikus vallásra? Magyar. Állam 3. 4. sz.

Kóbor Tamás. Budapest. Ism. Irod. Tájékoztató. IV. 4. sz.

Kolozsvári. Az utolsó sóhaj. Uj idők 4. sz. (Téglás Gáborról.)

Krebsz Ernő. Kazinczy F. viszonya a magyar és német irodalomhoz. Ism. Gyulai Ágost. Philol. Közl. 245—248. 1.

Lampérth Géza. Kuruczok csillaga. Ism. Irod. Tájékoztató IV. 4. sz.

Lázár Béla. A tegnap, a ma és a holnap II. Ism. Roboz Andor. Magyar. Nemzet 4. sz.

Lengyel Laura. Klára. Ism. T. A. Uj idők 8. sz.

Loósz István. A képes beszéd és Petőfi költői képei. Philol. Közl. 32—52. 123—130. 1.

Lovik Károly. Leveles láda. Ism. K. Magyar Szó 72. sz. — Uj idők 13. sz. — Egyetértés 96. sz.

Madarász Flóris. Verseghy és Pyrker. Magyar. Szemle 1. s. kv. sz.

Magassy Antal. Egy kéziratgyűjtemény a XIX. század első évtizedeiből. Philol. Közl. 287—297. 1.

Makai Emil. Poétasors. Ism. ó. Budapest. Szemle 105. köt. 292. 1. — Vasár. Ujs. 5. sz.

Malonyay Dezső. Az a számár Domokos. Ism. Rothhauser Miksa. P. Lloyd 1901. 3. sz. — Irod. Tájékoztató IV. 4. sz. — Budapest. Hírl. 62. sz.

Marton József. Magyar Voltaire. Ism. dr. Dudek János. Kathol. Szemle 374—378. 1.

Mikszáth Kálmán. Különös házasság. Ism. Rothhauser Miksa. P. Lloyd 1901. 3. reg. sz.

Naményi Lajos. Prielle Kornélia Dérynről. Uj idők 12. sz.

Pakots József. Legényavatás. Ism. Magyar. Szemle 5. sz.

Palágyi Lajos. Uj költemények. Ism. g. P. Napló 69. sz. — Uj idők 11. sz.

Pálffy Károly. Pázmány Péter befolyása kulturánkra. Alkotmány 45. 46. sz.

Pethes Imre. A magyar színészet. Délmagyar. Közl. 8. 9. sz.

Petőfi nyomdász. Debreczeni képes kalendárium 45. 1.

Pintér Ákos. Hamis legenda. Ism. Irod. Tájékoztató IV. 4. sz.

Rákosi Jenő. Ocskay és az írója. Magyar. Hírl. 45. sz.

Rákosi Jenő. Aesopusa. 3. kiad. Ism. T—n. Magyar. Hírl. 85. sz.

Rákosi Viktor. Hős fiuk. Ism. r. b. Irod. Tájékoztató IV. 4. sz.

Ravasz Árpád. A humor Arany Jánosnál. Ism. Schneeberger Nándor. Philol. Közl. 252. 1.

Récsey Viktor dr. Collin »Regulus«-a Wesselényi Miklós báró kiadatlan fordításában. Philol. Közl. 20—32. 1.

Salamon Ödön. Zichy Géza. Budapest. Hírl. 6. sz.

Sipulusz. Az egri remete. Budapest. Hírl. 89. sz. (Gárdonyi Géza.)

Soós Lajos. Balatoni partok alól. Ism. Zempléni Árpád. Irod. Tájékoztató IV. 4. sz.

- Suhajda Lajos*. Földi János. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 88. 1.
Sulyok Károly. Ányos Pál élete. Kathol. Szemle 310—334. 1.
Szabó Endre. Zápor. Ism. Varjas Endre. Magy. Szemle 13. sz.
Szabolcska M. Szabad órák. Ism. ó. Budap. Szemle 105. köt. 290—292.
 1. — Zempléni Árpád. Irod. Tájékoztató IV. évf. 4. sz.
Széchenyi István gróf levelei Hertelendy Károlyhoz. Akad. Értes. 2. füz.
Széchy Károly dr. Emlékezés Vörösmartyra. Erdélyi Muz. 1. sz.
T. R. Vándorló adoma. (Baudelaire és Petőfi.) Uj idők 4. sz.
Teveli M. Csokonai »A lélek halhatatlanságá«-ról irt tanítókölteménye.
 Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 333. 1.
Timár Szaniszló. Az öröm vallása. Ism. Hazánk 40. sz. — Uj idők 11. sz.
Tórbágyi-Thurner J. Szárnya szegetten. Ism. ó. Budap. Szemle 105. köt.
 295. 1.
Vadnay Károly. Czuczor Gergely. Budap. Szemle 105. köt. 392—411. 1.
Violet Gyula. Boldogság útja. Ism. Szinek Izidor. Kath. Szemle 379. 1.
 Vörösmarty emlékkönyve. Szerkesztette Czapáry L. — Ism. Dr. — ó. Magy.
 Szemle 12. sz.
Vulkovich Sándor dr. Fáy András emléke. Nyugatmagy. Hírad. 18. sz.
X. Y. Z. Bónis Sámuel mint poéta. Pesti Napló 46. sz.
Zeisinger Róbert. Vörösmarty és a katolicizmus. Magy. Szemle 7. s kv. sz.
Zombory Gyula. A népszínmű. Nagyvárad 26. sz.
Zúz Pál. Avar közt. Ism. (C—s.) Rozsnyói Híradó 3. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő

FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szilf Kálmán főtktár. Tizenkettedik kötet. 1901. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kizemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismeretéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az »Akadémiai Értesítő«-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltágjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XI. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXI. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti Hampel József.

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor.; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Pauer Imre osztálytktár. Tizedik évfolyam.

Az »Athenaeum« a philosophia és államtudományok szakszerű művelését s tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenegyedik évfolyam. Szerkeszti Szilády Áron, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

**Mathematikai és Természettudományi
Értesítő.** XIX. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának
folyóirata. Szerkeszti **König Gyula** osztálytitkár.

A »Mathematikai és Természettudományi Értesítő« a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. Harminczegyedik
kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottsá-
gának megbízásából szerkeszti **Szinnyei József**.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földérítésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Uj Folyam. 1901. II.
Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának hozzájárulásával
a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. **Komáromy András**.

A folyóirat ez uj folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is jelenik meg, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyűjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a *Történelmi Tár* rendelkezésére bocsátotta s ezzel valódi kincsesházát nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul heverték a bizottság Kézirattárában.

Egy-egy füzet bolti ára 2 kor, az egész évfolyamé 8 kor.

Megrendelhetők
a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapest, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.